

EESTI PEDAGOOGIKA VENESTAMISE AJAL

Tsaarivalitsuse venestamispoliitika Eestis

Slavofiilsuse vaimus kasvatatud Aleksander III ütles 1881. aastal troonile tõustes, et kõikides ametiasutustes ja koolides tuleb riigi ühtsuse huvides vene keelt tarvitusele võtta. Liivimaa rüütelkonnale ütles ta sõnaselgelt, et vaatab Balti kubermangudele kui tsaaririigi osadele, mida on tarvis Venemaaga tihedamini liita.

Selgitamaks, mida oleks Baltikumis vaja esimeses järjekorras muuta, saadeti senaator N. Manassein 1882.–1883. aastaks siia olukorraga lähemalt tutvuma. Aruandes märkis N. Manassein, et juhtides haridussüsteemi, püüavad Balti sakslased siinset elanikkonda kõigest venepärasusest võõrutada ja töötavad vastu sõprusele Venemaaga. Selle vältimiseks olevat vaja koolisüsteem reformida ja riigivõimu organitele allutada ning eestlaste ja lätlaste saksastamisele kooli kaudu lõpp teha. Alates 1885. aastast muudetagu kõikides koolides, kellele nad ka ei alluks, õppekeeleks vene keel (kolmandast õppeaastast alates). Kuna saksa keel olevat rahvale tarbetu, jäetagu see rahvakoolide õppeplaanist üldse välja. Liivimaa kuberner Zinovjev avaldas arvamust, et eestlased ja lätlased muutuvad Venemaale kasulikeks ja usaldatavateks ainult siis, kui nad lakkavad olemast eestlased ja lätlased. Seda olevat võimalik saavutada ainult kooli kaudu.

Kui küsiti Balti kindralkubeneri arvamust, vastas ka tema, et kohalikku keelt võiks õppekeelena ainult algkooli esimestel õppeaastatel õpetada ja ainult seal, kus kõik õpilased on ühest rahvusest. Kohaliku keele õpetamine ei soodustaks vene riikluse ega kultuuri tugevnemist. Haridusminister oli seisukohal, et vene keele kiiremaks omandamiseks tuleks selle õpetamist esimestes klassides tugevdada.

1895. aastal allutati kõik luteri usu rahvakoolid haridusministeeriumile (vene õigeusu koolid olid juba varem allutatud). Koolide juhtimiseks ja kontrollimiseks seati ametisse igas kubermangus rahvakoolide direktor ja maakondades 1–2 inspektorit. Pastoritele jäi ainult usuõpetuse kontrollimise õigus. Senised kihelkonna ja maakonna koolivalitsused jäid vormiliselt alles, kuid allusid inspektoritele, vallavalitsustele jäi õigus õpetajaid inspektorile kinnitamiseks esitada.

1887. õppeaastal kehtestati kõikides koolides õppekeeleks vene keel; ainult algkooli kahes esimeses klassis võis kasutada emakeelt; 1892. aastal keelati seegi. Kuna luteri usu kihelkonnakoolides üleminek vene õppekeelele kulges visalt, hakati nendega kõrvuti asutama ministeeriumikoole, kus õppekeeleks oli vene keel. Võistlus ministeeriumikoolide ja kihelkonnakoolide vahel kestis tsaarivõimu lõpuni. Tsaariaja lõpul oli 90 ministeeriumikooli.

Enamik ministeeriumikoole olid 5-aastase õpiajaga kaheklassilised koolid, mis ühendasid endas valla- ja kihelkonnakooli kursuse. Kummagi klassiga töötas harilikult oma õpetaja. Need koolid olid riigi ülalpidamisel ja kohalikest kiriku- ning omavalitsusorganitest sõltumatud.

Suuri raskusi tekkis õpetajatega. Valla- ja kihelkonnakoolides ainult üksikud õpetajad oskasid vene keelt; mitteoskajaid hakati halastamatult vallandama – oli ju õppekeeleks vene keel. Kuid vabanevaid kohti polnud kellegagi täita. Eesti- ja saksakeelsed seminarid (peale Kaarma seminari) olid juba varem suletud. 1878. aastal avati Tartus vene õppekeele 3-klassiline kihelkonna- ja linnakoolide õpetajate seminar. 1912. aastal avati vene õppekeele seminar ka Rakveres (kavatseti avada Narvas), kuid see sai anda vaid ühe lennu.

Linnakooli õpetajate koolitamiseks avati 1914. aastal Tartus vene õppekeelega kolmeaastane õpetajate instituut, mis 1917. aastal evakueeriti Hersoni. Tartus jõudis selle lõpetada 4 eestlast (Elmar Einasto, Jaan Kurn, Hans Männik ja Johannes Silvet).

Õpetajad vahetasid üsna sageli töökohti. Kutseta õpetajaid oli 1897. aastal Eestimaa 51,1%, Liivimaal 30,4%.

Peeter Põld iseloomustas tekkinud olukorda järgmiselt: “Selle hariduspoliitika tagajärjed andsid end pea terves koolielus tunda. Pedagoogiline huvi langes. Eesti kasvatusteadusliku ja koolikirjanduse arenemisse tuli seisak. Eesti õpperaamatud muutusid peale aabitsa, lugemiku, katekismuse ja piibililugude ülearusteks; nende asemele astusid venekeelsed vene kooliametnike töökojast /.../. Enamik õpilasi jõudis kolme talve jooksul vaevalt kaugemale puudulikkude algete omandamisest emakeele lugemises ja kirjutamises, vabadest kirjatöödest ei võinud juttugi olla. Vene keeles aga omandati vaevast ja ajakulust hoolimata ainult mõned praktiliselt vähekasutatavad raasukesed.”

Venestamine riivas mitte ainult eestlasi, vaid ka sakslasi. Liivimaa rüütelkond saatis 1887. aastal Eestimaa rüütelkonnaga kooskõlastatud märgukirja tsaarivalitsusele, milles avaldati protesti venestusreformide vastu ja tehti järgmised kompromissettepanekud.

1. Piirata rahvakooli inspektorite ainuõigust õpetajaid määrata ja vallandada ning muuta tunniplaan.
2. Tühistada õigus muuta luteri usu kihelkonnakooli ministeeriumikoolideks.
3. Jätta kihelkonna- ja vallakoolides kohaliku rahva eesti ja läti õppekeel.
4. Õpperaamatute ja õppevahendite lubamist otsustada inspektoril koos kohaliku, maakonna ja ülemmaakoolivalitsusega.
5. Vallavalitsustele jätta õigus õpetajaid valida. Valimise protokoll esitada maakonna koolivalitsusele kinnitamiseks, kui inspektor selle vastu ei ole, siis valitud isik ametisse kinnitada. Lahkarvamuste puhul saata küsimus ülemmaakoolivalitsusele otsustamiseks.
6. Kooliõpetajate aruanded esitada kohalikule koolivalitsusele täiendamiseks kirikuõpetaja koolide revideerimise andmetega, kes neid edasi saadab maakonna koolivalitsusele.
7. Mõisa-, valla- ja kihelkonnakoolide õpetajaks võib kinnitada ainult luteri usu õpetajaid.
8. Inspektor ei või teha koolide kohta otsust, vaid esitagu oma ettepanekud maakonna koolivalitsusele, mille lüge ta on.
9. Koolidele saadetud instruksioonid peaksid olema enne väljasaatmist kinnitatud ülemmaakoolivalitsuse poolt, kes neid tarviduse järgi täiendaks.
10. Maakonna koolivalitsusele anda õigus määrata õpetajatele laitu, rahalist karistust ja õpetajat vallandada.

Nende ettepanekute põhjal oleks rüütelkond säilitanud koolijuhtimise õiguse, koolide inspektoril oleks jäänud kaasaráákimise ja veto õigus. Valitsus jättis märgukirja tähelepanemata.

Liivimaa koolivalitsus saatis maakonna ja kihelkonna koolivalitsustele ringkirja, milles teatas, et aadel võttis sügava kahetsusega vastu vene õppekeele kehtestamise ja näeb selles rahvakooli aluseid kõigutavat printsiipi.

Järgnevalt asusid rüütelkonna ja luteri usu kiriku organid valitsuse venestamispoliitikat boikoteerima. Senised rüütelkonnast sõltuvad saksa õppekeelega koolid otsustati sulgeda. Rüütelkonnalt majanduslikku toetust saanud koolidelt võeti see ära (nt Tartus 1828. aastal asutatud elementaarkooliõpetajate seminarilt, Kunda seminarilt ja Valga kihelkonnakooliõpetajate seminarilt). Pastorid asusid kihelkonnakooli likvideerima: Liivimaal suleti 69st luteri usu kihelkonnakoolist 59. Suleti ka mõisa- ja vallakooli. Köstritel keelati õpetajaameti pidamine, ähvardades ära võtta maa ja korter.

Liivimaa kuberner Zinovjev keelas kohalikel jõududel koolide sulgemise. Venekeelsele õpetamisele üleläänud koole hakati finantseerima riiklikest allikatest. Vene õppekeelega ministeeriumi- ja linnakoolide asutamisega hakati kiirustama.

Keelati õpetajate kihelkonna ja maakonna konverentsid.

Riia õpperingkonna kuraator kehtestas Eesti vallakoolides mitmel korral uued õppeplaanid.

		1891			1897			1907			1914/ 1915	
	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Usuõpetus	5(6)	5(6)	5(6)	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Vene keel	8	7	7	8	8	8	10	10	9	8	8	8
Emakeel	8	5	5	3	3	3	3	4	3	3	4	3
Aritmeetika	6	6	6	6	6	6	4	4	6	6	6	6
Geograafia	-	2	2	-	2	2	-	-	3	-	-	3
Ajalugu	3	2	2	2	2	2	2	2	-	1	1	-
Ilukiri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Laulmine	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Võimlemine (poeglastele)	-	-	-	2	3	3	2	3	3	2	3	3
Käsitöö (tütarlastele)	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3
KOKKU poeglastele				27	30	30	27	29	30	26	28	31
KOKKU tütarlastele				28	30	30	28	29	30	27	28	31

Märkus: Sulgudes toodud arvud kehtisid Eestimaa kubermangus.

Seoses venestusega suurenes vene õpetajaskond Eestis tunduvalt. Kreiskoolidesse ja vene õpilastele määratud vallakoolidesse toodi Venemaalt Eestile võõraid õppejõude, kes ei tundnud kohalikku keelt ega rahvast ning olid meeleldi valmis kõiki venestustaotlusi toetama. Sama kehtis ka inspektorite kohta. Nende pedagoogiliste huvide rahuldamiseks andis Riia Aleksandri gümnaasiumi ukraina rahvusest õpetaja, hiljem Tallinna Nikolai I nim. gümnaasiumi direktor Grigori Jantševetski aastatel 1888–1898 Tallinnas välja venekeelset ajakirja Гимназия. Ajakiri ilmus algul kord kuus, aastast 1891 neli korda aastas; aastatel 1894–1896 ilmus jooksvate küsimuste käsitlemiseks kord nädalas lisa Педагогический еженедельник. Avaldati artikleid filosoofia ja peamiselt keskkoolipedagoogika valdkonnast. Kaastöölisi oli Tallinna ja paljude Venemaa linnade õpetajate hulgast; tuntumaid pedagooge oli nende hulgas vähe ja kirjutised olid suhteliselt pealiskaudsed. See väljaanne ei mõjustanud oluliselt eesti ega vene pedagoogilise mõtte arengut. Vene pedagoogilises bibliograafias seda ei mainitagi, ehkki haridusministeerium ta lugemist soovitas.

Baltisakslased püüdsid venelastele oma elujõudu näidata. Selleks hakkas A. Eggers 1909. aastal Tallinnas välja andma kuukirja Pädagogischer Anzeiger für Russland. Kaastöölisi oli peale Baltikumi Saksamaalt ja Venemaalt (eriti Peterburist). Oli nimekaidki saksa pedagooge. Artiklites käsitleti aktuaalseidki pedagoogilisi teemasid (nt Friedrich Wilhelm Foersteri pedagoogilised vaated, Berthold Otto pedagoogika jm). Esimese maailmasõja

ajal ajakiri lõpetas ilmunise (veebruaris 1915). Pole andmeid, et sel eestlastele mingit mõju oleks olnud.

J. A. Komenský 300. sünniaastapäeva puhul hakkas G. Jantševetski 1892. aastal välja andma Tallinnas J. A. Komenský valitud töid vene keeles. Kuni 1897. aastani ilmus 3 köidet, nende hulgas J. A. Komenský peamine teos "Didactica magna". On tõenäoline, et see vene keelt oskavate eestlastegi hulgas tähelepanu leidis, ehkki andmeid selle kohta pole.

Revolutsioonaaastatel (1905–1907) oli tsaarivalitsus sunnitud rahvahulkadele mõningaid järeleandmisi tegema. Need puudutasid ka Eestit. 19. aprillil 1906 lubati asutada emakeelseid erakooli, suurendati kohalike omavalitsuste õigusi koolide alal, lubati moodustada lastevanemate komiteesid ning anti koolide pedagoogikanõukogudele rohkem õigusi kasvatusküsimuste lahendamiseks, leevendati koolirežiimi, lubati keskkoolides õpilaste ainealaseid rühmi moodustada jne. Taastati luba algkoolis kahel esimesel õppeaastal õpetada kohalikus keeles. Eesti jaoks oli kõige suurema tähtsusega rahvuskeelsete erakoolide asutamise luba, mida ka otsekohe rakendama hakati.

Revolutsioonilise liikumise mahasurumisele järgnes äge reaktsioon, mille mõju Eestiski tunti. ~~Paljud õpetajad kaotasid elu.~~ Rutati kärpima rahvale antud koolialaseid lubadusi, korrigeerima rahva usulisi ning kõlbelisi arusaamu. Olevat vaja hoiduda rahvavaenulikest, revolutsioonilistest, anarhistlikest ja sotsiaaldemokraatlikest mõjudest ning klassivaenule üleskihutamisest. Peaminister Pjotr Stolõpin kirjutas 1909. aastal haridusministrile, et Baltimaades ja Poolas ei või koolidele riigikeele suhtes lubada mingeid järeleandmisi, sest kool ei ole ainult haridusasutus, vaid ta peab riiklikke ideid viima elanikkonna hulka.

Niisugustest seisukohavõttudest said hoogu ka kohalikud vene ülemused. Tallinna rahvakoolide inspektor Tihhomirov kirjutas ilmse avameelsusega: "Meie ülesandeks on saavutada lähema paarikümne aasta jooksul selline olukord, kus vene keel on muutunud juba rahva igapäevaseks kõnekeeleks ja kogu õppetöö võib toimuda vene rahvusest õpetajate juhtimisel esimesest koolipäevast alates vene keeles."

Eestimaa rahvakoolide direktor Rogozinnikov, äge venestaja, kirjutas 1913. aastal kuraatorile, et ta ei poolda vallakoolis kahel esimesel õppeaastal eesti keeles õpetamist. Koolides olla niigi vähe riiklikku vaimu. Samuti ei pooldavat ta rahvuskeelsete erakoolide asutamist, kuna need on vastuolus vene riikliku ideega.

1915. aastast alates hakkasid koolide inspektorid kuraatori ülesandel vallavalitsusi mõjutama, et need valla ülalpeetavad koolid lülitaksid riiklikku koolivõrku (kõrvuti ministeeriumikoolidega). Enamik eesti haridustegelasi ja vallavalitsusi suhtusid sellesse eitavalt, sest kardeti kaotada õigus kaasa rääkida õpetajate valimisel ja selle tagajärjel võimaldada eesti õpetajate asendamist umbkeelsete venelastega (nagu ministeeriumikoolides oli tavaks). Mõisnikud ähvardasid riiklikku koolivõrku läinud koolidelt maa ära võtta. Õpetajad kartsid, et neil katkeb side rahvaga ja võimalus osaleda rahvusmeelses ühiskondlikus tegevuses.

1915/1916. õppeaastal kehtestati alljärgnev ministeeriumikooli uus õppeplan, kus eesti keele tunde oli vähendatud.

Ministeeriumikooli õppeplaan 1915.-1916. õppeaastal.

Õppeained	Õppeaastad					
	1	2	3	4	5	Kokku
Usuõpetus	4	4	4	2	2	16
Vene keel	10	8	8	8	8	42
Eesti keel	5	4	4	2	2	17
Aritmeetika	5	6	6	4	4	25
Geograafia	-	3	3	3	3	12
Ajalugu	-	-	2	4	4	10
Looduslugu	-	-	-	2	2	4
Geomeetria	-	-	-	2	2	4
Joonistamine	1	2	2	2	2	9
Laulmine	2	2	2	2	2	10
Ilukiri	1	-	-	-	-	1
Käsitöö (tütarlastele)	2	2	2	2	2	10
Võimlemine (poistele)	2	2	2	2	2	10
Kokku	30	31	33	33	33	160

1911. aastal korraldati Venemaal üldine algkoolide loendus. Selle tulemused Eesti kohta on toodud alljärgnevas tabelis. (ENE 1970).

Koolitüübid	Koole	Õpilasi
Luteriusu vallakoolid	965	33232
Mõisakoolid	31	939
Luteriusu kihelkonnakoolid	56	3445
Luteriusu kirikukoolid	6	730
Õigeusu abi- ja kihelkonnakoolid	320	10692
Kroonualgkoolid	22	1932
Ministeeriumikoolid	80	7936
Linnaalgkoolid	36	3595
Vabrikukoolid	12	1799
Raudtee- ja mereametkonna koolid	4	725
III järgu erakoolid	81	5244
II järgu erakoolid	17	1893
II järgu linna-tütarlastekoolid	3	277
Linnakoolid (kõrgemad algkoolid)	13	2334
KOKKU	1646	74773

1917. aastal oli 37 keskkooli ja õpilasi nendes 13100, sealhulgas eestlasi 53%. Kõrgharidusega eestlasi oli 1915. aastal Tiit Karjahärmi (1997) andmetel (koos üliõpilastega) 1460. Tartu ülikoolis õppis sel ajal 2700 üliõpilast 59 professori juhendamisel. Eesti üliõpilaste arvu kõikides Venemaa ülikoolides kokku hinnati sel ajal umbes 1000 peale.

Esimeses maailmasõjas ilmnenu Venemaa tehniline mahajäämus sundis tsaarivalitsust tegema mõnesuguseid järeleandmisi ka hariduse alal, kuna mahajäävuses oli osaliselt süüdi

senine hariduspoliitika. Liberaalsete erakondade survele kutsus tsaar 1915. aastal haridusministriks progressiivseks silma paistnud krahvi Paul Ignatjevi. Ta koostas koolireformi kava, mille kohaselt pidi algkool muutuma 4-klassiliseks ja järk-järgult kohustuslikuks. Algkooli lähendamiseks elule soovitati õpetada aiandust, looduslugu, tööõpetust jms. Algkoolile pidi järgnema 4-klassiline kõrgem algkool. Keskkool oleks selle kava kohaselt koosnenud 3-klassilisest nooremast ja 4-klassilisest vanemast astmest, õpetus nooremal astmel oleks langenud ühte kõrgema algkooli 3 esimeses klassis antavaga, nii et kõrgema algkooli 3. klassi lõpetajad oleksid pääsenud keskkooli vanemale astmele. Keskkooli vanem aste nähti ette 3-harulisena: klassikalise, humanitaar- ja reaalgümnaasiumina. Eksamid ja õpilaste teadmiste hindamine numbritega kavatseti ära jätta.

Riia õpperingkonnas arutati seda kava 15.-16. aprillil 1916 Tartus (sõja tingimustes oli kuraator asunud sinna). Pooldati küll uut koolisüsteemi, kuid eksamite ja numbritega hindamise ärajätmist ei pooldatud.

P. Ignatjev ei jõudnud oma plaanide realiseerimisele asuda. Ta vallandati 1916. aasta lõpul reaktsiooniliste jõudude survele. Sellega oli koolireformi ~~kavad~~ kriips tõmmatud. *lühendamine*

Peatselt alanud Veebruarirevolutsioon avas tee eesti rahvuskultuuri arengu edukale jätkumisele (Karjahärm 1997).

Eesti õpetajaskonna võitlus tsaarivalitsuse venestuspüüete vastu

Kuni 1887. aastani suhtus eesti õpetajaskond venestusse kaunis tolerantselt. Rahvakoolide allutamist tsaarivalitsusele oli juba amme taotletud ja taotleti ka Manasseinile esitatud märgukirjades. Mis edasi tuleb, seda ei osatud ette näha. Oldi arvamusel, et vähemalt rahvakoolides eesti keel õppekeelena säilib. Isegi J. Kõrv, kes venestussõbralikkusega silma paistis, pooldas rahvakoolis õppekeelena eesti keelt (Valgus, 1884, nr 39). Isegi siis, kui venestamisvõimused juba üsna tugevad olid, kirjutas ta: "Venestamisest usu või keele läbi võivad üksi Eesti rahva vaenlased rääkida" (Valgus, 1887, nr 25). Samal arvamusel oli ka A. Grenzstein. 1878. aastal avaldas ta Sakalas (nr 34) artikli "Koolid ja keeled". Selles kaitses ta südilt emakeelset rahvakooli. Isegi veel 1886. aastal kirjutas ta Olevikus (nr 23), et rahvakoolis jäägu õppekeeleks eesti keel, mille kõrval peaksid lapsed ka vene keele selgeks õppima. Vene keele muutmist rahvakoolides õppekeeleks pidas ta balti sakslaste kollituseks. "Kooliministeerium teab paremini kui mitmed meie koolimehed, et rahvale ainult rahva enese keeles võib õpetust anda", kirjutas ta 1886. aastal (Olevik 1886, nr 13). Ta olla selles asjas kõrgemate meeste uksele koputanud ja võivat kindlasti ütelda, et eesti keel rahvakooli õppekeeleks jääb.

Kui vene keel kõikide lubaduste kiuste 1887. aastal siiski kõikides koolides õppekeeleks muudeti ja selle sammu kritiseerimine ajalehtedes keelati, muutusid ka eesti avalikkude tegelaste meeled õige pea. J. Kõrv kirjutas 1894. aastal: "Eestlaste Vene poole hoidmine ei ole kunstlik ega sünnitatud; ta tuleb rahva südamest ja on kõige loomulikum nähtus /.../. Üksnes venestamise tõttu hakkas /.../ Eesti elu arenema, ilmusivad õpetatud mehed, kirjanikud, luuletajad, asusivad seltsid, koosolekud, tõusis rahva näitemäng, edenes Eesti kirjandus" (Valgus 1894, nr 5). Ka A. Grenzstein leppis uue olukorraga üsna varsti. Tema arvas, et õppekeele küsimusele ei maksa üldse olulist tähtsust omistada, peaasi, et rahva veri alles jääks ja suure rahva külge liitumine rahvale majanduslikult kasuks tuleks. 1896. aastal kuberner Surovtseville esitatud pikemas märgukirjas "Eesti küsimusest"

põhjendab ta oma seisukohta järgmiselt: “Rahvus ei ole mitte viimne eesmärk, vaid abinõu eesmärgile /.../. Väikestele rahvastele on nende rahvus raskeks kammitsaks kogu kultuurilisel edenemisel. Suur vaimuilm selle kirjanduslikkude varadega jääb neile suletuks, sest nad ei oska keelt ega suuda ise oma keeles luua kirjandust”. Teisal väidab ta, et see, kes väikeste rahvaste puhul ausasti mõtleb, peab neile üht soovitama – liitumist suurte rahvaste külge. Eestlased peavad liituma vene rahva külge. Miski ei loovat väikestele rahvastele rohkem viletsust kui poliitiline iseseisvus. Rahvusliku meelsuse kasvata-mise asemel tulevat eestlastele uusi sissetulekuallikaid muretseda, neid tublideks käsi-töolisteks, vabrikutöolisteks, ärimeesteks jne õpetada, sest põld üksi ei suutvat rahvast toita.

Kui A. Grenzstein oma meelemuutust püüdis teoreetiliselt kuidagiviisi põhjendada, siis enamikul teistel jäi see lihtsalt olupoliitiliseks muganemiseks. Viimasele hoiakule on tüüpiline Karl August Hermannii sõnavõtt koolide venestamise puhul Postimehes (nr 128) 1888. aastal: “Teistviisi ei või olla ega saagi meie rahvas olema, kui et tänulikult vastu võtab, mis Riigivalitsuse poolest meile antakse /.../. Tema on kõigega juba täiesti rahul, mis Riigivalitsus teeb”.

Kui reaktiooniline haridusminister J. Deljanov 1887. aastal tegi üldiselt häbimärgistatud korralduse kutsarite, toapoiste, kokkade, pesunaiste jt lapsi keskkooli mitte võtta, siis ruttas K. A. Hermann Postimehes sedagi sammu õigustama, sest “kuhu enam need koo-litatud mehedki mahuvad.” Õpetatud meeste arv olevat suuremaks kasvanud, kui nendele tööd leidub ja “selle paha nähtuse vastu püüabki riigivalitsus nõu leida” (Postimees, 1888, nr 85).

Eesti ühiskondlik-pedagoogiline mõte oli pärast 1887. aasta määrusi sedavõrd kon-formismi rappa veerenud, et kaua aega ühtki julgemat häält kuuldavale ei tulnud. Eesti avalikest tegelastest tõstis venestamiskorralduste vastu häält J. Järv ajalehes Virulane, kuid J. Kõrvi pealekäimisel suleti see 1888. aastal ja J. Järv saadeti Eestist välja.

Eesti mõõduandvad ajalehed Postimees ja Olevik hakkasid propageerima vaikset haridus-tööd, mis kedagi ei võiks pahandada. “Meie jätame oma armsamad asjad, mis teiste silmi näikse eksitama, rohkem kõrvale ja asume nende asjade juurde, mis veel lihtsamad ja igapäevasemad on, nõnda et neist vististi keegi erutust ei saa tundma”, kirjutas Postimees (1899, nr 237). Niisuguseks vaikselt haridustööks peeti laste koduõpetuse propageeri-mist, kehalise kasvatus ja tööõpetuse juhendamist.

Õpetajaskonnas tekkis rõhutatud meeleolu, mida süvendas vene keelt mitteoskajate massili-ne vallandamine. Löödi käega ühiskondlikele, ammugi rahvuslikele üritustele.

Peeter Tarvel (1938) kirjutas selle ajajärgu iseloomustamiseks: “Nii kujunes venestuse aeg Eestis ideekehvaks, väiklaste tegelaste vastastikuse tülitsemise ja intrigeerimise ajajärguks, mil majandusliku depressiooni ja ühiskondliku arenematus pinnal lokkas paindlikkus, kahepaiksus ja poliitiline serviilsus /.../. Lahkunud juhte asendasid ilmetud, jõuetud ja sageli omakasupüüdlikud epigoonid, kes armetult tülitsevad ja intrigeerivad suurte juhtide pärandi jagamisel. Nüüd ei võideldud enam avalikult, mees mehe vastu, nagu Jakobsoni ja Hurda päevil, vaid peeti väiklast sissesõda telgitagustel liinidel, andudes poliitilisele sah-kerdamisele ja sihita ning suunata oportunismile.”

Sajandi lõpuks hakkas eesti haritlaskond venestamisega saadud šokist toibuma. Kujunes rühm nooremaid haritlasi, kes jäid ustavaks eesti rahvuslikele ideaalidele ja astusid võit-

lusse venestamise vastu. Nende eesotsas sammus Kolga-Jaani pastor V. Reiman. Võitluse keskuseks kujunes Eesti Üliõpilaste Selts (EÜS, asutatud 1870. aastal). Oluliseks pöördeks oli mõõduandvama ajalehe Postimehe üleminek 1896. aastal K. A. Hermannini käest EÜSis kujunenud rahvusmeelsete noorte grupi (V. Reiman, Heinrich Koppel, O. Kallas, P. Põld, J. Köpp jt) kätte ning sellesse gruppi kuuluva noore juristi Jaan Tõnissoni kutsumine peatoimetajaks. Postimehel õnnestus järjekindlalt rahvuslikku kurssi hoides paindlikud ajalehed (Valgus, Olevik) kas ääremaadele või hoopis kõrvale tõrjuda. Elavnes rahvuslike ideede levik karskus-, haridus- ja põllumeesteseltsides ning mitmesugustes üritustes. Põhja-Eestis mõjus samas suunas Konstantin Pätsi väljaandel 1901. aastal ilmunud alustanud ajaleht Teataja, mille ümber koondus peamiselt vasakpoolse maa-ilmavaatega haritlasi (Eduard Vilde, Mihkel Martna, Hans Pöögelmann, Anton-Hansen Tammsaare jt). 1903. aastal hakkas Peeter Aleksander Speek Tartus välja andma sotsiaaldemokraatliku kallakuga ajalehte Uudised, mida aitasid sisustada E. Vilde, Richard Aavakivi, Marta Lepp, M. Martna jt.

Hariduse valdkonnas tuli esialgu jääda nn vaikse haridustöö raamidesse. Kuna eesti keel koolist välja tõrjuti, soovitasid rahvuslikud ringkonnad seda kodus õpetada, sest ilma emakeelela pole õige haridus võimalik. Kooliõpetajad, kirjutajad, eesti rahvusest mõisavalitsejad ja muud haritlased astusid lastevanematele appi.

Hakkas ilmuma aabitsaid, brošüüre ja artikleid laste kodus õpetamise kohta. A. Grenzstein andis artiklis “Sõnake noorsoo hääks” häid nõuandeid laste kasvatamiseks perekonnas, kuid hoiatas, et lastetuba ei muudetakse koolitoaks. Mihkel Kampmaa avaldas 1891. aastal Olevikus rea artikleid samast valdkonnast, viis aastat hiljem ilmusid need raamatuna “Lahtised kirjad emadele”. 1905. aastal avaldas ta uue raamatu “Koduõpetus – kirjutamise, lugemise, usuõpetuse ja arvamise aabits”. Peale tema avaldasid selle teemalisi brošüüre Vilhelm Normann, A. Põllusaar, A. Saul, Jaan Bergmann, Markus Univer, P. Rätsepp jt. Sel alal ilmunud raamatutest oli kõige tuumakam P. Speeki (pseudonüüm P. Peters) teos “Ema ja laps”, milles saksa pedagoogile H. Schultzele tuginedes antakse sisukalt nõu koolieelse kasvatuskohta.

Seoses spordiliikumise elavnemisega täiskasvanute hulgas süvenes huvi selle vastu ka noorte keskel. Koolides hakati suuremat tähelepanu pöörama võimlemisele. Ajalehtedes avaldatud kirjutistes propageeris seda ja andis selle teostamiseks metoodilist nõu J. Kurrik. 1907. aastal avaldas ta J. P. Mülleri järgi ümber töötatud “Tervise raamatu” (lisaks 1879 ilmunud “Turnimise raamatule”). Koolid hakkasid massiliselt korraldama oma kooli ja koolidevahelisi kevadisi võimlemis- ja laulupidusid.

Tööõpetust, eriti poiste käsitööd, propageeris C. H. Niggol. Ta käsitas tööõpetust kui manuaalse tegevuse õpetamist koolis ja kodus. Töökasvatust kui pedagoogilist printsiipi koolis käsitles esmakordselt Eestis P. Põld pikemas artiklis ajalehes Postimees (1910, nr 61–65).

Eesti haritlaskonna, eriti õpetajaskonna suhtumises venestusse toimus murrang seoses 1905. aasta revolutsioonilise liikumisega. Sellega läks enamik õpetajaid aktiivselt kaasa. Koosolekutel nõuti palgatingimuste parandamist, naisõpetajate võrdsustamist meestega, õpetajate kaasamist koolide juhtimisele, 4-klassilist tasuta kohustuslikku emakeelset algkooli, usuõpetuse väljajätmist õppeplaanist, senise keeruka koolisüsteemi asendamist ühtluskooliga, kus kõik kolm lüli – algkool, keskkool ja kõrgkool – moodustaksid orgaanilise terviku, lastevanemate õiguste laiendamist koolielu suunamisel. Kohati asuti neid

nõudmisi teostamagi, usuõpetuse tunnid jäeti andmata või asendati emakeelega, vene keele tunnid asendati osaliselt eesti keele tundidega. Pärast revolutsioonilise liikumise mahasurumist ühtegi neist nõudmistest ei teostatud.

Tartu, Viljandi, Pärnu ja Paide maakondlikel õpetajate koosolekul arutati igakülselt seniseid koolielu puudusi ja otsustati esitada järgmised ettepanekud 27. novembril (10. detsembril) 1905. aastal Tartus peetavale ülemaalsele rahvasaadikute koosolekule.

1. Kõigis rahvakoolides kehtestada emakeeles õpetamine.
2. Senine keerukas koolisüsteem asendada ühtluskooliga, kus 4-klassilisele algkoolile järgneks 3-4-klassiline kõrgem algkool.
3. Koolide programmid koostada nii, et üleminekul ühelt astmelt teisele poleks takistusi.
4. Avada juurde uusi koole ja Tallinnas 5-aastase kursusega eesti õppekeelega seminar.
5. Koolid vabastada kiriku kontrolli alt.
6. Rahvakooli õppekavva võtta kohustusliku aina looduslugu, kodulugu, tervishoid ja kodumaa ajalugu

1905. aasta aprillis esitas rühm Eesti ühiskonnategelasi (J. Tõnisson, P. Põld, V. Reiman, O. Kallas, A. Jürgenstein) valitsusele märgukirja, milles nõuti emakeelset ja tasuta õpetamist rahvakoolides ning luba asutada eesti õppekeelega erakoole. Märgukiri jäi tähelepanemata.

Läti õpetajatel läks korda 10.–14. novembrini 1905 korraldada Riias kongress, kus asutati Läti Õpetajate Liit. Kongressil viibis ka eesti õpetajaid, kes innustuse korraldada talvisel õppetöö vaheajal Tallinnas Eesti õpetajate kongress ja asutada Eesti Õpetajate Liit. Sõjaseisukorra kehtestamine detsembris ajas kavatsuse nurja. Tartu õpetajad tegid eeltööd kohaliku õpetajate seltsi asutamiseks, koostasid põhikirjagi, kuid sõjaseisukorra tõttu kavatsus nurjus ja põhikiri hävitati.

26. novembril 1905 asutati Eesti esimene poliitiline partei – Eesti Rahvameelne Eduerakond (juht J. Tõnisson), mille programmis püstitati hariduspoliitika osas järgmised nõudmised: Eesti rahvakoolis maal ja linnas olgu õppekeeleks eesti keel. Ka vene ja saksa õppekeelega keskkoolides õpetatagu eesti rahvusest õpilastele eesti keelt kohustusliku õppeainena. Vene keele õpetamist alustatagu eesti koolides 3. õppeaastast. Rahvakool jagunegu 4-aastaseks esimeseks ja 2-aastaseks teiseks astmeks, kusjuures esimesel astmel õppimine on kõigile kohustuslik, mõlemal astmel tasuta. Tuleb asutada eesti õppekeelega õpetajate seminare. Keskkooli põhiülesandeks olgu ettevalmistamine ülikooli astumiseks. Tartu ülikoolis asutatagu 3 eesti professuuri. Usuõpetuse õppimine koolis olgu vabatahtlik; kes usuõpetust ei õpi, peab õppima moraaliõpetust. Tartus ja Tallinnas asutatagu riigi kulul eesti õppekeelega gümnaasium, reaalkool ja tütarlaste gümnaasium. Eesti õppekeelega koole asutatagu ka Pihkva ja Peterburi kubermangus elavatele eesti lastele.

K. Päts ja tema mõtteosalised nõudsid ajalehe Teataja veergudel 6-klassilist kohustuslikku emakeelset tasuta algkooli ja emakeelseid keskkoole.

19. aprillil 1906 andis valitsus loa asutada emakeelseid erakoole. Ehkki need koolid ei võinud riigilt ega omavalitsustelt saada mingit toetust ja keskkooli lõpetamine ei andnud mingeid õigusi, asus eesti rahvuslik juhtkond neid suure hooga asutama. Kiiresti registreeriti Tartus Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts (ENKS 1906) ja Tallinnas Eestimaa Rahvahariduse Selts (1906). 1912. aastaks oli esimesel Lõuna-Eestis 15 osakonda, teisel Põhja-Eestis 9 haruseltsi. Peale nende oli iseseisvaid kooli- ja hariduseseltse üle kogu maa, kelle esmaseks ülesandeks oli koolide ülalpidamine. 1910. aastal oli nende organisatsioonide ülalpidamisel 36 kooli 127 õpetaja ja 2796 õpilasega. Juhtivat osa etendasid esimene eesti õppekeelega keskkool – Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasium Tartus ja progümnaasiumid Otepääl, Pärnus ja Viljandis (viimatimainitu kujunes 1917. aastaks

täielikuks tütarlaste gümnaasiumiks). Teised koolid olid enamasti alg- või kihelkonnakooli tasemel. (Грунский 1914).

Tänu nendele koolidele koondus eesti õpetajaskond, anti välja eestikeelselt õppekirjandust, kujunes eestikeelne teaduslik terminoloogia, sai hoogu rahvuslik pedagoogiline mõte.

1907. aastal asutati Tallinnas ja 1909. aastal Tartus pedagoogiline ühing. Nendesse ühingutesse kuulus ka eesti õpetajaid, kuid juhtivat osa etendasid vene rahvusest õpetajad. Korraldati peamiselt mitmesuguseid õpetajate edasiharimise ja ettevalmistamise kursusi. Eesti pedagoogilise mõtte kujunemist nad peaaegu ei mõjutanud.

1913. aastal otsustas tsaarivalitsus linnakooliõpetajate koolitamiseks Tartus avada õpetajate instituudi, muidugi vene õppekeelega. Instituudile kavatseti ehitada oma maja, kuid esialgu lepitati Tartu Õpetajate Ühingu Tolstoi tänav 4 üüritud majaga. Õpetajaid kutsuti osalt väljastpoolt, osalt Tartu koolidest; direktoriks tuli Valmiera Õpetajate Seminari direktor Fjodor Strahhovitš. Õpilasi võeti aastas 20; esimese lennu hulgas oli 15 lätlast ja 4 eestlast. 1917. aastal viidi instituut Hersoni.

Et keskkoolide võrk Baltikumis pärast 1905.–1907. aasta revolutsiooni kiiresti tihenes ja vajadus keskkooliõpetajate järele kasvas, oli Tartu ülikool sunnitud rohkem tähelepanu pöörama õpetajate ettevalmistamisele. Selleks avati 1911. aastal taas õpetajate ettevalmistamise kursused (ülikooli lõpetanuile). Pedagoogikat õpetas slavistika professor Nikolai Grunski (1872–1951), kes oli erakordne isiksus Tartu ülikoolis. Ta tundis elavat huvi pedagoogika vastu, kuigi erihariduselt oli ta slaavi filoloog. Alates 1908. aastast pidas ülikoolis loenguid pedagoogikast, kasutades seejuures psühholoogia ja meditsiinilise psühholoogia sugemeid. Mõni aeg töötas tema juhendamisel üliõpilaste pedagoogika ring. Tema ümber kogunes teisigi õpetajate ettevalmistamisest huvitatud õppejõude, nagu ajaloo professor Anton Jassinski, zooloogiaprofessor Konstantin Saint-Hilaire jt. N. Grunski õpetas pedagoogikat heal teaduslikul tasemel. Ta tundis huvi sel ajal Lääne-Euroopas levinud eksperimentaalse pedagoogika vastu. Teda huvitas ka vabakasvatuse liikumine Venemaal, kuigi suhtus sellesse kriitiliselt. Oma loengute põhjal avaldas ta originaalse pedagoogika õpiku (Грунский 1914) ja sisukaid artikleid vene pedagoogide kohta. Ta pooldas pedagoogika õpetamist ka tütarlastele ja õpetas seda ise A. S. Puškini tütarlaste-gümnaasiumis Tartus. Oma ülikooliseminarides käsitles ta selliseidki teemasid nagu Ellen Key, Maria Montessori ja Friedrich Fröbeli pedagoogilised vaated. N. Grunski ergutusel kirjutas tookordne üliõpilane Juhan Tork võistlustöö teemal “Uuemad voolud vene pedagoogikas” (1912); esimese auhinna pälvinud töö võeti arvesse kandidaaditööna.

1915. aastal kursuste töö lõpetati.

Tartu ülikoolis valitses pärast 1905. aasta revolutsioonilise liikumise mahasurumist tugev venestamise tendents. Sellepärast püüdsid paljud progressiivselt mõtlevad noored, eriti naisgümnaasiumite lõpetajad, kelle jaoks ülikoolis ruumi polnud oma teadusjahu ja kutsehuvisid rahuldada teiste kanalite kaudu. 1908. aastast alates töötas Tartus professor M. Rostovtsevi eraülikool arstiteaduskonna ja matemaatika-loodusteaduskonnaga. 1912. aastal oli siin 587 üliõpilast, nendest enamik naised. Samast aastast alates töötasid ka professor Jassinski ajaloo-keeleteaduslikud naiskursused. Õppejõududeks nendes eraülikoolides olid peamiselt Tartu ülikooli õppejõud kohakaasluse alusel. Riigilt toetust ei saadud – kulud kaeti peamiselt õppemaksudest. Paljud eestlased õppisid ka Moskva ja

Peterburi ülikoolides ja Riia polütehnikumis; viimases õpiti peamiselt arhitektuuri, kaubandus- ja majandusteadust.

1905. aasta revolutsiooniline liikumine lõpetas nn vaikse haridustöö perioodi ja avas väravad rahvuslikule poliitikale, majanduslikule tõusule ja rahvusliku hariduse viljelemisele. Õpetamise ja kasvatamise meetodid, mida koolides inspektorite surve ja kontrolli all rakendati, ei rahuldanud pedagoogilist üldsust. Lääne-Euroopas hakkasid mitmesugused uued progressiivsed pedagoogilised võtted juurduma, ajakirjanduses ja kirjanduses tutvustati neid meilegi. Ülikoolis korraldatud õpetajate kursustel olid need sagedaseks arutlusaineks. Ärksamate õpetajate initsiatiivil arutati ja kaaluti neid ka õpetajate ja lastevanemate kokkutulekutel, arvestades muidugi asjaoluga, et need arutlused olid ülemuse kontrolli all ja selle tõttu üsna mõõdukad.

1909. aastal toimus Tartus esimene hariduspäev, millest haridusseltside aktivistid ja eesti õppekeelega erakoolide õppejõud osa võtsid. Diskuteeriti elavalt, kuidas laiendada emakeelsete koolide võrku. Eriti tunti muret emakeelse keskhariduse pärast, sest isegi ainukene keskkoolina planeeritud eestikeelne õppeasutus ei olnud veel keskkooliklassideni jõudnud. "Meie peame tingimata keskkooli silmas pidama ja tema peale jõudu kulutama. Kõik haridus edeneb ülevalt allapoole. Ta sünnib üksikutes ja saab järk-järgult ikka laiematele ja laiematele hulkadele osaks" rõhutas P. Põld. Erandina tundus E. Burgeri ja M. Kampmaa sõnavõtt, kes arvasid, et keskkooli vanemates klassides ja kõrgemates koolides jääb eestikeelne õpetamine fantastiliseks unistuseks, kuna eesti keeles puuduvat vastav kirjandus ja sõnavara.

Ühemeelselt rõhutati, et kool, ainagi rahvakool, peab olema ühtluskool, s.o kõikidele lastele ühesugune; see vältivat klassivastuolude tekkimise. "Lapsed ei tunne, kui neid on õieti kasvatatud, seisuse vahesid ja seda vahet ei tohi nendele ka mitte kooli läbi külge kasvatada /.../. Lapsed peavad endid kõik ühe rahva ühesuguste liikmetena tundma, rahvakool ei tohi mitte vaestekool olla," väitis P. Põld. Keskkooli suhtes arvati siiski, et see pole kõikide jaoks; suurem hulk lapsi pidavat leppima algkooliga, võimaluse korral täienduskoolis edasi õppides. Ühtluskool pidavat maailmavaateliselt erapooletu olema. Tauniti vene kooliülemuste vene marurahvuslikku propagandat.

Koolisüsteemi suhtes läksid tookordsete eesti haridustegelaste arvamused lahku. Ühed, kes pidasid end demokraatideks, pooldasid 6-klassilist algkooli, millele järgneks 5-6-klassiline keskkool. Valla- ja kihelkonnakoolid tuleks liita ühtseks algkooliks (nagu olid ministeeriumikoolid). Teised pooldasid 4-klassilist algkooli, millele järgneks kas täienduskool, rahvaülikool või 3-4-klassiline kõrgem algkool.

Eesti haridustegelased ei pooldanud koolide haldamist tsaarivalitsuse bürokraatliku süsteemi vaimus. Kool pidavat jääma lastevanemate ürituseks ja nende poolt juhitaavaks, see- ga tugevasti detsentraliseeritaavaks. Kuid ei suudetud leida lahendust, kuidas koole see- juures finantseerida ja õpetajaid leida.

Kroonulikele venestustaotlustele reageeris kõige julgemini õppiv noorsugu. Sellest nähtus, kui vähe tulemusi oli ametlikul koolikasvatusel. Noorsoo tõeline pale jäi ametlikust kasvatuses peaaegu puutumata ja kujunes hoopis teistsuguste mõjude all (vähemalt eesti rahvusest õpilastel). Eestlaste suhtes olid peamiseks mõjuteguriks omaalgatuslikud organisatsioonid. "Õpilaste isetegevust ei suutnud reaktsioon lüüa. Ümberpöördu- da (isetegevust) hakati kõigis suundades koguni energilisemalt harrastama, nii et kool ise

(on mõeldud keskkooli) kõigi oma õpingute ja õpetajatega jäi ärksamale osale õpilastest üsna tagaplaanile”, kirjutas üks tagaplaanile jäänutest Johannes Semper (1989)

Eestis oli vähe keskkõppeasutusi, kus arenenumad eesti rahvusest õpilased poleks osalenud mõnes illegaalses noortekoondises. Korraldati omavahelisi referaat- ja vaidluskoosolekuid, kirjandusõhtuid, koosviibimisi, matku, anti välja käsitsi paljundatud ajakirju, mõnikord osaleti ka täiskasvanute kultuuriorganisatsioonide üritustel.

Tsaarivalitsuse lõpuaastatel oli keskkoolides, ka mõnes kihelkonna-, kreis- ning linnakoolis rohkesti väikesi, spontaanselt tekkinud ja kiiresti hääbunud noortekoondisi, kuid mõnel oli ka pikk iga ja laialdane tegevus.

Üheks paremat aega ootavaks ja mitmekülgselt tegutsenud koondiseks oli 1907. aastal Tartus asutatud õpilasühing Amicitia, kuhu kuulus õpilasi mitmest keskkoolist, peale selle ka üliõpilasi ja progressiivseid haritlasi. Amicitia tegevus kestis kümmekond aastat ja sealt käis läbi ligi paarsada noort. Organisatsioonil oli paarituhande-kõiteline raamatukogu, mis sisaldas suures hulgas keelatud kirjandust. Anti välja mimeografeeritud ajakirja Võitluse Radadel, peeti referaatkoosolekuid, levitati revolutsioonilisi lendlehti. Kooskäimisteks oli üüritud salakorter. Amicitia aktiivsemateks liikmeteks olid Hans Kruus, E. Einbund (Eenpalu), Richard Rägo, V. Jauram, Hans Madisson, Alma Oinas jt.

Pärnus töötas pikemat aega illegaalne õpilasühing Taim (asutatud 1904. aastal), kus kõrvuti poliitiliste küsimustega osutati palju tähelepanu kirjanduse ja esteetika probleemidele. Ka Taimel oli oma raamatukogu ja anti välja käsitsi paljundatud ajakirja. Ühingu aktiivseteks liikmeteks olid J. Semper, Johannes Vares (Barbarus), H. Köstner, Jüri Uluots jt. (Semper 1989)¹

Tallinnas töötas mõned aastad koolidevaheline Noorte Ühendus (asutatud 1916). Oli oma raamatukogu ja käsikirjaline ajakiri Noored Sepad. Ühingu tegevusest kirjutab üks selle liikmeid, hiljem kirjanik Richard Janno: “Eeskätt tulid arvesse muidugi kirjanduslikud küsimused, kuid selle kõrval ka ühiskondlikke ja rahvuspoliitilisi probleeme. Et aga kõik säärase ilmega koondised valitsevate võimude poolt olid kõvasti keelatud, siis oli loomulik: ühing pidi olema täiesti salajane. See andiski üritusele sarmi ja põletava huvitavuse. Paos, põranda all, kõva karistuse hirmul ajada taga oma õigust ja tallat iseteadvust! See oli noorele verele nagu mingi rituaalne müstika, mis ahvatles ja kõditas, lõi meeled säratama”. (Janno 1929).

Analoogilisi õpilasühinguid oli mitmel pool. Kuigi nendel polnud mingit kindlat, ammu mitte kõigile ühist maailmavaatelist programmi, ühendas neid vaen tsarismi, venestuse ja kroonulike kasvatusmeetodite vastu.

Kokkuvõttes võib öelda, et võitluses tsaarivalitsuse venestuspüüde vastu eesti pedagoogid ja eesti rahvas kuni 1917. aasta revolutsioonini täielikku võitu ei saavutanud, küll aga löid head eeldused eesti rahvusliku kooli ja pedagoogilise mõtte igakülgseks arenguks iseisvas Eestis.

¹ Viini Pedagoogium oli õpetajate täienduskoolituse keskus; selle direktor Friedrich Dittes (1829-1896)

Venestusaja eesti pedagooge

Ado Grenzstein (1849–1916) sai hariduse Valga seminaris J. Cimze juhatusel ja täiendas end Viini pedagoogiumis Friedrich Dittese* juhatusel. Töötas õpetajana Tarvastu ja Audru kihelkonnakoolides (1869–1876) ja vallakooliõpetajate seminaris Tartus (1876–1881). Toimetas Eesti Postimeest (1881–1882) ja enda asutatud Olevikku (1882–1901). Siirdus Prantsusmaale, kus elas rantjeena.

A. Grenzsteini hinnatavaks panuseks eesti pedagoogilise mõtte arengusse on tema pedagoogiline publitsistika. Viinasis õppides ja hiljemgi end täiendades omandas ta eesringlikke pedagoogilisi mõtteid, mida püüdis eestlastele edasi anda. Isegi neil aastail, mil ta naiivselt ülistas tsarismi, ilmus temalt Olevikus üsna heal tasemel pedagoogilise sisuga artikleid.

1879. aastal ilmus tema “Koolmeistri käsiraamat”, kus peale kalendaariumi oli autori pedagoogilisi artikleid ja ülevaade uuemast koolikirjandusest.

Oleviku väljaandmisele asudes püüdis ta enda sõnade kohaselt asendada spetsiaalset koolilehte. Paljud artiklid ja juhtkirjad käsitlesid kooli- ja kasvatusküsimusi. Autoriteks olid peale tema M. Kampmann (Kampmaa), J. Neumann, Ernst. Peterson jt.

Hariduspoliitilistes kirjutistes rõhutas A. Grenzstein kõigepealt koolide ja hariduse tähtsust. Kuigi vahe vaeste ja rikaste vahel olevat loomulik ja paratamatu, aitavat haridus ka vaese inimese elu paremaks, õnnelikumaks, muretumaks muuta. Õige haridus ei avalduvat välises käitumises ja võõrkeelte oskuses, vaid tublis peas, heas südames ja terves kehas. Oma publitsistliku tegevuse algul arvas Grenzstein, et mida suurem hulk eestlasi omandab kõrgema hariduse, seda parem. Tulevat püüda koolitada lapsi külakoolist ülikooline (1882). Sajandi lõpul, kui tsaarivalitsus asus kõrgemat haridust piirama, püstitas Grenzstein põhimõtte: mitte võimalikult kõrgemale püüda, vaid see haridus, mis kättesaadav on, võimalikult hästi omandada (1899). Samal ajal kritiseeris ta teravalt nn balti haridust, mis olevat kitsas ja umbne. Ta koostas sakslaste paturegistri eestlaste suhtes, vaidles *kulturträgerluse* teooria vastu ja näitas sakslaste poolt 1819. aastal loodud rahvakoolide tühisust.

Kool peab olema riiklik. Kirikule ei tule koolide juhtimist anda. Küll aga tulevat laiendada lastevanemate osavõttu koolide juhtimisest. Poleemikas kihelkonnakoolide ja ministeeriumikoolide pooldajate vahel asus A. Grenzstein oma ajalehes viimaste poolel. Ta kiitis nende tugevamat majanduslikku baasi ja sisukamat õppetööd. 1882. aastal tõstis A. Grenzstein üles eesti keele professuuri loomise Tartu ülikoolis. Kui Rootsis, kus on üsna vähe laplasi, on ülikoolis lapi keele professor, miks ei peaks siis Tartu ülikoolis olema eesti keele professor, argumenteeris ta. Tema arvates olevat J. Hurt sobiv sellele kohale.

Õppetöö kohta avaldas A. Grenzstein rea asjatundlikke ja progressiivseid artikleid. Õpetamine olgu tihedalt seotud eluga. “Meie ei salli ilmaski, et kool midagi õpetab, millest elus midagi kasu ei saa”. Huvi teadmiste vastu pole sünnipärane – seda on vaja kasvatada huvitava õpetamisega. Selleks peab õpetamine olema näitlik. “Lapsed usuvad silma juttu enam kui kõrva kõnet”. Õppetöös tuleb lähtuda koduümbrusest ja sealt minna julgelt kaugemale. Loodusteadust õpetatagu juba vallakoolis. Vene keele õpetamisele omistatagu erilist tähelepanu; vajaduse korral toodagu igasse eesti kooli üks vene poiss, kellelt nii lap-

*kuulus saksa nimekate demokraatlike pedagoogide hulka, lahkus 1881. aastal klerikaalide survele Pedagoogiumi direktori kohalt.

sed kui õpetajagi vene keelt võiksid õppida. Õppetöö näitlikustamisel omistab A. Grenzstein suure tähtsuse kooliaedadele. Kooliaias õpib laps loodust oma silmaga tundma, hakkab loodust armastama ja õpib selle eest hoolitsema. Kooliaed võivat anda ümbruskonna põllupidajatele eeskuju ja toetada kooli ning õpetajat majanduslikult. Ta annab asjalikku ja konkreetset nõu, kuidas aeda rajada, mida seal kasvatada jne.

Kasvatuse alal peab A. Grenzstein, lähtudes J. H. Pestalozzi ja Fr. A. W. Diesterwegi ideedest, peamiseks ülesandeks lapse loomulike võimete arendamist kooskõlas loodusega. Kool võib inimese kasvatamist ainult edendada, mitte valmis inimest vormida. Isamaa-armastus on tarvilik, kuid see ei tohi piirduda väikese Eestiga, vaid see ulatugu "niikaugele kui suure tsaari riik ulatub". Sellist arusaamist tulevat kasvatada Venemaa ajaloo, geograafia ja kirjanduse parema õpetamisega. Kuid ka oma kodukohta ei tohtivat seejuures unustada. A. Grenzsteini võib pidada isegi kodu-uurimistöö teerajajaks ja entusiastiks. 1882. aastal kutsus ta Oleviku lisas nr 15 õpetajaid üles asuma õpilaste kaasabil kooli lähemat ümbrust uurima. Selle hõlbustamiseks avaldas ta kahekümnest punktist koosneva kava, mille alusel soovitas õpilastel õpetajate juhendamisel asuda oma kodukohta uurima.

Lapse iseloomu kujunemine sõltub õpetaja käitumisest, tema kõlbelistest omadustest ja koolis valitsevast õhkkonnast, arvas A. Grenzstein. Sõnalisel moraliseerimisel olevat vähe tulemusi. Et rahvakool oma eesmärgi saavutaks, on vaja õpetajaid paremini ette valmistada, nende palka tõsta ja koolimajad õppimis- ning elamiskõlbulikuks muuta. "Rahvas, kes oma elu õigele korrale tahab seadida, saab /.../ kõige pealt need toidumuredest vabastama, kes tema nooresoo hariduse ehitajad ja ettevõtjad on", kirjutas Olevik (1885. aasta nr 30). Olevikus (1884. aasta nr 45) avaldab Grenzstein 20 nõuet õpetajale, nende hulgas täiesti õigeid ja põhjendatuid. Nende sõnastuses on tunda Fr. A. W. Diesterwegi mõju. Õpetaja olgu rahva usaldusmees, kogu ümbrusele hariduse allikaks, mõnel praktilisel alal, näiteks aianduses või mesinduses, külarahvale eeskujuks. Eriti olevat vaja hoolitseda nooremate klasside õpetajate ettevalmistuse eest: mida madalamal astmel lapse vaimne elu seisab, seda suuremat meistrit on talle juhatajaks tarvis. Seminar olevat õpetajate ettevalmistamiseks parim koht. Et õpetajad vaimselt ei kivineks, olevat vaja neile korraldada konverentse ja paar aastat pärast seminari lõpetamist nõuda täiendava eksami sooritamist.

Koduses laste kasvatuses hoiatas A. Grenzstein laste hellitamise ja liiga varajase õpetamise eest, eriti võõrkeeltes. Ta võitles alkoholi tarvitamise vastu (oli mõnda aega Eesti karskusseltside keskoimkonna esimees) ja nõudis noortele vaba aja arendava veetmist organiseerimist. Artiklis "Elumaja ehe" annab ta nõu, kuidas elu talus nõnda korraldada, et noored ei otsiks väljaspool kodu halbu lõbustusi. Noori tulevat abistada elukutse valikul.

Emakeele lugemikud on laia leviku tõttu ikka heaks äriobjektiks olnud. C. R. Jakobsoni "Kooli lugemise raamatu" menu ahvatles ka A. Grenzsteini sellise koostamisele. 1887–1888 ilmus tema "Eesti Lugemise-raamat" I ja II. See pidi koostaja lootuste kohaselt C. R. Jakobsoni ja C. R. Malmi lugemikud koolist välja tõrjuma. Eriti terav oli A. Grenzstein C. R. Jakobsoni lugemiku suhtes. See olevat sisuliselt ja keeleliselt vananenud, toovad ainult "ühe lehekülje Vene riigi geograafiast /.../ ja peale selle kaks sõjalaulu ja ühe tartukeelse laulu keisrile. Teistest riikidest ja rahvastest olevat aga lugemist küllalt" (Olevik 1886, nr 20). Peeter Aleksander Speek kirjutab, et S. Grenzstein palunud teda vene keelde tõlkida mingit palvekirja, kus C. R. Jakobsoni lugemiku (I osa) kohta kirju-

tatud, et see olevat pedagoogiliselt puudulik, selles puuduvat kirjutused Venemaa ajaloost, tsaari pilt ja Vene hümn. Raamatu vaim olevat šovinistlik, mille tõestuse näiteks on toodud L. Koidula luuletused. Palvekirja lõpus palutud valitsust C. R. Jakobsoni lugemiku kasutamine koolides ära keelata ja asemele määrata tema, A. Grenzsteini oma.

A. Grenzsteini lugemiku positiivseks küljeks oli teaduslike kirjutiste rohkus ja nende suhteliselt asjalik stiil. Puuduseks oli eesti ilukirjanduse paremiku puudumine ja liialdamine kroonuliku tsarismimeele ülistamisega. Tema menu oli suhteliselt väike. C. R. Jakobsoni lugemikku tal välja tõrjuda ei õnnestunud.

Vene keele õpikuid vajas eesti rahvakool venestusreformide lähenedes, eriti aga pärast 1887. aasta määrusi. Kõige populaarsemaks autoriks kujunes sel alal C. H. Niggol. 1886. aastal tegi K. A. Hermann ebaõnnestunud katse vene keele õpikuga tähelepanu võita. Mõnevõrra rohkem õnne oli A. Grenzsteinil, kelle "Riigikeele õpiraamat eestlastele" (3 köidet, Tartu 1888–1890) pidas vastu mitu trükki ja oli kasutusel paralleelselt C. H. Niggoli õpikutega kuni 1917. aastani.

Harjumuse kohaselt juhatas A. Grenzstein oma õpiku ilmumise sisse artikliga Olevikus (1888, nr 40), milles kurdetakse, et vene keele õpetamine eesti koolides olevat raske sobivate õpikute puudumise tõttu. Seniste õpikute peamiseks puuduseks olevat, et lugemispalad pole võetud vene kirjandusest, vaid kunstlikult loodud grammatika õppimiseks. 1890. aastal avaldas A. Grenzstein Olevikus (nr 36) ja Riia vene ajalehes artikli, milles laidab C. H. Niggoli ja K. A. Hermannit vene keele õpikuid ning kiidab enda oma, mis olevat leidnud "nii lahkett vastuvõtmist, et ta esimene trükk paari kuuga ära läks".

A. Grenzstein oli ka 3-osalise saksa keele õpiku autor (1878) ja 6-osalise kooli laulmisõpetuse koostaja (1879). Need kuuluvad ajastusse, mil ta sammus rahvuslikult mõtlejate esirivis. Sellepärast on need vabad tsaari ja vene kultuuri ülistamisest.

A. Grenzsteini tegevus pedagoogika valdkonnas oli mitmepalgeline ja ulatuslik. Esiialgu sammus ta ärkamisaja tegelastega koos eesti rahvuslikul rindel. Mõni aeg käis ka Olevik sama rada. Venestuse süvenedes kaotas ta aga jalgealuse, muutis korduvalt oma vaateid, asus venestamise põhimõtteid ülistama ja vastaste suhtes näotuid võitlusvõtteid kasutama. See viis ta järjest süvenevasse isolatsiooni, mis koos otse haiglase egomaaniaga kutsus sajandi algul esile sügava kriisi. Olles jalgealuse kaotanud, eelistas ta Eestist lahkuda (Tuglas 1926).

Carl Heinrich Niggol (1851–1927) sündis ja kasvas Viljandimaal Uusna mõisa möldri ja valitseja perekonnas. Sai hariduse Viljandi kreiskoolis ja saksakeelses elementaarkooliõpetajate seminaris Tartus (lõpetas 1870). Töötas aastatel 1870–1905 matemaatika ja vene keele õpetajana Tartu algkoolides, Taru eestikeelses vallakooliõpetajate seminaris, kreiskoolis ja mitmes eraalgkoolis. Töö venestusaegses koolis teda ei rahuldanud ja aastatel 1908–1918 teenis ta leiba Tartus pangaametnikuna. Iseseisvas Eestis õpetas aastatel 1919–1927 Tartu Õpetajate Seminaris ja selle juurde kuulavas lasteaednike seminaris käsitööd, pedagoogikat ja lasteaiapedagoogikat.

Võttis innukalt osa ärkamisaja organisatsioonide tööst. Maailmavaatelt oli ta veendunud kristlane ja toetas järjekindlalt J. W. Jannseni püüdlusi.

Venestusliikumine äratas temas huvi vene keele õpetamise vastu algkoolis. Kasutades soodsat konjunkturi, asus ta algkooli vene keele õpikute koostamisele ning aastatel

1875–1889 avaldas 7 õpikut ja õppevahendid. Kõige menukam oli “Vene keele õppimise raamat” (1876), millest ilmus 8 kordustrükki. Kuni 1917. aastani oli see levinumaid vene keele õpikuid. Raamatu algul annab autor juhatause vene keele õpetamiseks eesti rahvakoolides. See oli esimeseks asjalikuks vene keele õpetamise meetodikaks. Õpiku didaktika osa koosnes järgmistest osadest: a) ABD, b) grammatikareeglid ja harjutused, c) lugemispalad ja dialoogid. Kõrvuti lugemisega soovitatakse õpetada ka kirjutamist (vene keeles). Lugemiseks on toodud venekeelseid moraliseeriva sisuga lühipalasisid, vaimulikke laule ja eestikeelseid lühitekste vene keelde tõlkimiseks. Peale selle on toodud aastaegade, nädalapäevade, kuude, tuttavate lindude ja loomade venekeelsed nimetused tõlkimiseks. Tekstinäited olid enamasti kristlik-moraliseeriva sisuga. Raamatu välimus oli halb, illustatsioonid puudusid.

Kõrvuti keeleõpikuga, millele autor publitseeris vähemolulisi lisandeid, vääriski laialdast tähelepanu C. H. Niggoli koostatud “Vene keele lugemise raamat” (1883). Lugemik oli määratud teise astme rahvakoolidele. Struktuurilt lähenes see C. R. Jakobsoni koolilugemiku esimesele köitele. 313 lugemispalaga raamatus oli kirjandusliku sisuga tekstide ja luuletuste kõrval ka populaarteaduslikke kirjutisi. Eestit käsitavat materjali oli vähe, ka nõretavat kroonupatriotismi oli vähem kui A. Grenzsteini eestikeelsetes lugemikes. Kuna C. H. Niggol valdas vene keelt nõrgalt, võttis ta oma õpikute materjali osaliselt vene allikatest mehaaniliselt üle.

C. H. Niggolil õnnestus noore õpetajana osa võtta 1878. aastal Adolf Clauson-Kaase korraldatud käsitööõpetuse kursustest Tartus. Saadud äratus pani aluse tema vaimustusele tööõpetusest ja temast kujunes poiste käsitööõpetuse ning üldse tööõpetuse silmapaistev arendaja. Kui Tartu Saksa Käsitöölise Selts 1888. aastal avas koolidevahelise poiste käsitööklassi, siis oli C. H. Niggol selle entusiastlik juhataja. Oma kogemusi ja arvamusi armastas ta avaldada ajalehtedes. Temalt ilmus ka kaks raamatut: “Tegelik kasvatus enne kooli ja koolis” (1918) ning “Töökool ja õppekool” (1921).

Laste töös eritleb ta kolm astet: 1) koolieelne tegevus, peamiselt eneseteenindamine ja vanemate abistamine kodustes olmetöödes, 2) käeasavust harjutavad tegevused (paberi, papi, puiduga) algklasside töö+õpetuse tundides, 3) käsitöö, mille eesmärgiks on lõplikult viimistletud tarbeeseme valmistamine.

Peale kasvatusliku mõju omistab C. H. Niggol tööõpetusele ka praktilise tähtsuse argielus: käsitöö võimaldab igapäevaelu toimetusi otstarbekamalt teha, valmistab ette kutsetöök ja vabaks meisterdamiseks kutsetöö kõrval.

Kuigi C. H. Niggoli käsitööõpetuse ideed kuuluvad 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse varasema töökooliliikumise nn manualismi ideedesfääri, oli neil siiski märgatav mõju tookordse Eesti kooli kujunemisele.

C. H. Niggol oli esimesi koolieelse kasvatus teoreetilisi käsitlejaid. Enne teda olid eesti pedagoogid koolieelse kasvatus küsimusi käsitleanud vaid populaarsete ajaleheartiklite tasandil. Kõige märkimisväärselt tegi seda M. Kampmaa oma publikatsioonis “Lah-tised kirjad emadele”. C. H. Niggolil tuli koos lapse väljendustegevuse juhtimise teooria-ga läbi töötada lapse mängu probleemid. Siit viis otsetee Friedrich Fröbeli ja seal edasi M. Montessori pedagoogilise süsteemi juurde. Neid küsimusi käsitles ta suurteose “Kas-vatuse radadel” teises köites. Ta annab suhteliselt objektiivse ülevaate Fr. Fröbeli ja M. Montessori vaadetest. Neid omavahel võrreldes leiab ta, et Fr. Fröbeli süsteem vastab paremini lapse maailmatajule ja fantaasiarikkale mõtlemisele, M. Montessori süsteemi

peab ta liiga ühekülselt lapse intellektuaalsele arendamisele suunatuks. C. H. Niggol ei poolda koolieelikutele lasteaias ega perekonnas süstemaatilise õpetuse andmist. Laps jäetagu mängumaailma – kui ta mängides oma ümbrust piisavalt tundma õpib, siis edenevad ka kooliõpingud paremini.

Üsna tänapäevaselt kõlab tema nõue, et koolieelses kasvatuses sõnalise juhtimise asemel pearõhk pandaks last arendava tegevuse organiseerimisele. Mitte sundimine, ajamine, tõrelemine, käskimine, keelamine, noomimine ega parandamine ei ole peaabinõu kasvatuses ja arenduses, vaid last on vaja niisugusesse tegemise ja arenemise olukorda seada, kus ta kehaliselt ja hingeliselt võiks kosuda ja kasvada. Teose “Kasvatuse radadel” II köites annab C. H. Niggol pikema ülevaate koolieeliku vaimsest arenemisest, mängu teooria-test, mänguasjadele esitatavatest nõuetest ja mängude organiseerimise metoodikast.

Kõige suurema panuse eesti pedagoogilise mõtte arengusse annab C. H. Niggol oma 5-köitelise suurteosega “Kasvatuse radadel”, mille I, III ja IV köide käsitlevad koolipeda-googika probleeme. Seejuures tugineb ta peamiselt sajandi algusel saksa luterlikus peda-googikas domineerinud seisukohtadele.

Ta taunib, et liiga paljud noored, ka need, kellel puuduvad eeldused vaimseks tööks, taotlevad kõrgemat haridust. Rahva hüvang põhjeneb tema arvates mitte suurel hulgal ülikooliharidusega meestel, vaid nendel, kes saanud hea rahvakooli hariduse. Üksnes rahvakooli taseme tõstmise teel olla võimalik rahvast ühtseks, töökaks ja kõlbeliselt terveks kasvatada. Iga rahva esmane mure olgu oma rahvakooli eest maksimaalselt hoolt kanda. Senini olevat rahvakooli eest liiga vähe hoolitsetud. “Niikaua, kui rahvas oma kooli tõstmiseks mitte kogu jõudu ei tarvita, niikaua ei ole rahva edenemisest tõsise hariduse teel mitte juttugi, niikaua ei tule ka kõik majanduslised ja poliitilised olud ja ettevõtmised mitte oma õigesse väärtusesse ja mõjusse”.

Ta astub otsustavalt välja kooli intellektualiseerimise vastu, mille tagajärjeks on programmide ülekuhjamine faktilise õppematerjaliga. See omakorda viib laste koormamisele koduste õpingutega, nii et neil ei jää aega puhkuseks, kodusteks töödeks ega kehakultuuriga tegelemiseks. Ülekoormamine koduülesannetega on sageli tingitud ka sellest, et selle asemel uut materjali seletada, õpetaja aina küsib ja kontrollib kodus õpitut ning järgmiseks tunniks jällegi annab õpiku järgi siit-siiani ära õppida.

Et lapsi usinamini tööle sundida, selleks on kooli toodud eksamid, need “käivad aga laste jõu ja tervise peale”. Eriti vaidleb ta eksamite vastu klassist klassi üleminekul. “Kui kooliõpetaja kogu aasta jooksul laste kallal tõesti tööd on teinud ja aasta lõpul ometigi ei tea, kas koolilaps seks küps on, et ta järgnevas klassis võib eduga ligi töötada, siis ei kõlba ta vististi mitte oma ametisse”. Õpilasi on vaja hinnata mitte “teadmiskraami suuruse järele”, vaid selle järele, kuidas nad iseseisva, loova vaimutööga toime tulevad, mis neid rohkem arendab kui mehaaniline tuupimine. C. H. Niggol arvab, et kui õppetööd õigel viisil korraldada, siis hakkavad lapsed heameelega õpetajaga kaasa töötama ja neid pole vaja selleks eksamite ja karistustega sundida. “Sissetoppiv õppeviis” kutsub lastes tingimata tühimust ja vastumeelsust esile, “sest laps ei taha mitte üksnes vastuvõtja olevus olla, vaid ta tahab ka igatahes seestpoolt selle peale vastata, mis ta on vastu võtnud, ta tahab tegev, isetegev olla”. Võimeid ja teadmisi ei saa ilma isetegevuseta omandada. Ainult mälu najal, ilma arusaamise ja sisemise osavõtuta omandatud teadmised ei arenda lapse vaimu ja ununevad ruttu. Kuna õpingud valele alusele rajatakse, “võtab ka koolides vaimline väsimus ikka enam maad, mis teiste kooliõpilastega ühendatult koolilaste seas

väga sagedasti niisugust vastumeelsust ja jätkust koolielu, koolitöö ja kooliala vastu sünnitab, et nad püüavad koolitööst taganeda, enamasti aga igatahes igatsusega seda aega ootavad, millal nad koolist ükskord lahti saavad, et siis kord ka oma huvitust mööda ilma sunduseta omal jõul ja viisil midagi toime panna”.

Noorsugu on C. H. Niggoli arvates oma loomult tegevusele, teadmiste omandamisele kalduv. Kui me seda mõnikord ei märka, siis on järelikult vigu tehtud ja see loomulik kalduvus maha surutud. Koolides, eriti keskkoolides õpetatakse palju asju, mida noortel elus vaja ei ole ja mille omandamise vastu nad seepärast ka huvi ei tunne.

Laste negatiivset hoiakut kooli suhtes püüab C. H. Niggol seletada ka vähese usaldusega, mis koolides õpilastele osaks saab. Laste üle püütakse alata valitseda. “Nende peale ei taheta vaadata nagu iseolevuste peale oma täies mõttes ja oma täieliste omakohaste õigustega, vaid nagu hulga asjade peale, mis avitavad autoritatiivset võimuhimu ja edevust rahustada”. Õpetajat ja kooli peetakse seda paremaks, mida enam ta on suutnud lastele teadmisi pähe tuupida ja mida masinlikumalt lapsed suudavad õpitud teadmisi üles ütelda. Koolides valitsevat liiga range distsipliin, mis lapse rõõmsa ja loomuliku elevuse maha surub. Kus lapsed huviga õpingute juures on, seal valitseb ka loomulik distsipliin, mille hoidmisest lapsed ise on huvitatud. Koolikasvatuse püüdluseks olgu mitte “kõiki ühe vormi sisse pressimine, mitte ühesarnaseks tegemine iseloomu ja isiklikkude jõudude mahasurumine, vaid loomulik arenemine oma jõudude ja iseviisi järele; mitte alatasane sundus, käskimine, keelamine, tõrelemine ja karistamine, vaid omakohase vabaduse piir, mis enesevalitsusele ja omatahtlikule allaandmisele ja õigele sõnakuulmisele maad, mahti ja võimalust annab. Mida vanemaks laps saab, seda enam tuleb temale jätta vabadust eneseteostamiseks ja enesekasvatamiseks. Vanemate klasside õpilastel tuleb anda võimalus ise oma koolielu korraldada, s-o õpilaste omavalitsust teostada.

Lastevanematele paneb C. H. Niggol südamele, et nad õpetaja autoriteeti laste silmis hoiaksid ja kaitseksid. Vanemad ärgu liiga usaldagu seda “pahakaalsuslikku kooliloba ja lori”, mis lapsed õpetajate kohta koolist koju kannavad ja ärgu laste jutu alusel asugu õpetajaid hindama või süüdistama. Kooli ja kodu, õpetajate ja lastevanemate vaheline kontakt, üksteise külastamine ja vastastikku nõupidamine aitab selliseid vastuolusid vältida ja kõrvaldada.

Nagu näeme, on C. H. Niggoli väga mahuka pärandi hulgas mõnigi väärtuslik iva, mida tänapäevalgi maksab uuesti meelde tuletada ja tallele panna.

Üldiselt võib märkida C. H. Niggoli suurt produktiivsust ja õigeid mõtteid, kuid kahjuks ei ole ta suutnud ületada 19. sajandi lõpul ja veidi hiljemgi saksa pedagoogilisele kirjan-dusele omast sentimentaalset ja paljusõnalist lohisevat stiili. Selle tõttu ei võitnud tema teosed sellist tähelepanu, nagu nad oma süsteemikindluse ja käsitledavate probleemide aktuaalsuse tõttu võinuksid võita. Kui mitte muu, siis vähemalt viieköiteline “Kasvatuse radadel” väärrib tänapäevalgi taaslugemist. (Elango 1991).

Mihkel Kampmaa (Kampmann) (1867-1943) sündis ja kasvas Sauga vallas Pärnumaal kaluri perekonnas, õppis Audru kihelkonnakoolis, Pärnu kreiskoolis ja Valga seminaris (1884–1888). Töötas Tõstamaal kihelkonnakooliõpetajana, Väike-Maarjas kihelkonna-kooliõpetajana ja köstrina (1888–1892), Viljandis ajalehe Sakala toimetajana, köstrina ja v. Stryki eraalgkooli juhatajana (1894–1903), Valmieras õpetajate seminaris eesti keele ja usuõpetuse õpetajana (1903–1907), Tartus ENKS tütarlastegümnaasiumis eesti keele,

koduloo, geograafia ja ajaloo õpetajana (1907–1919), õpetajate seminaris didaktika, eesti keele ja metoodika õpetajana (1919–1933).

Tartus oli M. Kampmaa ühiskondlikult väga aktiivne, valiti Eesti Kirjanduse Seltsi ja Tartu Õpetajate Seltsi auliikmeks, osales poliitilises elus Kristliku Rahvaerakonna liikmena.

M. Kampmaa kirjanduslik produktsioon on väga mitmekülgne – lehmade lüpsmise ja kanade kasvatamise õpetusest soliidsete pedagoogiliste ning kirjandusteaduslike uurimusteni.

Eesti pedagoogilise mõtte arendamisel on M. Kampmaal märkimisväärsed teeneid. Need algavad laste koduse kasvatuses õpetusest “vaikse haridustöö” ajastul kuni soliidsete pedagoogiliste ja kirjandusajalooliste uurimusteni.

Raamatutes lastevanematele (“Lahtised kirjad emadele” 1896; “Koduõpetus” 1905) avaldas M. Kampmaa suurt asjatundlikkust, raamatud ilmusid mitmes trükis ja rahuldasi lugejaid. Nendega omandas M. Kampmaa perekonnakasvatuse probleemide käsitlejate hulgas silmapaistva koha.

Ka oma kolleege ei jätnud M. Kampmaa abistamata. Sajandi algul avaldas ta Postimehes mitu head artiklit eesti keele õpetamise kohta. Aastal 1902 võttis ta need kokku raamatuks “Kirjalikud harjutused eesti keele õppimiseks” (1902). Uues trükis ilmus sama raamat pealkirjaga “Praktiline grammatika” (1905). Raamatust ilmus 9000 eksemplari, mis näitas raamatu vajalikkust. 1904. aastal ilmus Kampmaa “Kirjaseadmise õpetus”, milles käsitleti stilistika ja retoorika põhiküsimusi. Raamat oli määratud kihelkonna-, ministeeriumi- ja linnakooliõpetajatele ning leidis kaua kasutamist.

M. Kampmaa kirjandusliku loomingu kolmas liik olid kooli lugemisraamatud: “Kooli lugemise raamat” I (1905) ja II (1907). Lugemikud sisaldasid looduskirjeldusi, ülevaate elektrist, Eesti ajaloost ja kultuuriloost, andmeid Fr. R. Faehlmanni ja Fr. R. Kreutzwaldi elust ja loomingust, Kalevipojast, rahvaluulest, tervishoiust alkoholi ja tubaka kahjulikkusest, peatükke maailma ajaloost. Ilukirjanduse osas toodi näiteid Fr. R. Kreutzwaldi, J. W. Jannseni, C. R. Jakobsoni, L. Koidula, M. Veske, J. Hurda, E. Vilde, G. Suitsu, Fr. Tuglase, V. Ridala ja Aino Kalda loomingust ning fakte nende elust. Paistab silma, et lugemiku kaasautorite osas esinesid isegi E. Vilde, M. Martna, H. Pöögelmanni ja Fr. Tuglase nimed, kes sel ajal olid tagaotsitavad emigrandid. M. Kampmaa lugemikel oli hea menu, need tõrjusid teised sel ajal käibel olnud (C. R. Jakobsoni, C. R. Malmi, A. Grenzsteini) koolilugemikud tagaplaanile.

Eesti Vabariigi päevil töötas M. Kampmaa oma lugemikud uusi nõudeid silmas pidades ümber 5-kõiteliseks seeriaks, mis pidi vastama uue algkooli 2.–6. klassi vajadustele. Nagu teisedki selle ajastu lugemikud, sisaldasid M. Kampmaa omad kõrvuti ilukirjanduslike paladega tekste ajaloo ja reaalteaduste valdkonnast. Materjali valik polnud seejuures uue ajastu nõuete kohaselt igati õnnestunud, palju oli väheväärtuslikke kirjanduspalasid ja imalalt moraliseerivaid tekste, mis õpilasi ei huvitanud. Ehkki M. Kampmaa oma lugemike tekste uustrükkides alatasa uuendas (ilmus 10 trükki), ei suutnud need teiste selle aja lugemikega piisavalt võistelda ja kaotasid oma senise juhtiva koha.

1917. aasta kevadsuvel toimunud õpetajate kongressidel (I aprillis, II juunis) avaldatud mõtetest ajendatuna hakati paljudes algkoolides enne ametliku õppeplaani kehtestamist kodulugu õpetama. See oli uus õppeaine ja õpetajad olid selle õpetamisega raskustes. M. Kampmaa, kes seda ainet oli juba ENKS tütarlaste gümnaasiumis õpetanud, tuli appi

ja andis välja koduloo lugemiku “Meie kodumaa” I (1918) ja II (1921). Lugemik sisaldas lastekohaselt sõnastatud informatsiooni Eesti ajaloo ja looduse kohta.

Kuigi M. Kampmaa koostatud lugemikes on rohkesti didaktika valdkonda kuuluvat ainet, pidas ta vajalikuks avaldada kolm raamatut spetsiaalselt selle ainestikuga. 1917. aasta suvel esines ta mitmes linnas peetud õpetajate kursustel loengutega koduloo metoodikast. Loengutes avaldatud mõtted võttis ta kokku raamatus “Kodumaa tundmise õppeviis” (1917), mis pakkus metoodilisi nõuandeid laiemaltki kui koduloo mõiste otseselt vajanuks.

Samal suvel peetud loengute materjali võttis ta kokku teises raamatus “Eesti keele õppeviis” (1918). See oli esimene ja kaua aega ainukene emakeele metoodika käsiraamat. Selles oli üsna palju ruumi autori isiklikel kogemustel ja uurimustel põhjenevat. 237 leheküljel anti ülevaade keele olemusest, asja- ehk vaateõpetuse metoodikast, kõneosavuse ravitsemisest, kirjutamisoskuse õpetamisest, lugemise, grammatika, õigekirjutuse, kirjaseadmise ja ilukirja õpetamisest; käsitleti ka kirjanduse tundmist, deklameerimist ja näitlemist koolis. Kõik, mis M. Kampmaa varem oli lugemise, kirjutamise, kirjeseade jms õpetamise kohta kirjutanud, leiab siin süsteemi viiduna kasutamist.

Tartu Õpetajate Seminaris õpetas M. Kampmaa pikemat aega didaktikat. See ajendas teda neid küsimusi kavakindlalt käsitlema. Paljude didaktika probleemidega puutus ta kokku mitme eelpoolmainitud publikatsiooni koostamisel. Selle materjali võttis ta pensioniaastatel kokku süstemaatiliseks teoseks “Didaktika põhijooned” (1932). Teos hõlmab täieliku didaktika kursuse, nagu seda õpetajaid koolitavates asutustes käsitletakse. Uut, autoripoolset on siin kaunis vähe, kuid hästi on süsteemi viidud selleaegsete saksa pedagoogide E. Weberi, Otto Scheibneri, Hans Gaudigi, Georg Kerschensteineri jt vaated. Üsna tolerantset refereerib autor reformpedagoogide vaateid, kaasa arvata daltonplaan, ainetestid ja muud teooriad. Seejuures vastandab autor end teadlikult ja järjekindlalt uuenduspedagoogika loodusteaduslikule eksperimentaalsele didaktikale.

Peale pedagoogika valdkonna oli M. Kampmaa viljakas uurija eesti kirjanduse ajaloo alal. 1908. aastal avaldas ta teose “Eesti vanem ilukirjandus”, millele hiljem järgnes neljakoiteline suurteos “Eesti kirjandusloo peajooned” I (1912), II (1913), III (1923), IV (1936). Ehkki sedagi teost võib pidada mõningal määral koolikirjanduse rikastuseks, kuulub ta siiski olemuslikult kirjandusteaduse valdkonda ega vaja siinkohal analüüsimist.

Kokkuvõttes võib öelda, et M. Kampmaa oli väga usin kirjamees. Ta tundis elu ja tegelike kasvatajate muresid niihästi koolis kui ka perekonnas. See võimaldas tal lastevanemaid ja õpetajaid üsna tõhusalt abistada. Ta kasutas osavasti kõikvõimalikke kodu- ja välismaiseid, peamiselt saksa allikaid. Eesti kultuuriloos kindlustas ta endale kindla koha kirjanduse ajaloo uurijana. (Kampmaa 1912, 1913, 1923, 1936).

PEDAGOOGILINE MÕTE EESTI VABARIIGIS AASTATEL 1918–1940

Eesti rahvusliku kooli kujunemine ja areng

Niipea kui tsaarivalitsus 1917. aasta märtsis kukutati, asusid eesti õpetajad oma organisatsioon looma ja omapärast eesti rahvuslikku kooli rajama. Tallinna ja selle ümbruskonna eesti koolide õpetajad otsustasid 29.-30. märtsil peetud koosolekul kelleltki luba küsimata 1917. aasta sügisel algkoolides eesti keeles õpetama hakata, ainult seal, kus see mõningatel põhjustel võimalik ei ole, ajutiselt vene keelt kasutades. 6. aprillil Rakveres peetud Virumaa õpetajate koosolekul otsustati otsekohe eesti keeles õpetama hakata. Paljudes kohtades tegidki õpetajad seda kas stiihiliselt või lastevanemate soovil.

Peaaegu üheaegselt tekkis mitmes keskuses (Petrogradis 23. märtsil, Tallinnas 25. märtsil, Tartus 28. märtsil) kavatsus kutsuda kokku Eesti õpetajate kongress. Teoks sai see ENKS algatusel Tartus 7.-9. aprillil 1917 rahvahariduse kongressi nime all. Kongressi keskseks aruteluteemaks oli eesti rahvuskooli rajamine. Otsustati kõikides algkoolides 10. aprillist alates eesti keeles õpetama hakata, uue õppeaasta algusest peale ka kõrgemates algkoolides, ministeeriumikoolides ja progümnaasiumides. Lühikest aega kongressil viibinud uus Riia õpperingkonna kuraator V. Grabar ütles, et tema ei keela seda seal, kus õpilaste koosseis on ühtlaselt eestiline. Arutati ka, milline peaks olema Eesti koolisüsteem, eriti kui pikk peaks olema algkooli kursus. Oli teada, et Tallinna Õpetajate Seltsi juhtkond pooldab 6-klassilist algkooli. Tartu koolitegelased eelistasid 4-klassilist, millele järgneks 4-klassiline kõrgem algkool ja sellele 3-klassiline gümnaasium. Arvati, et niisugust süsteemi on kehtiva koolivõrgu baasil kergem realiseerida. Lõplikku otsust kongress selles küsimuses vastu ei võtnud.

Kuna Tallinna ja Põhja-Eesti õpetajaskond oli kongressil nõrgalt esindatud, otsustati õpetajate keskorganisatsiooni asutamine edasi lükata. Selleks kutsuti maakondlike õpetajate organisatsioonide esindajad 14. maiks Rakverre. seal otsustatigi asutada Eesti Kooliõpetajate Keskliit (nimetati hiljem Eesti Õpetajate Liiduks asukohaga Tartus, viidi hiljem Tallinna), võeti vastu põhikiri, valiti juhatus (esimeheks P. Põld, aseesimeheks Jüri Annusson; alates 1. oktoobrist valiti esimeheks Konstantin Edmund Treffner). Õpetajate Liidu nime all teotses see organisatsioon 1940. aastani.*

1917. aasta suvel toimus palju õpetajate kokkutulekuid, kus arutati eesti rahvuskooli tulevikku, selle korraldust ja sisu. Eriti vilkalt tehti seda Tallinna Õpetajate Seltsis. Fikseeriti järgmised uue kooli põhijooned.

Koolitöö aluseks on 6-aastase kursusega rahvakool, mis on kõigile sunduslik ja maksuta.

Kes pärast rahvakooli lõpetamist ei lähe edasi mõnesse teise kooli, õpib veel ühe aasta täienduskoolis.

* Eesti Õpetajate Liit (EÕL) koondas enamiku õpetajaid. Liidu algrakkudeks olid kihelkondlikud õpetajate seltsid; need ühinesid maakonnaliitudeks (suuremate linnade õpetajate seltsid töötasid omaette ja kuulusid vahetult EÕLi). Maakonnaliidud ühinesid vabariiklikuks liiduks. Liitu juhtisid demokraatlikult meelestatud õpetajad (P. Põld, K. E. Treffner, J. Annusson, Enn Murdmaa, Aleksander Veiderma jt). Juunis 1933 moodustasid keskkooliõpetajad Eesti Keskkooliõpetajate Kogu (EKESKO), mis esialgu jäi autonoomse koondisena EÕLi, kuid 1935. aastal iseseisvus täielikult. Niisamuti löid kutse- ja täienduskooliõpetajad 1935. aastal EÕList lahku ja moodustasid sõltumatu ühingu. 1936. aastal asutati Riigivanema dekreediga nende kõigi katusorganisatsioonina Õpetajate Koda. See avati Tallinnas 4. oktoobril 1936 Riigivanem K. Pätsi kõnega.

Keskkooli alumised klassid kaotatakse. Nende aset täidab 6-klassiline rahvakool (algkool).

Keskkoolis on 5 klassi, mille alumisse klassi võetakse vastu algkooli 6. klassi lõpetajaid täienduseksamiga võõrkeeltes.

Õpetajate seminaril on 6 klassi.

Peale erihariduse annab seminar ka täieliku keskhariduse.

Seminari lõpetajal on õigus keskkooli astuda.

Ka õpetajate liidu juhatus arutas rahvuskooli küsimusi ja võttis oma seisukoha kokku 6 punktis.

1. Eestil olgu emakeelne kool.
2. Kool põhjenu demokraatlikel alustel, ta olgu ühtluskool.
3. Algharidus olgu kõigile sunduslik ja kättesaadav.
4. Kesk- ja kõrgkool olgu kättesaadav ka kehvematele anderikastele õpilastele.
5. Kool põhinegu kõige parematel kasvatusteaduslikel alustel.
6. Kooli õpetajaskond seisku oma kutse kõrgusel, ta olgu hariduslikult hästi ettevalmistatud, majanduslikult ning õiguslikult kindlustatud ja vaba poliitilistest surveavaldustest.

Koolisüsteemi struktuuri küsimustes õpetajate liit seisukohta ei võtnud, kuna oli võimatu ületada Tartu ja Tallinna õpetajate organisatsioonide lahkarvamusi. Õppeplaanide ja -programmide koostamise jättis liit üksikute õpetajate organisatsioonide hooleks. Kõige tõsisemalt tegelesid nendega Tartu, Otepää ja Tallinna õpetajate seltsid. Nende ettepanekud avaldati ka trükis.

Tartu õpetajad olid oma õppeplaani koostanud eeldusel, et tulevase Eesti kooli lähte- baasiks on algkooli osas 3-klassilised vallakoolid, kõrgema algkooli osas ministeeriumi- koolid ja progümnaasiumid; keskkool oli planeeritud 3-klassilisena; ülikool kavandati 3- aastasena, millele järgneks kutseõpe. Võõrkeelena nähti ette vene keel teisest õppeaastast alates 6 tundi nädalas.

Otepää Õpetajate Seltsi koostatud plaan oli sisult lähedane Tartu omale, kuid piirdus ainult 4 algkooliklassiga. Võõrkeel puudus.

Kõige originaalsem oli Tallinna koostatud õppeplaani, mis hõlmas 6 algkooliklassi. Vene keelt nähti ette igas klassis, teisest klassist alates 4–5 tundi nädalas, kodulugu 1.–3. klassini 2 tundi nädalas, joonistamist igas klassis 2 tundi ja usuõpetust 1 tund nädalas.

Kõige enam lahkarvamusi tekkis õppeplaanide koostamisel usuõpetuse küsimuses. Eriti innukalt vaieldi selle üle teisel rahvahariduse (õpetajate) kongressil Tartus 22.–23. juunini 1917. Pärast J. Variku, Anton Laari ja P. Põllu esinemist võttis sõna 27 kõnelejat. Eriti vaieldi selle üle, kas usuõpetus peab olema konfessionaalne või interkonfessionaalne. Viimatimainitud seisukohta pooldasid eriti A. Laar ja teised apostli-õigeusulised. 113 häälega poolt, 64 vastu ja 73 erapooletuks jäädes võeti vastu järgmine resolutsioon: “Usuõpetus algkoolis olgu interkonfessionaalne, kuna koolist väljaspool on konfessionaalne õpetus. Usuõpetusele ei tohi numbrit panna, selles asjas ei pea ka eksameid olema”.

Koolide juhtimise küsimuses otsustati esimesel kongressil, et tuleb luua riigivõimust sõltumatu koolivalitsus, millele alluksid kõik koolid.

Tegelikult polnud nende otsuste ja plaanide rakendamiseks mingit võimu. Nad olid alusmaterjaliks Ajutisele Maavalitsusele ja hiljem haridusministeeriumile seaduste koostamisel. Sellisena oli neil aga suur väärtus, kuna nendes kajastus tookordse eesti õpetajakonna tahe.

Venemaa Ajutise Valitsuse poolt 30. märtsil 1917 kinnitatud Eestimaa maaomavalitsuse seaduse alusel valitud Eestimaa (Ajutine) Maanõukogu asus tööle 1. juunil 1917. Selle

moodustas Ajutise Maavalitsuse, mille esimeheks valiti J. Raamat (12. oktoobrist alates K. Päts), haridusosakonna juhatajaks P. Põld.

Kui maavalitsus emakeeles õpetamist algkoolis tegelikult realiseerima asus, selgus, et õppekonna kuraator, nõustudes esimesel rahvahariduse kongressil Tartus sellega, et algkoolides eesti keele õpetama hakatakse, oli oma võimupiiridest üle astunud. Venemaa Ajutine Valitsus otsustas koolide küsimuse lahendamise jätta tulevase Asutava Kogu hoolde, kuni selleni aga juhendada tsaariaegsetest korraldustest. Nii jäi hariduselu juhtimine senise bürokraatliku ametnikkonna kätte. Eriti häiriv oli, et nende käsutusse jäi ka riigilt hariduse tarbeks saadav raha. Ametnikkonna koosseisus toimusid mõned paikamised: õpperingkonna kuraatoriks nimetati ägeda venestaja A. Štšerbakovi asemele 9. märtsil ülikooli rektor P. Pustoroslev, kes paari nädala pärast asendati prof V. Grabariga; kubermangu rahvakoolide direktori kohal asendati Rogozinnikov Zavarenskiga (hiljem P. Sirotkiniga). Üksnes inspektorite koosseisu uuendamisel arvestati mõnevõrra kohalike õpetajate organisatsioonide ettepanekutega. Nii määrati Tallinna linna ja Harjumaa algkoolides inspektoriteks G. Ollik ja E. Murdmaa (Martinson), Tartus – Friedrich Volrad Mikkelsaar, Viljandis M. Varik. Õpetajate ametisemääramine ja vallandamine jäi endiselt inspektorite võimkonda, kusjuures kuraator soovitas võimalikult kohalikke ettepanekuid arvestada.

Õppeplaanid, programmid ja õpikud jäid endisteks; muutmata jäi ka koolivõrk ja koolisüsteem.

Maavalitsuse haridusosakond pidas esmaseks ülesandeks kohaliku haridusala haldusaparaadi kujundamist ja koolielu allutamist selle juhtimisele. 14. augustil 1917 võttis maanõukogu vastu Eestimaa koolivalitsuse ajutise korralduse (koost. P. Põld). Selle kohaselt pidid hariduselu keskset juhtimist teostama maavalitsuse haridusosakond, kohtadel maakonna- ja linnavalitsuste haridusosakonnad ja vallakoolivalitsused. Iga kõrgema astme täitevorgani juurde kuulus sama astme haridusnõukogu (kitsama koosseisuga) ja hariduskogu (paljude haridusasutuste ja organisatsioonide esindus). Iga kooli juures nähti ette hooldekogu.

Selle keeruka süsteemi käivitamine osutus raskeks, peaaegu võimatuks, sest tsaariaegne administratsioon hoidis võimu ja raha enda käes.

Palju parem polnud olukord ka õppekeele küsimuses. 1917. aasta kevadel esitasid eesti rahvuslikud organisatsioonid Venemaa haridusministrile taotluse, et vähemalt algkoolides lubataks eesti keeles õpetama hakata. Taotluse esitajatel kästi oodata Asutava Kogu otsust. Minister A. Manuilov olevat isegi seletanud, et üleminek emakeeles õpetamisele toovat kaasa hariduse languse ja olevat kahjulik vähemusrahvastele endile.

2. augusteil otsustas maanõukogu Venemaa Ajutiselt Valitsuselt luba paluda vähemalt eesti koolides eesti keeles õpetada; kui ei peeta võimalikuks igat tüüpi algkoolides eesti õppekeelele üle minna, lubatagu selleks asutada vähemalt paralleelklassid. Eriti paluti luba õpetajate seminarides hakata eesti keeles õpetama.

Varsti pärast selle otsuse vastuvõtmist käisid maavalitsuse esindajad Ajutise Valitsuse liikmetega isiklikult rääkima, kuid tulid tühjade kätega tagasi. Jüri Vilmsi sõnutsi olevat peaminister Aleksander Kerenski kindla sõnaga öelnud, et “väikerahvastele keele asjus järele anda ei võivat”. Maanõukogu esimees Artur Vallner saatis peaminister A. Kerenskile isikliku kirja, milles nõudis rahvaste võrddõiguslikkuse ja koolides emakeeles õpetamist.

mise kehtestamist. Vastus jäi saamata. Ka kuraator V. Grabar kinnitas 22. augustil Tartu õpetajatele, et alates 3. õppeaastast peab õppetöö endiselt vene keeles toimuma. Kesk-koolis ei saavat sellepärast eesti õppekeelele üle minna, et olevat võimatu leida vajalikku arvu eesti keelt oskavaid õpetajaid.

Vahetult enne õppetöö algust, 8. septembril, pöördus maavalitsus õppekeele küsimuses uuesti Venemaa valitsuse poole, juhtides tähelepanu asjaolule, et paljud õpetajad kelleltki luba küsimata stiihiliselt eesti keeles õpetamisele üle on läinud. Analoogiliste taotlustega esinesid ka paljud teised Venemaa vähemusrahvused. Rahvahulkade survele oli uus haridusminister esseer S. Salazkin sunnitud 13. septembril andma kuraatoritele korralduse, et nad lubaksid algkoolides emakeeles õpetama hakata. Riia õpperingkonna kuraator V. Grabar asus seisukohale, et selles küsimuses olevat lastevanematel õigus oma sõna öelda: kus osa lastevanemaid õppekeele vahetamise vastu on, seal tulevat jääda endise korra juurde, sest vähemuse huvid peavad kaitstud olema.

Kesk-koolides lahenes õppekeele küsimus lihtsamini. Rinde lähenedes evakueerus osa vene õppekeelega keskkooli koos õpilastega Sise-Venemaale. Järelejäänud eesti õpilastele tuli omaavalitsustel endastmõistetavalt organiseerida uued koolid, loomulikult eesti õppekeelega. Saksa okupatsioon tegi venekeelsetele õppeasutustele otsustava lõpu. Asi oli seda lihtsam, et 1917. aasta novembris kehtestatud enamlaste võim ei teinud eesti keeles õpetamisele takistusi. Üldise anarhia olukorras oli õpetajate ja koolide ülalpidajatel palju võimalusi toimida omatahtsi. Oli gümnaasiume, kes kangekaelselt säilitasid vene õppekeele. Tartu Aleksandri gümnaasium evakueerus alles 1918. aasta suvel, säilitades senini vene õppekeele. Sama ajani säilitas vene õppekeele ka Treffneri gümnaasium.

31. juulist – 15. augustini 1917 toimus Tallinna Õpetajate Seltsi korraldusel ulatuslik kursus eesti koolide õpetajatele. Osa võttis 319 õpetajat, peamiselt Põhja-Eestist. Lektoritena esinesid tuntud kooli- ja ühiskonnategelased Johannes Aavik, M. Kampmaa, Johannes Piiper, Jaan Sarv, V. Raam, E. Murdmaa, J. Vilms, Ado Birk, H. Soodla. Analoogilisi kursusi korraldati ka Viljandis ja Tartus.

Rahvuskooli seeme oli külvatud ja ajas väliste takistuste kiuste visalt juuri.

Pärast oktoobripööret koostasid enamlased oma hariduspoliitilise programmi, kuid ei suutnud selle realiseerimiseks midagi olulist ette võtta. 1. jaanuaril 1918 moodustati Tallinnas Eestimaa töörahva koolivalitsus eesotsas A. Vallneriga, kuid eesti õpetajaskonna vastuseisu tõttu jäi selle tegevus vaid paberile. Hakati välja andma ajakirja Eesti Kool, millest sai Tallinnas ilmuda ainult number 1–2 ja 3–4. Veebruaris 1918 tõmbus A. Vallner oma koolivalitsuse ja ajakirjaga Saksa okupantide eest Petrogradi.

1918. aasta veebruaris Eesti vallutanud Saksa sõjaväevõimud lubasid 1917/1918. Õppeaasta senise korra kohaselt lõpetada, kuid uue õppeaasta jaoks, mis pidi algama juba 13. augustil, kehtestati uued eeskirjad. Eesti keeles lubati õpetada ainult algkooli kolmel esimesel õppeaastal, neljandast õppeaastast alates tuli õpetada saksa keeles; kõrvalekaldumisi lubati ainult üheks aastaks. Algkooli alamtasemele (3 klassi) pidi järgnema 2–3-klassiline ülemaste. Kohustuslik oli ainult alamaste. Ministeeriumikoolid likvideeriti. Alamastmes õpetati igas klassis usuõpetust 4–5 tundi nädalas, saksa keelt 10–11 tundi nädalas. Eesti õppekeelega keskkooli lubati ainult õigusteta erakoolidena.

24. veebruaril 1918. aastal kuulutati välja Eesti Vabariik.

sisu mis kooli
as ja riik

Eesti koolivalitsuse juhatajaks, ühtlasi kindralsuperintendandiks määrati pastor W. Kentmann. Tema tegi J. Annussonile ja E. Murdmaale ettepaneku tulla hariduskomitee liikmeks; kuna need keeldusid, kutsuti Nikolai Kann ja E. Särgava. Koolide inspektoriteks määrati enamasti saksameelseid pastoreid.

Suvel 1918 korraldasid okupatsioonivõimud Riias Balti õpetajate päeva, eestlastest osalesid seal ainult N. Kann ja E. Särgava. Lätlased boikoteerisid üritust.

Septembris 1918 avas okupatsioonivõim Tartu saksakeelse ülikooli, nimetades seda Landesuniversität Dorpat. Ülikooli õppetase polnud madal, kuna Saksamaalt oli kohale kutsutud silmapaistvaid õpetlasi. EÜS otsustas sellesse ülikooli mitte astuda. Samale seisukohale asus ka üliõpilaskonna asemike kogu. Seda otsust ei tunnistanud ainult mõned korporatsioonid. Ülikool sai töötada ainult paar kuud.

24. veebruaril 1918 Saksa okupatsiooni poolt põranda alla surutud Eesti Ajutine Valitsus asus pärast Saksamaa langust 11. novembril uuesti tööle. Hariduse alal oli järjepidevus endise maavalitsuse esimehe, nüüdse peaministri K. Pätsi ja haridusosakonnajuhataja, nüüdse haridusministri P. Põllu näol olemas. Ministri asetäitjaks ja riigikoolinõunikuks kutsus P. Põld Fr. V. Mikkelsaare ja koolivalitsuse juhatajaks E. Murdmaa. Kooliõelu korraldamisel otsustati aluseks võtta peamiselt maanõukogus kinnitatud Eestimaa koolivalitsuse ajutine korraldus. Koolitegevuse seadmisel konkreetselt uutele alustele andis valitsus 2. detsembril 1918 ajutised määrused koolide kohta. Määrustes öeldi järgmist.

Õpilaste emakeel tunnistatakse õppekeeleks kõikides Eesti Vabariigi piirides asuvates koolides ning võetakse viibimata tarvitusele. Kõigi seniste avalikkude koolide ümbermuutmine emakeelse õpetuseandmise põhimõtte järgi sünnib maakonna või linna koolivalitsuse korraldusel võimalikult kohe, igatahes mitte hiljem kui 1. jaanuariks 1919. Eesti keel tuleb kehtestada sundusliku õppeainena kõikides mitte-eesti-keelsetes koolides 1. jaanuarist 1919. Tundide arvu määrab kindlaks haridusminister.

Keskkoolides tuleb saksa keele tundide arvu õppenõukogu otsusega kohe vähendada. Vabanenud tunnid tarvitatakse eeskätt põhjalikumaks eesti keele õpetamiseks.

Usuõpetus tunnistatakse vabatahtlikuks õppeaineks.

Paar nädalat hiljem, 17. detsembril, teatas haridusministeerium maa- ja linnakoolivalitsustele, et õpetamise emakeelsuse nõue kehtib ka erakoolide kohta ja et usuõpetuse kui vabatahtliku õppeaine õpetamisega seotud kulusid ei ole kooli ülalpidajad kohustatud kandma. Kui nad sellest keelduvad, siis tuleb vastavad kulud kanda lastevanematel, kelle lapsed usuõpetust õpivad. Usuõpetuse nädalatundide arv ei tohi seejuures olla üle 2.

Rahvuskooli struktuuri üle vaieldi ägedalt haridusnõukogu koosolekul 22.–23. juulil 1919. Koosolekust võttis osas 47 koolivalitsuste ja muude haridusasutuste ning organisatsioonide esindajat. Lahkarvamusi tekitas küsimus, kas algkool peab olema 4- või 6- või 7-klassiline.

Vastuvõetud otsuses asuti seisukohale, et eesti kool olgu ühtluskool, mille teostamiseks lisatakse 3-aastasele rahvakoolile järk-järgult üks aasta juurde. Ühtluskooli kestvus olgu 12 aastat, sellest keskkool 5 aastat. Rahvakool algu 7-aastane ja kohustuslik kõigile. Koolikohustus kehtu lapse 7-aastaseks saamisest kuni rahvakooli lõpetamiseni, kuid mitte kauem kui lapse 16-aastaseks saamiseni. Avalikkudes keskkoolides tuleb algklassid nelja aasta jooksul kaotada. Endastmõistetavalt toimub õpetamine emakeeles. Kooli ülalpidaja otsustagu, kas kool on lahus- või segakool. Keskkool olgu kas valikainetega või jagunegu harudeks. Kõik koolid allugu haridusministeeriumile. Ministeeriumi juures on kollektiivse juhtimise organiteks ministeeriumi nõukogu ja riigi hariduskogu. Igal maakonnal, linnal, alevil, vallal on oma koolivalitsus, igal koolil hoolekogu, kuhu kuuluvad kooli juhataja, õpetajate, lastevanemate ja kooli majanduslikult toetajate esindajad.

Õppetöö sisu kohta otsustati, et koolist tuleb usuõpetus ja formaalne moraaliõpetus välja jätta, tuleb õpetada kaht võõrkeelt, kuid mitte enne neljandat klassi.

Sellest otsusest lähtudes koostas ministeerium avalikkude algkoolide seaduse eelnõu, mis esitati Asutavale Kogule. Eelnõu kohaselt oli algkool 7-klassiline, 4 nooremast klassi võisid moodustada alama, 3 vanemat klassi ülemast osa. Õppeaasta peab kestma vähemalt 35 nädalat, jagunedes kaheks poolaastaks. Eelnõu sisaldas algkoolis õpetatavate ainete loetelu. On oluline märkida, et niisugused lapsesõbralikud õppeained nagu kodulugu, joonistamine, käsitöö, laulmine ja võimlemine olid kohustuslike ainetenähtud. Õppeplaan ja programmid jäid haridusministeeriumi kinnitada. Õpilased viiakse klassist klassi ja tunnistatakse kooli lõpetanuks kooli õppenõukogu otsusel ilma eksamiteta. Algkooli lõpetamine annab õiguse ilma eksamiteta astuda kesk- ja kutsekoolidesse. Õpetajal peab olema vähemalt seminari haridus. Õppenõukogu valib kooli juhataja koos hoolekoguga neljaks aastaks. Õppenõukokku kuuluvad kõik õpetajad, kooliarst, hoolekogu esindaja. Sõnaõigusega võib nõukogu koosolekust osa võtta 7. klassi õpilaste esindaja.

Asutava Kogu hariduskomisjon tegi eelnõus rea muudatusi. Algkooli kursus lühendati 6 aastale. Need õpilased, kes ei lähe edasi õppima kesk- ega kutsekooli, peavad edasi õppima 2-aastases täienduskoolis. Kustutati õpilaste esindaja õigus osa võtta õppenõukogu koosolekust. Koolijuhataja valimise õigus anti kohalikele omavalitsusele.

Asutav Kogu võttis avalikkude algkoolide seaduse vastu peamiselt hariduskomisjoni poolt esitatud redaktsioonis 7. mail 1920.

Seaduse elluviimise määrusega 17. septembrist 1920 muudeti kõik senised valla-, kihelkonna-, linna-, õigeusu-, ministeeriumi- ja kroonualgkoolid, samuti kõrgemad algkoolid ja keskkoolide nooremad klassid (esialgu 1.–4. klass) 1920/21. õppeaastast alates ühetaolisteks avalikeks algkoolideks. Uuesti avatavates keskkoolides ei registreeritud algkooliga dubleerivaid klasse. Ainult erakeskkoolidel lubati algkoolile vastavad klassid omaette õppeasutusena algkoolina keskkooli juures säilitada.

Keskkooliseaduse arutamine ja vastuvõtmine Riigikogus 1922. aastal kulges rahumeelselt, sest koolisüsteemi põhiküsimused olid algkooliseadusega lahendatud. Keskkool (gümnaasium) kavandati seadusega ühtluskooli teise astmena, selle ülesandeks seati haritud kodanike kasvatamine ja õpilaste ettevalmistamine kõrgkoolidesse astumiseks. Ta jagunes alam- ja ülemastmeks (2+3 klassi). Ülemaste võis olla kutsehariduse kallakuga. Peale tavakohaste humanitaar- ja reaalharude võis olla mitmesuguseid kitsama profiiliga harusid, nagu kommersi-, tehnika-, kodumajandus-, põllumajandus-, pedagoogika- jms harusid. (1) Klassi- ja koolikursuse lõpetamise üle otsustamise jättis seadus õppenõukogu kompetentsi kuuluvaks, kusjuures otsus tuli langetada õpilase üldise edasijõudmise alusel. Erandjuhtudel võis õppenõukogu mõnes aines määrata eksami. Õpilase edasijõudmist tuli hinnata kolmeastmelise märksõnaga: hea, rahuldav, nõrk (hiljem mindi üle viieastmelisele numbritega hindamisele – 1, 2, 3, 4, 5). Keskkooli millise tahes haru lõpetaja võis astuda kõrgkooli ilma eksamiteta.

Kõrgharidus saadi peamiselt Tartu Ülikoolis, kus selleks oli ette nähtud esialgu 8 teaduskonda: õigus-, arsti-, filosoofia-, matemaatika- ja loodus-, põllumajandus-, loomaarsti-, majandus- ja usuteaduskond. Tallinnas töötas (1936. aastast alates) Tehnikaülikool, Tartus Kõrgem Kunstikool Pallas ja Kõrgem Muusikakool.

Niiviisi kujunes kolmeastmeline ühtluskooli süsteem. Demokraatlikud haridustegelased pidasid seda koolisüsteemi nurgakiviks. Ühtluskool pidi tagama kõikidele õpilastele võrdsed õppimisvõimalused ja olema kõikidele võrdselt kättesaadav. Õppetöö pidi kõikidel kooliastmetel toimuma õpilaste emakeeles. Peale eesti õppekeelega koolide oli vene-, saksa-, rootsi- ja juudikeelseid alg- ja keskkooli (erakoolidena).

Emakeelne rahvuskool nõudis peale õpetajatekaadri olemasolu ka pedagoogilise teooria arendamist. Psühholoogiaprofessor Konstantin Ramul asutas eksperimentaalse pedagoogika laboratooriumi, kus olid käepärast pedagoogika ja psühholoogia õppevahendid ning vajalik kirjandus. Teatud määral tehti pedagoogilist-psühholoogilist uurimistööd ka õpetajate seminarides (Tartus, Võrus, Tallinnas).

Vaevalt oli 6-klassilise algkooli kohustuslikkus edukalt teostatud, kui 1930ndate aastate alguse majanduskriis sundis valitsust koolide alal kokku hoidma. Koostati projekt, mille kohaselt kahe esimese õppeaasta lapsed käiksid koolis 20. augustist 15. oktoobrini ja 16. maist 20. juunini, viie vanema klassi lapsed aga 16. oktoobrist 15. maini, kusjuures algkooli kogu kursus pikenes aasta võrra. See projekt kehtinuks ainult maakoolide kohta. Maa-alkkoolides olnuks 7 õppeaasta kohta 980 õppepäeva, linnaalgkoolides 6 õppeaasta kohta 1200 õppepäeva. Valitsus oleks sel teel saavutanud kokkuhoidu õpetajate palkade ja kooliruumide kasutamise arvel. Selle projekti vastu olid õpetajad ja maakoolide lastevanemad järgmistel põhjustel: a) kooliaja pikendamine aasta võrra raskendaks koolikohustuse täitmist, b) etapiviisiline töö vähendaks õppetöö kvaliteeti, c) kahetüübiliste algkoolide olemasolu raskendaks üleminekut ühest teise, d) lootus lapsi sel teel edukamalt põllutööle rakendada on illusoorne, e) selle projekti realiseerimine kõigutaks kümneaastase vaevarikka töö tulemusena loodud ühtluskooli aluseid. Tugeva vastuseisu tõttu loobus haridusministeerium sellest nn suvekooli projektist.

Kokkuhoidu hariduse alal hakati teostama koolide arvu koondamise teel. Vabariigi algusaastatel tekkis puhang keskkariduse alal. Mõne aastaga avati 50 uut keskkooli, nii et 1924. aastal oli nende arv umbes 80. Kuna majanduskriisi aastatel osa kesk- ja ülikooli lõpetajatest ei leidnud teenistust, hakati kurtma haritlaste üleproduktsooni üle. Pealegi polnud mõne kiiruga avatud keskkooli õppetöö tase kuigi kõrge. Lahendust hakati otsima koolide koondamises.

1931. aasta algul arutas seda küsimust Eesti Kultuurisõprade Koondis Tartus. Asuti seisukohale, et “statistise meetodi rakendamise tulemused ning haritlaste üleproduktsoon näitavad, et meie koolivõrk on avaram, kui seda nõuavad ühiskonna tarvidused. Ka ei võimalda praegune liiga avar keskkoolide võrk tarvilikku õpilaste valikut ning tööpinget keskkoolis, mis on tähtsamaid eduka töö eeltingimusi. Neil põhjustel on õigustatud praeguse keskkoolide võrgu ulatuse revisjon selle koondamise suunas”.

Sama küsimust arutati ka gümnaasiumiõpetajate II kongressil 1.–3. mail 1931. aastal. Jaan Adamson ütles oma ettekandes: “Lähtudes ühiskonna tarvidustest ja rahva tulunduslikust kandejõust, tuleb keskkoolide võrk tõmmata koomale, et võimalduks õppetöö viljastamiseks vajaline selektsioon”. Samas vastas A. Veiderma: “Kõneldakse, et keskkooli on liiga palju. Sellele otsusele on tulnud ka seaduseandjad, hakates koondama keskkooli /.../. Koondamine, mille abil loodetakse järelejäädud keskkoolidele luua suuremat õpilaste valikut, siia parandust ei too. Koondamisega võtame osalt õpilastelt võimaluse edasiõppimiseks. See on samm, mida ükski haridussõber ei saa pooldada. Lastele aga peame igal juhul võimaluse andma omandada haridust”. Kongressil vastuvõetud otsuses

öeldakse: "Kongress leiab, et möödapääsmatu ja majanduslikel põhjustel ettevõetav koolide koondamine tohiks sündida ainult järkjärgult, mitte aga tervete koolide järsu hävitamise teel".

1931. aasta sügisel sulges valitsus keskkoolides 60 klassikomplekti (4 keskkooli). Juba enne seda oli vähenenud keskkooli klasside ja õpilaste arv, mis 1926. aastal saavutas haripunkti. Nii oli 1925/26. õppeaastal klasse 644 ja õpilasi 18363, 1929/30. õppeaastal aga 576 klassi ja 15455 õpilast.

Mõned vanemad pedagoogid, näiteks Tallinna reaalkooli direktor N. Kann, olid algusest peale ühtluskooli ja 5-klassilise gümnaasiumi vastu. Nende arvates ei suuda nii lühiaegne keskkool küllalt sügavat üldharidust tagada. Ka ei pidanud nad vajalikuks, et üldhariduslik keskkool oleks kõikidele algkooli lõpetajatele avatud. Nende arvates piisanuks 4-klassilisest algharidusest, millele jätkuks kutseharidus ja 8-klassiline keskharidus. Asutavas Kogus ja Riigikogus lükati nende ettepanekud tagasi. Sellest hoolimata propageeriti neid ajakirjanduses (eriti Päevalehes) ja keskkooliõpetajate koosolekutel.

21. oktoobril 1933. aastal, mil riigivanemaks sai K. Päts, avanesid haridusministriks kutsutud N. Kannul suhteliselt avarad võimalused oma ideede realiseerimiseks. Ta koostas seaduse eelnõud, mille kohaselt algkool oleks põhiliselt 4-klassiline, millele järgneks 5-klassiline keskkool ja sellele 3-klassiline gümnaasium (4+5+3). Ajutise üleminekuvormina nähti seaduse eelnõus ette ka 6-klassilise algkooli säilitamine, millele järgneks 3-klassiline keskkool (reaalkool) ja sellele 3-klassiline gümnaasium (6+3+3). Koolikohustus tuleks senise 16. eluaastalt alandada 14. eluaastani. Keskkooli asemel tuleks algkooli lõpetajad suuremal arvul kutsekoolidesse suunata.

Progressiivsed pedagoogid ja poliitikategelased olid eeltoodud seaduse eelnõu vastu, nad nägid selles kõrvalekaldumist senisest demokraatliku ühtluskooli põhimõttest, hariduse, eriti algkoolihariduse, olulist piiramist, gümnaasiumihariduse kättesaadavuse raskendamist. Eesti Õpetajate Liidu juhatus, kellel oli võimalus reformiprojektiga varem tutvuda, esitas riigivanemale märgukirja, milles rõhutati, et kavatsetav reform on suureks takistuseks hariduse jätkamisel keskkoolis, eriti maal. Reformi tagajärjel lahkuksid jõukamate vanemate lapsed algkoolist pärast neljandat klassi, et astuda põhiliselt linnades asuvasse 5-klassilisse keskkooli. Algkool kaotaks oma nime, muutudes kehvikute kooliks, jõukamate vanemate lastel tuleks aga haridustee jätkamiseks varakult linna asuda.

Kriitikast hoolimata kehtestati vastav seadus riigivanema dekreediga 29. mail 1934, koolikohustuse kestvus lühendati kahe aasta võrra dekreediga 25. maist 1934.

Kui reformiseadus oli juba kehtestatud, pani 24.–25. augustil 1935 peetud 12. õpetajate kongress ette 5-klassilise keskkooli I ja II klassi programm sisult ühtlustada algkooli V ja VI klassi programmiga, et võimaldada üleminekut algkoolist 5-klassilisse keskkooli, samuti soovitati suurendada 3-klassiliste keskkoolide arvu maal (algkooli VI klassi lõpetanute vastuvõtuks).

Keskkooliõpetajad olid teistsugusel arvamusel. Nende IV kongressil 31. oktoobrist – 1. novembrini 1935 võeti vastu otsus: "Eesti koolipoliitika esmajärguliseks ülesandeks peab olema üleminek kõige lähemal ajal puhtakujulisele viieklassilisele keskkoolile (progümnaasiumile), mis võimaldaks suurt kokkuhoidu kulude ja aja suhtes".

Oma reformiplaani kaitstes avaldas minister kõnesoleval kongressil arvamust, et keskkoolide ja gümnaasiumide arvu tulevat tunduvalt vähendada – igale maakonnale piisavat

ühest gümnaasiumist. 3-klassiliste keskkoolide õppeaega olevat vaja pikendada 4 aastale, sest algkool ei suutvat sinna astujaile vajalikku ettevalmistust anda. 6-klassilise algkooli lõpetajaile, kes edasi õppima ei lähe, tulevat astuda osalise õppeajaga järelkool, et nad tänavale ei jääks. Et algkooli astujate ettevalmistust ühtlustada, olevat vaja nende jaoks asutada eelkool.

Kahe erineva seisukoha vaheline pidev diskussioon muutus haridusministrile nii tülikaks, et ta keelas ajakirjanduses ja õpetajate koosolekutel reformiseadust kritiseerida. Eesti Õpetajate Liit lülitati välja õpetajate täienduskoolituse süsteemist (vastavad funktsioonid suunati Õpetajate Kojale) (Õ. Elango 1972), ajakirjalt Kasvatus võeti riiklik toetus ja hakati välja andma ajakirja Eesti Kool, mille tellimine tehti koolidele kohustuslikuks.

Rahulolematuse reformiga muutus eriti maarahva hulgas nii tugevaks, et riigivanem pidas otstarbekohaseks 11. mail 1935 uueks haridusministriks kutsuda senine Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste ülem kolonel, pärastine kindral A. Jaakson. A. Jaaksonil olid peale sõjalise koolituse Tartu Õpetajate Seminari diplom ja kihelkonnakooliõpetaja kogemused. Ministrina teostas ta 1934. aasta kooliseaduses rea muudatusi: koolikohustuse kestvust pikendati tema ettepanekul aasta võrra (15. eluaastani), 3-klassiline ja 5-klassiline keskkool tunnistati võrdõiguslikeks, esimest hakati nimetama reaalkooliks, teist progümnaasiumiks. Suurendati reaalkoolide arvu. Tugevdati üldist koolidistsipliini. Uuendati haridusministeeriumi juhtkonda. Õpetajate täienduskoolituse korraldamiseks ja ajakirja Kasvatuse väljaandmiseks taastati Eesti Õpetajate Liidule riiklik toetus.

1939/40. õppeaastal oli koolisüsteemi seis Eestis järgmine: 1193 algkooli 104985 õpilase ja 3846 õpetajaga, 31 täienduskooli 825 õpilasega, 44 progümnaasiumi 7213 õpilasega, 39 gümnaasiumi 2850 õpilasega, 5 kolledžit 591 õpilasega ja Prantsuse Lütseum 74 õpilasega. Keskkoolides ja gümnaasiumides oli kokku 1110 õpetajat.

Kutsekoolide võrk hakkas arenema pärast 1934. aasta koolireformi; asutati kutsekeskkoole (7.–9. õppeaasta) ja kõrgemaid kutsekoole (10.–12. õppeaasta). Eriti suurenes tehnika-, põllumajandus- ja kodumajanduskoolide arv. Üldse oli 1939/40. õppeaastal 177 kutsekooli 13032 õpilasega.

Üliõpilasi oli Tartu Ülikoolis 2689, Tallinna Tehnikaülikoolis 491. Õppejõude oli Tartu Ülikoolis 403 (nende hulgas korralisi professoreid 53), Tallinna Tehnikaülikoolis 90 (korralisi professoreid 6). Ajavahemikus 1919–1939 lõpetas Tartu Ülikooli 4179 meest ja 1510 naist (kokku 5689 üliõpilast). (Eesti Entsüklopeedia Täiendusköide 1940).

1934. aasta rahvaloenduse andmeil oli Eesti elanikkonna haridustase järgmine.

Haridustase	Mehed	Naised	Kokku
Kõrgharidus	1,4	0,3	0,7
Lõpetamata kõrgharidus	1,6	0,7	0,9
Keskharidus	3,3	5,1	4,3
Lõpetamata keskharidus	9,8	7,0	8,3
Algharidus (6 klassi)	52,5	53,1	52,8
Lõpetamata algharidus	26,2	24,5	25,3
Pole koolis käinud	9,1	5,2	7,4
Kirjaoskamatud			3,9

Üldkokkuvõttes toimus sõjaeelses Eesti Vabariigis lühikese aja jooksul hariduse kiire tõus. Kujunes heatasemeline emakeelne algkool suhteliselt hästi ettevalmistatud õpetajaskonnaga ja ajakohase õppekirjandusega, avati eesti noortele vaba pääs emakeelse kes- ja kõrghariduse juurde, arenes omapärane rahvuslik pedagoogiline mõte. Suursaavutuseks võib pidada rahvusliku eesti ülikooli avamist ja väljaarendamist, eesti rahvusteaduste õpetamist ja uurimist. Kujunes haritud eesti rahvas, rahvuslik intelligents, teaduse ja kunsti-loome kaadrid, kes oma saavutustega küündisid maailma tasandile.

Õpetamise ja kasvatamise sisu rahvuskoolis

Uute haridusseaduste kehtestamisega muutus põhjalikult mitte ainult koolisüsteemi struktuur, vaid loodi eeldused ka õppe- ja kasvatustöö sisu muutmiseks uute pedagoogiliste põhimõtete ja meetodite rakendamiseks.

Enne Veebruarirevolutsiooni (1917) oli Eesti koolides suhteliselt vähe novaatorlikke otsinguid. Ka Venemaa haridusminister P. Ignatjevi reformikatsed (1915–1916) ei tekitanud Eesti koolielus suuremat elevust. Jätkus harjumuspäraste traditsiooniliste raamatulike õppemeetodite rakendamine. Õppimine oli õpilastele igav ja raske, eriti keskkoolis. Isegi usinad ja andekad lapsed ei tulnud ilma järeldamistundideta toime.

Iseseisvas Eestis vallandus uute otsingute puhang, mis oli seda jõulisem, et meie rahvuskooli hälli juures olid niisugused uuendusmeelsed pedagoogid, nagu P. Põld, F. V. Mikkelsaar, E. Murdmaa, J. Käis. Õppides tundma ja võttes eeskujuks välismaa (Saksamaa, Austria, USA, Šveitsi) koole rajati meil suhteliselt kiiresti ajakohane rahvuslik koolisüsteem. Edu oluks tõenäolikult veelgi suurem, kui koolielu kõrgem juhtimine oluks stabiilsem: 21 aasta jooksul oli 25 valitsusevahetust (21. juunil 1940 A. Ždanovi poolt koostatud valitsust arvesse võtmata), kusjuures haridusministri kohal jõudis olla 19 isikut (P. Põld, Johannes Kartau, Harald Laksberg, Treffner, Friedrich Sauer, Jüri Annusson, Heinrich Nikolai Bauer, Aleksander Veiderma (2 korda), Hugo Bernhard Rahamägi (2 korda), Jaan Lattik (3 korda), Alfred Julius Mõttus, Johanson, Jaan Hünerson (3 korda), Jaan Piiskar, Kukke, Konstantin Konik, Nikolai Kann, Jaakson (2 korda), Paul Kogerman).

Õppeprogrammide peamiseks koostajaks või nende koostamise organiseerijaks oli Johannes Käis (viiel korral). Mingeid kindlaid norme või printsiipe nende koostamiseks polnud, palju olenes haridusministrist, kes nad kinnitas.

Kooli, eriti algkooli õppetöö sisu määratlemisel tekkis õpetajate koosolekutel ja parlamendis sõnakaid vaidlusi usuõpetuse küsimuses. Ajutise Valitsuse esimene korraldus koolide kohta (21. 11. 1918) jättis usuõpetuse vabalt valitavaks õppeaineks. Umbes kuu aega hiljem saadetud ringkirjas teatas ministeerium, et usuõpetusega seotud kulud peavad kandma need lapsevanemad, kelle lapsed seda õpivad. Vaimulikel polevat õigust ka selles osas koole revideerida. Kirikuseadustele tuginedes nõudis konsistoorium kohtu korras selle korralduse tühistamist. Kohus seda ei teinud. Asutavas Kogus 7. mail 1920 vastu võetud avalikkude algkoolide seaduse §2 ütleb: "Algkool on emakeelne, ilma usuõpetuse ja maksuta". 1922. aastal Riigikogus vastuvõetud keskkoolide seadus lubas usuõpetust õpetada vabatahtliku ainenä viijaspool tunniplaanis.

Eesti rahvas (ka siin asuv väike arv venelasi) oli ristiussuga tihedasti ühte kasvanud, kool oli tema jaoks sajandeid olnud kiriku paremaks käeks ja koolis antav haridus usu-

õpetusega läbi põimitud. Sellepärast polnud osa pedagoogide ja vasakpoolsete poliitikute usuvastane propaganda neile vastuvõetav. Ka kiriklikud ringkonnad asusid usulisi väärtusi energiliselt levitama. Selle tõttu taunisid paljud usuvastase propaganda kandumist kooli ja hariduspoliitikasse.

Kiriklike ringkondade ja usuõpetuse pooldajate nõudel toimus 17.–19. veebr. 1923 rahvahääletus, millest võttis osa 66,2% hääleõiguslikest kodanikest. Usuõpetuse poolt hääletas 71,2% hääletanuist, vastu 28,8%. Sellega oli küsimus lõplikult otsustatud ja ministeeriumil tuli asuda seda realiseerima.

1925. aastal kehtestatud usuõpetuse programmis keskkoolidele rõhutatakse selle õppeaine üldkultuurilist tähtsust. Vaimulikele anti õigus usuõpetust koolides revideerida. Vabadussõjalaste liikumine taotles isegi usuõpetuse muutmist koolile ja õpilastele kohustuslikuks õppeaineks.

Kui õppetöö uute meetodite ja uue sisuga kohanemine staažikamatel õpetajatel enam-vähem laabus, siis kasvatustöös esines suuri raskusi, eriti nendel õpetajatel, kes tsariajast rea ebapedagoogilisi harjumusi kaasa tõid. Uues koolis puudusid kasvatustööks kaua aega konkreetsed juhendid, ka õpetajate ettevalmistamisel olid didaktika probleemid esikohal. Juba üsna alguses esines Tallinna paaris keskkoolis sellekohane konflikt, mille jäljed kaua aega õhkkonda mürgitasid.

1920. aasta sügisel ühe Tallinna nimeka keskkooli õpilane uputas enda, teise gümnaasiumi keskkooli õpilane poos enda. Haridusminister, tookord J. Annusson, tegi koolide peainspektor J. Käisile ülesandeks tutvuda nendes keskkoolides valitseva pedagoogilise õhkkonnaga. J. Käis tegi seda ja mainis aruandes, et mõlemas vaatlusaluses koolis suhtutakse õpilastesse hoolimatult ega kohelda mõistvalt. J. Käisi aruandele tuginedes saatis haridusminister koolivalitsustele ja riigikoolide direktoritele ringkirja, milles rõhutati vajadust õpilaste kohtlemisel lähtuda pedagoogilistest põhimõtetest, kõnesoleva kahe keskkooli direktoritele, kes olid suure staažiga ja poliitiliselt mõõduandvad isikud, avaldas ta personaalse noomituse. Vallandus äge laimukampaania niihästi peainspektori kui ka ministri arvel. Paari päeva pärast toimus valitsuse vahetus. Kuna mõlemad noomituse saanud direktorid kuulusid ühte erakonda, nõudis see erakond uues valitsuses endale haridusministri kohta ja saigi selle. Ministri toolile istus üks noomituse saanutest. Ministeeriumi juhtivad töötajad esitasid uuele ministrile lahkumisavaldused. J. Käisi ja E. Murdmaa avaldused rahuldati, ministri abi Fr. V. Mikkelsaart paluti edasi töötada. Lahkunud J. Käis suunati Võru seminari direktoriks, E. Murdmaast sai varsti Tallinna suurima algkooli (21. algkool) juhataja.

Ülalkirjeldatud konflikt sai tõukeks kasvatusprobleemide intensiivsemale käsitlemisele Eesti koolipraktikas.

Uus haridusminister saatis varsti pärast ametisse astumist koolidele ringkirja, milles juhtis tähelepanu asjaolule, et ühiskonnateaduslike ainete õpetamisel pannakse lubamatult vähe rõhku isamaaliste tundmuste arendamisele, ta soovitas koolipäeva algul korraldada hommikupalvusi ja isamaalisi hommikuid, mis oleksid pühendatud Vabadussõja kangelastele, kultuuri- ja poliitikategelaste sünni- ning surmapäevade tähistamisele.

Vastukajana sellele leiame, et J. Käisi poolt koostatud ja minister H. N. Baueri poolt kinnitatud "Algkooli õppe- ja tunnikavades" märgitakse ajaloo õpetamise ülesandeks "kasvatada riigile ja rahvale väärtuslikke kodanikke, kes oma kohuseid tunnevad ja täidavad, oma õigusi ei lase rikkuda, avara pilgu omavad oleviku nähtuste hindamiseks ja ühiskonna vastu oma seisukoha teadlikult ära määravad". Kodanikuteaduse õppekavale lisatud seletuskirjas öeldakse: "Kooli ülesanne on **kasvatada** väärtuslikke kodanikke; kodaniku kasvatamisel seisab esimesel kohal aga tahtejõu ja iseloomu kasvatamine".

Niisugune kasvatus eesmärkide sõnastus jäi võrdlemisi ebamääraseks ja üldsõnaliseks. Konkreetsema otsuse võttis vastu keskkoolidirektorite konverents 27.–28. märtsil 1922. Otsuse tekstis öeldakse, et kõlbeline kasvatus peab toimuma mitte ainult usuõpetuse ja eetika, vaid kõigi õppeainete, eriti aga kirjanduse, ühiskonnaõpetuse, psühholoogia, ajaloo ja algklassides koduloo tundides. “Õpilastes tuleb tõsta lugupidamist inimsoo üldiste heategijate, oma rahva loojate kui ka kõigi isikute vastu, kes kõrgetele aadetele anduvad. Tuleb õpilastes kasvatada ligimesearmastust, isamaalisust, ausust, tublidust, vahvust, kohusetruudust”. Ka antud juhul oli tegemist ikkagi ainult ühe koosoleku otsusega, millel puudus seaduse jõud. Koolinõunik, pärsine koolide peainspektor Märt Raud kirjutas artiklis “Kasvatuse siht”, et kuna kehtiv seadus kooli eesmärgi kohta midagi ei ütle, võivat iga uus haridusminister kooli ülesannetest isemoodi aru saada. Küsimus tulevat lahendada seadusandlikus korras.

Keskkooli seaduse arutamisel Riigikogus tegigi H. N. Bauer ettepaneku lülitada seadusesse paragrahv, mis nõuab õpilaste kasvatamist isamaaliselt mõtlevateks kodanikeks. Ettepanekut vastu ei võetud.

Kasvatusküsimused koolis, eriti keskkoolis, olid sagedasti arutlusaineks õpetajate ja haridustegelaste koosolekutel ning ajakirjanduses. Korduvaks etteheiteks oli programmide eluvõõrus ja õpetamise meetodite mittevastavus kaasaja pedagoogika nõuetele. “Praegune keskkool kannab liig teoreetilist laadi ja seisab elust kõrval. Vastutus selle eest lasub õpetajate ettevalmistusasutuse – kõrgema kooli peal”, konstateeris Tallinna Tehnikumi juhtkond.

Suurte kogemustega Tartu gümnaasiumidirektor A. Raudsepp ütles gümnaasiumiõpetajate II vabariiklikul kongressil 1931. aastal, et kahjuks kubiseb meie keskkooli õppekava vana traditsiooni mõjul ainetest, millel puudub nimetamisväärne praktiline väärtus. “Seesuguse aine õppimine on sunnitöö ja ei arenda ega kasvata õpilast, vaid rikub. On tähele pandav nähe, et paljud õpilased, ka andekad, rikki lähevad juba eluvõõraste ainete kaasabil keskkoolis”.

Taolisi kriitilisi märkusi keskkooli kohta tehti niihästi kongressidel kui ka ajakirjanduses, kuid olukorra parandamise võimalusi näidati vähe. 1927. aastal toimunud esimesel rahvusliku kasvatus kongressil kurtsid mõned sõnavõtjad, et vaimselt ärksama noorsoo ja intelligentsi hulgas leidub palju sotsialistlike ja kommunistlike ideede pooldajaid, mis tulevat rahvusliku kasvatusnõrkusest. Sotsialistlik propaganda ja ajaloo materialistlik käsitlemine koolis mõisteti hukka. Peeti vajalikuks intensiivsemalt õhutada rahvustervikluse ideed ja tugevdada usuõpetust.

11. mail 1936 haridusministriks kutsutud A. Jaakson seadis kooli peamiseks ülesandeks noorsoo rahvusliku ja riikliku kasvatus. Varsti pärast ministrina ametisse astumist esines ta kõnega algkoolijuhatajate II vabariiklikul kokkutulekul 8. novembril 1936. Kõnes rõhutas ta rahvusliku ja riikliku kasvatus tähtsust ja märkis kolm ülesannet, mis tuleb kiiresti täita. Esiteks: keskharidust tuleb piirata, keskkooli võtta ainult niisuguseid õpilasi, kellel on annet ja võimet edukaks õppimiseks. Teiseks: kogu haridussüsteem vajab ümberkorraldamist, üleliigne, mis sinna on kogunenud, tuleb välja rookida. Kolmandaks: kool tuleb – peale selle, et ta on õppeasutus – muuta esmajoones kasvatusasutuseks. Tuleb loobuda aupaistuse hindamisest, mida seotakse ülikooli ja keskkooli diplomiga. Diplomiga määratav haridus ei ole absoluutne väärtus – inimene omab väärtuse siis, kui ta rakendab end tööle. Kool ja kasvatus tuleb rajada riiklusele ja rahvusele. “Peame loo-

buma marksismist, internatsionalismist, kosmopolitismist ja nendest internatsionaalsetest palvelauludest, mis koolis sel aastaajal esile on tulnud”. Kasvatuse aluseks peab jääma rahvas ja mitte sõnakõlksuna, mida me pidutsevas meeleolus väljendame, vaid “ta peab muutuma meie rahva veendumuseks, religiooniks, selleks ideaaliks, mille alusel me töötame, mille heaks me võitleme ja mille ohvrina, kui tarvis, me ka sureme”.

Eesti keele õpetajate V kongressil 29. detsembril 1936 märkis minister Jaakson 3 puudust, mis tema arvates Eesti algkooli kahjustavad. Esiteks: eesti keele õppekavades peegeldub liigne enese alahindamine, pessimism, nukrutsemine ja kurtmine. Teiseks: peame vabanaema parteilistest tendentsidest, sihilikkusest koolis; kool ei või olla poliitilise võitluse tallermaaks. Kolmandaks: õppekavad on käsitlemisele kuuluvate kirjandusteostega üleküllastatud. Liigne pakkumine muudab ka parima kirjanduse vastikuks.

Uue ministri poolt väga energiliselt väljendatud põhimõtted hakkasid kajastuma kogu õppe- ja kasvatustöös. Koolidele tehti ülesandeks koostada ja esitada haridusministeeriumile õppe- ja kasvatustöö arendamise kava ning õppe- ja kasvatustööga seotud tunnivälise ürituste kalenderplaani. 1937. aastal kehtestatud algkooli õppekavade sissejuhatuses rõhutatakse eriti õppetöö tähtsust noorte kasvatamisel.

Meelsuse muutust õpetajate ettevalmistamisel peegeldab Tartu Õpetajate Seminari direktori J. Porti kirjutis 1938. aastal: “Kui vabariigi algpäevil koolides määrasid ja juhtisid peamiselt “Tema Majesteedi Lapse” kapriislikud soovid ja kui õpetust ja kasvatust koolides korraldati põhimõtte järgi – “Alles vom Kinde aus”, siis tänapäeva koolitööd koordineerivad kindlad õppe- ja töökavad ning viimaste abil on kõrvaldatud koolitööst hulk ebaotstarbekohast”.

Keskkooliõpetajate III kongressil 29. oktoobril 1938 rõhutati, et “maailm meie ümber on saanud rahvuslikumaks kui vahest kunagi varem. Rahvustunde ja rahvusteadvuse arendamisele peame meiegi omistama suuremat tähelepanu”.

Eesti Rahvuslaste Klubis, kuhu kuulus rohkesti keskkooliõpetajaid, ja nende ajakirjas ERK arutati eesti haridus- ja kooliküsimusi korduvalt. Põhiseisukohana jäi kõlama põhimõte, et kesk- ja kõrgkoolides tuleb kasvatada esmajoonel rahvuslikku eliiti; laiadele hulkadele piisavat alg- ja kutseharidusest. Haritlaskonnast tuleb välja juurida apoliitiline hoiak ja selle asemel juurutada võitlevat natsionalismi.

Poliitilise kasvatustöö efektiivsuse tõstmiseks hakati kasutama noorte organisatsioone. Kaitseliidu ja Naiskodukaitse organid hakkasid intensiivselt asutama noorkotkaste ja kodutütarde organisatsioone. 1935 aastal kohustas haridusminister N. Kann koolijuhatajaid ja õpetajaid igati soodustama skautide, gaidide, noorkotkaste ja kodutütarde tegevust koolides; kus vastavaid organisatsioone veel ei ole, tuleb nad õpetajate initsiatiivil asutada. 30. oktoobril 1936 loodi riigivanema otsusega haridusministeeriumis noorsoo osakond (kolonel J. Vellerinna juhtimisel), millele allutati kõik noorte organisatsioonid (1938. aastal ka täiskasvanute haridusorganisatsioonid).

Pärast 1934. aasta muudatust riigi valitsemises hakati koolides järjekindlalt rahvuslikku kasvatust teostama, kasutades selleks niihästi õppetööd, klassivälise tegevust kui ka noorsoo organisatsioonide üritusi. Selle tulemuseks oli, et eesti rahvas, kaasa arvatud õppiv noorsugu, kommunistlikule riigipöördele (1940) kui ka fašistliku Saksamaa okupatsioonile (1941) sisemise kindlusega vastu läks.

Õpetajate ettevalmistamine ja järelkoolitus

Õpetaja on igal ajal olnud kooli hingeaks ja kooli kaudu rahva saatuse kujunemisel olulist osa etendanud. Eesti õpetajate koolitamisel tähtsat osa etendanud J. Tork kirjutab oma mälestusteraamatus "Seisata rändur": "Eesti õpetaja rahvus-ajalooline suurteene seisnes mitte ainult selles, et ta "koolmeistrina" lastele lugemist, kirjutamist ja rehkendamist õpetas, vaid et ta rahvavalgustajana eestlusele kui valgustuslike vaimsete väärtuste kogumikule aluspõhja aitas rajada".

Õpetajate osas oli tsaariaja pärand eesti rahvuskultuurile, eriti algkooli osas, üsna kesine. Kaks vene õppekeelega seminari, üks Tartus, teine Rakveres, koolitasid õpetajaid mitte ainult Eesti koolidele; osa Eestisse tööle jäänutestki ei liitunud siinse rahvusliku kultuuriga kuigi tihedasti, kuna selleks ettevalmistus seminaris puudus.

1919. aastal oli algkoolides 2382 õpetajat. Koolikohustuse kehtestamisel vajadus nende järele kasvas. Haridusministeerium korraldas kolmel suvel järgemööda (1919–1921) kiirkursusi, mille lõpetajatele anti algkooliõpetaja kutse. Aastatel 1921–1923 korraldasid Tallinna, Tartu ja Rakvere seminarid 2-kuulise kestvusega kursused keskkooli lõpetanutele algkooliõpetaja kutse andmiseks. Mitmes gümnaasiumis avati pedagoogilised klassid. 1923. aastaks oli töölolevate algkooliõpetajate arv kasvanud 4400ni ja esialgsed raskused algkooliõpetajate kohtade täitmisel ületatud.

Süsteemaatiline algkooliõpetajate koolitamine toimus 5-klassiliste seminarides. 1919. aasta sügisel alustasid eesti seminarid tööd Tallinnas, Tartus ja Rakveres, 1920. aastal Võrus ja Haapsalus. 1923. aastal kehtestati seminaride seadus.

Seminari võeti algkooli lõpetanuid. Enamik seminariste elas internaadis ja kasutas seminari sööklad. Osa majanduslikult kehvemaid seminariste sai riigilt stipendiumi. Lõpetajatel olid keskkooli lõpetajatega võrdsed õigused. Neil asjaoludel astus seminaridesse ka majanduslikult kehvemaid noori, kes kergemini allusid vasakpoolsetele poliitilistele mõjudele, kandes need mõjud edasi ka koolitöösse. Parempoolsetel poliitilistel erakondadel tekkis selle tagajärjel umbusk ja vimm seminaride suhtes.

Seminaridest võrsus siiski suhteliselt tubli kaader, kes õppe- ja kasvatustöö algkoolides heale järjele viis. Pedagoog Kalju Leht kirjutab, et seminaride kasvandikke iseloomustas nende peamiselt talupoeglik päritolu ja rahvuslik-valgustuslik suundumus. Kõigis seminarides räägiti seminari vaimust kui mingist tulevastele õpetajatele omasest ühistundest. Seminaride kasvandikud olid oma ettevalmistuse ja olude tõttu peaaegu 100 % kutsetruud, isegi kogu tööaeg ühes koolis polnud mingi haruldus. Seminarist tulnud õpetaja oli ka seltsieluliseks suhtlemiseks valmis. Ta oskas mõndagi: kõnet pidada, laulukoori (orkestrit) juhatada, last ristida (kui vaja), kooliaeda rajada.

Seminarides anti ka hea kasvatusteaduslik ettevalmistus. Pedagoogilisi aineid (didaktikat, kasvatuse teooriat, pedagoogika ajalugu, koolitervishoidu) õpetati piisaval määral ja õpetajateks olid enamasti head spetsialistid (Tartus J. Tork, Tallinnas Ants Roos ja August Kuks, Võrus J. Käis, Rakveres Voldemar Raam).

Parempoolsete erakondade survele üritati seminare korduvalt sulgeda; sel teel loodeti saada majanduslikku säästu. 1925. aastal võttiski Riigikogu vastu otsuse sulgeda Võru Õpetajate Seminar (Riigikogu liikme J. Lattiku ettepanekul). Pärast seda, kui haridusminister (H. B. B. Rahamägi) oli isiklikult mainitud seminari tööga tutvunud, pani ta valitsusele ette sellest otsusest loobuda ja nii tehtigi.

Mõned pedagoogid (nt A. Kuks) olid ülemäära vaimustuses Saksamaal, eriti Preisimaal rajatud pedagoogilistest akadeemiatest algkooliõpetajate koolitajatena. Need olid gümnaasiumiharidusele tuginevad kahe õppeaastaga kõrgkoolid. Eestis hakati neid nimetama pedagoogiumiks ja soovitati seminarid nendega asendada. Et vähemalt ühele pedagoogiumile ruumi anda, otsustati alates 1925. aastast alates järk-järgult sulgeda Tallinna Õpetajate Seminar (igal aastal üks klass). Pedagoogiumi asutamisega siiski ei rutatud. Riigikogu võttis vastava seaduse alles 1928. aastal vastu ja selle täitmiseks avatud A. Kuksi juhtimisel töötav pedagoogium keskendus peamiselt kutse- ja täienduskoolide õpetajate koolitamisele.

1930. aastal, mõni kuu pärast seminaride innuka kaitsja Fr. V. Mikkelsaare surma, otsustas valitsus (haridusminister J. Hünersoni ettepanekul) sulgeda ka ülejäänud seminarid, esimesena 1930. aastal Võru seminar, 1932. aastal ka teised. Seminaride õpilased suunati pärast sulgemist Tartu ja Tallinna pedagoogiumitesse, Võru seminari õpilased teistesse seminaridesse. 1935. aastani tegutsesid pedagoogiumide juures veel seminarirühmad, et endiste seminaride õpilased saaksid õpingud lõpule viia (Sirk 2001)

1932. aastal alustas tööd ka kaheaastane Tartu Pedagoogium direktor V. Raami juhtimisel. Pedagoogiumis kasutati osalt kõrgkooli töömeetodeid, osalt elasid aga edasi seminari traditsioonid ja vaim.

Peagi selgus, et kaheaastasest koolitusest pedagoogiumis ei piisa pedagoogilise hoiaku ja mentaliteedi kujundamiseks. 1937. aastal need suleti (haridusminister A. Jaaksoni ettepanekul) ja asemele otsustati Tallinnas ja Tartus asutada 4-klassilised progümnaasiumil ja reaalkoolil baseeruvad seminarid.

Keskkooliõpetajad said õpetaja kutse 1922. aastal Tartu ülikooli juurde asutatud didaktilis-metoodilises seminaris. Ülikool ise otseselt õpetajaid ei valmistanud, küll aga oli filosoofiateaduskonnas pedagoogika õppetool kasvatuseduse õpetamiseks. Millisel tahes erialal õpetajakutset taotleja pidi pedagoogika õppetooli juures sooritama eksami või arvestuse (õppeplaani kohaselt) üldises kasvatusõpetuses, didaktikas, pedagoogika ajaloos (kaasa arvatud Eesti kooli ajalugu), pedagoogilises psühholoogias ja läbima pedagoogika proseminari; üldpsühholoogias, loogikas ja koolitervishoius tuli eksam sooritada vastavate kateedrite juures. Pärast ülikooliõpingute lõpetamist (eriloal ka nende ajal) tuli õpetajaks pürgijatel astuda didaktilis-metoodilisse seminari, seal kuulata oma eriala õpetamise meetoodika loenguid ja sooritada sel alal eksam ning pedagoogiline koolipraktika oma eriala meetoodiku juhendamisel. Pärast ülikoolis eksamite-arvestuste sooritamist tuli üks aasta töötada õpetajaameti kandidaadina mõnes õppeasutuses ja pärast seda esitada aruanne oma ülesannete täitmisest ning referaat mõne pedagoogilise probleemi kohta koos ühe õpiku retsensiooniga. Kogu õpingute seeria lõppes riigieksamiga haridusministeeriumi poolt määratud komisjoni ees.

Kuna vabariigi algusaastatel keskkooliõpetajaid oli puudu, korraldati ülikooli juures kolme aasta (1919–1922) jooksul suveti kursus, mille lõpetamine andis õiguse töötada keskkooli-õpetaja kohustetäitjana.

Järelkoolitus. Koolides, eriti algkoolides, töötas palju õpetajaid, kes pedagoogilise hariduse olid omandanud tsaariajal või vabariigi algusaastatel mitmesugustel kiirkursustel. Nendel oli raskusi koolitöö uute meetodite ja võtetega kohanemisel, nad vajasisid

täienduskoolitust. Täienduskoolitusest huvitusid ka paljud eesrindlikud õpetajad, et tutvuda uute pedagoogiliste ideedega.

Täienduskoolituse organiseerimise võttis endale põhiliselt Eesti Õpetajate Liit oma algorganisatsioonidega. Liidu juhatuse juurde moodustati 1924. aastal pedagoogiline toimikond, kes kooskõlastatult haridusministeeriumiga ja ministeeriumi ainelisel toetusel organiseeris ning koordineeris seda tegevust. Töö muutus eriti süstemaatiliseks alates 1931. aastast, mil EÕL juurde võeti teadusliku sekretärina osalise koormusega tööle seminari-direktori tööst vabanenud J. Käis.

Täienduskoolituse peamisteks vormideks kujunesid a) aineõpetajate päevad, kursused, kongressid, b) üldpedagoogilise sisuga vabariiklikud ja maakondlikud kursused, päevad ning nn pedagoogilised nädalad, c) pedagoogilised näitused.

Pedagoogilisi nädalaid hakati 1926. aastast alates korraldama maakonnalinnades iga 3-4 aasta järel. Nädala jooksul (enamasti 5 tööpäeva) esinesid loengutega Eesti tuntumad pedagoogid; kohalikud vilunud õpetajad andsid näidistunde ja tutvustasid oma töö tulemusi.

Tähtsat osa etendasid **vabariiklikud pedagoogilised nädalad**, nendele kutsuti lektoriteks silmapaistvaid välismaa pedagooge, kelle loengute tekstid publitseeriti sageli ajakirjas Kasvatus või Õpetajate Lehes.

Esimene vabariiklik pedagoogiline nädal toimus 27. juulist 5. augustini 1922. aastal. Põhiteemaks oli töökooli teooria ja praktika. Lektoriteks oli kutsutud nimekaid saksa pedagooge nagu V. Schönichen, Otto Scheibner, Stuhlfath, Josep Anton Sickinger jt. Eesti õpetajatel oli hea võimalus tutvuda töökooli ideede olemusega. Kohal oli 246 õpetajat.

Teine vabariiklik pedagoogiline nädal oli planeeritud 25.–31. augustini 1924, kuid see langes õppeaasta ettevalmistamiseks kuluvatele päevadele, mis pärast haridusminister H. B. Rahamägi sulges vastava krediidi. Ka ei meeldinud ministrile, et mõned lektorid kavatseti kutsuda Leningradist. Tegelikult toimus nädal 17.–27. augustini 1925 Tallinnas. Üldteemaks oli õppetöö algkoolis töökooli põhimõttel, lektoriteks kodumaised haridusregelased E. Murdmaa, Rudolf Reiman, J. Käis, Marie Välbe, Jakob Kents, ja Joosep Sultson.

Eriti mõjuvõimsaks kujunes kolmas vabariiklik pedagoogiline nädal 12.–26. augustini 1930. aastal Tallinnas. Loengutega esinesid peale eesti pedagoogide mitu silmapaistvat kasvatuseteadlast välismaalt (J. A. Lunn Londonist, Rudolf Smola Viinist, Akseli Salokannel Soomest, R. Rabinovits Riist jt). Osa võttis umbes 2000 õpetajat. Nädala põhiteemaks kujunes tutvumine Dalton-plaaniga.

Tähtis koht õpetajate täienduskoolituses ja pedagoogilise mõtte arengus oli **pedagoogilistel näitustel**. Neid korraldati üksikutes koolides, maakonnalinnades ja kolmel korral ka vabariiklikus ulatuses Tallinnas. Näitusel tutvustati õpilaste, mõnikord ka õpetajate paremaid töösaavutusi; need olid õpetuseks teistele õpetajatele ja õpilastele, osalt ka koolitöö saavutuste tutvustamiseks üldsusele.

Esimene vabariiklik pedagoogiline näitus toimus 1924. aastal Tallinnas, seoses 2. soomeugri kultuurikongressiga. Eksponaatide ja küllastajate arvu poolest oli see üsna tagasihoidlik.

Teine vabariiklik pedagoogiline näitus korraldati 12.–26. augustini 1930. aastal Tallinnas seoses seal samal ajal toimunud kolmanda vabariikliku pedagoogilise nädalaga. Eksponaatide poolest oli näitus laialdane ja mitmekesine. Seal peegeldusid koolide kogemused niisugustel tol ajal pedagoogikas moes olnud aladel nagu üldõpetus, projektide meetod, dalton-plaan, tööjuhatuste menetlus, õpilaste omavalitsus, karskuskasvatus, kooli ja kodu koostöö jne. Eriti leidsid näitusel rõhutamist näited üldõpetuse teostamisest. Tallinna 12. algkool esines Adele Johanson-Oengo juhatusel sel alal eriti õpetliku ekspositsiooniga.

Kolmas vabariiklik pedagoogiline näitus korraldati Tallinnas 1936. aastal seoses 5. soome-ugri kultuurikongressiga. Kõrvuti paljude heade näidetega üldõpetuse teostamisest esines siin palju näiteid dalton-plaani, individuaalse tööviisi ja sellega seotud tööjuhatuste menetluse rakendamise kohta. Esines häid töövihikuid-brošüüre niihästi üldõpetuse kui ka individuaalse tööviisi alalt. Õpilaste vabaharrastuste ja hõimutöö näidetena oli näitusel rohkesti koolide seinalehti, ajakirju, albumeid, mis peegeldasid õpilaste elavat huvi hõimutöö vastu. Näitusel peegeldunud kooliühendusliku suuna vastu tundsid huvi kultuurikongressil viibinud Soome ja Ungari pedagoogid.

Õpetajate Koda organiseeris 1939. aasta suvel 6-päevase täienduskursuse Tartu Ülikooli baasil keskkooli- ja gümnaasiumiõpetajatele.

Kuna õpetajate täienduskoolituse senistele üritustele heideti ette, et need jätsid osavõtjad passiivseks, pani J. Käis koos oma lähemate kaastöölistega 1938. aastal alusel 3-aastase kestvusega täienduskursusele, millest osavõtjad said individuaalse uurimisülesande kohustusega esineda teisel ja kolmandal sessioonil aruandega tehtud tööst. Peale üldloengute töötas 5 rühma: humanitaarainete, reaalarainete, algõpetuse, käsitöö ja inglise keele rühm. Soovijaile õpetati ka soome keelt. Kursusele registreerus 650 osavõtjat. Juba teise tööaasta lõpul (1939) esitasid mõned kursuselased valminud uurimuse, mis avaldati ajakirjades Kasvatus või Kooliüenduselane. Kolmas tööaasta (1940) äpardus, kuna uued võimamehed (Max Laosson, Kristjan Kure) ujutasid selle üle poliitiliste loengutega, ignoreerides kursustele iseseisvaid töid. Kursustel peetud ettekannetest ilmus suur osa kogumikus "Loenguid ja kokkuvõtteid" I ja II.

Õpetajate täienduskoolitusele aitasid kaasa ka saksa kasvatusteadlaste loengud, mida korraldas Saksa Kultuuriomavalitsus Tartus ja Tallinnas 3-4 korda aastas. Ehkki loengud olid saksakeelsed, pakkusid need oma aktuaalse temaatikaga huvi ka eesti õpetajatele.

Õpetajate täienduskoolitus andis hoogu kasvatusteaduslikule uurimistööle. Tartu ülikooli pedagoogika õppetool, eesotsas P. Põlluga, andis keskkoolidele mitu õppejõudu, kes juba ülikoolis olid avaldanud huvi kasvatusteadusliku uurimistöö vastu ja jätkasid seda keskkooliõpetajatena Feliks Oinas, Aulis Aret (Kalits), Theodor Künnapas, Mart Meiusi, Jüri Parijõgi, Ants Selmet jt). Psühholoogiaprofessor K. Ramul tundis huvi pedagoogilise psühholoogia vastu, uuris seda ise ja innustas oma õpilasi selles suunas töötama (näit Enn Koemets, Andres Päril, Eduard Bakis, Leida Kalling-Kant jt). Baasiks kujunes seejuures ülikooli eksperimentaalse pedagoogika kabinet. Kahju, et hilisemad ühiskondlik-poliitilised vapustused on enamiku nendest potentsiaalsetest uurijatest paisanud maailma laiali või suunanud varakult manala teele.

Koolilähedase õppe- ja kasvatustöö uurimise vastu tundsid huvi ka mõned õpetajate seminaridest võrsunud õpetajad. Mitu sellist õpetajat-uurijat andis Võru seminar (Rudolf Taba, Viktor Ordlik, Valter Horm, Ants Udras, Alleks Vallner jt) ja Rakvere seminar (Ain Nurk).

Kasvatusteaduslikku uurimistööd stimuleeris ja pedagoogilisi ideid levitas P. Põllu algatusel asutatud Akadeemiline Pedagoogika Selts, mille liikmeskonda kuulus ka tegevõpetajaid. Seltsi töö tulemused kandusid "Pedagoogilise aastaraamatu" näol ajakirja Kasvatuse kaasandena õpetajaskonna laiematesse kihtidesse.

Pedagoogilise uurimistöö stimuleerimisel ja ideede levitamisel oli tähtis osa ajakirjadel Kasvatus (1919–1940), Eesti Kool (1935–1940), Kooliuuenduslane (1933–1940), vähemal määral ka ajalehel Õpetajate Leht (1930–1940).

Eesti Vabariigis võis aktiivselt esinenud pedagoogide hulgas eritleda kaht rühma: ühed püüdsid jääda kasvatusteaduse objektiivsust taotlevatele seisukohtadele, teised läksid kaasa rahvusvahelise kooliuuendusliikumise lähtekohtadega.

Kooliuuendusliikumine Eestis 1918–1940

Õpetajate täienduskoolitusega haakus tihedasti pedagoogika uute seisukohtade ja kogemuste intensiivne tutvustamine, propageerimine ja juurutamine.

Noor Eesti Vabariik sai Vene tsaarirežiimilt hariduse alal väga nigela pärandi. Euroopa riikidega võrreldes olid Venemaa koolikorraldus, koolihariduse sisu ja selle levik kaugelt maha jäänud. Progressiivse haridusministri P. Ignatjevi reformikatsed (1915–1916) ei saanud tekitada suuremat elevust, kuna tsaar P. Ignatjevi tagandamisega neile järsu lõpu tegi. Veebruarirevolutsioonijärgsed vene haridusministrid lükkasid kooliprobleemide lahendamise kaugemasse tulevikku.

Eestil tuli omaks võtta iganenud koolisüsteem ja madala tasemega kolmeaastane algkool. Vallandus uute otsingute kiire puhang, mis oli seda jõulisem, et rahvuskooli hälli juures olid suurte kogemustega uuendusmeelsed pedagoogid. Õppides tundma välismaa kogemusi ja meie oma rahva vajadusi, rajati suhteliselt kiiresti ajakohane Eesti koolisüsteem.

Eesti pedagoogidele ei olnud kooliuuendus mingi pealiskaudne moeasi ega üksikute edumeelsemate ja kaugemalenägijate koolimeeste harrastus, vaid sügav pedagoogiline liikumine, mille tähtsust rahva kultuuri arengus tuleb kõrgelt hinnata. Uuenduslik töö peab tungima kooli sisemise elu juurteni, väitis J. Käis oma vastastega polemiseerides. "Üldine kasvatustöö uuendamine ja teaduslikult põhjendamine on meie esimene ja suurem ülesanne", kirjutas J. Annusson. Õpetajate kongressidel ja õpetajate päevadel on määratu tähtsus meie kooliuuenduses. Need, kes meie koolile tema nõrkusi ette heidavad, ärgu unustagu selle minevikku. Meie oleme selle mineviku purustanud – tolm keerleb, kuid meie ehitame selles tolmus. Kooli uuendamise teostamine tema üksikasjades on meie ligem töökava, väitis J. Annusson Eesti Õpetajate Liidu tööplaani arutamisel.

Uuenduspedagoogide kriitika märklauaks olid igapäevases koolielus sageli esinevad valed puudused. Miks on klassis niipalju valetamist, õpetaja petmist, ausa töö asemel üks teiselt mahakirjutamist (spikerdamist)? Ühendava töö puudumise tõttu ei moodusta õpilased ühist kollektiivi. Kui miski hoiab klassi õpilaskonda koos, siis on see võitlus õpetaja korralduste ja nõudmiste vastu, taotlus nendest vabaneda. See on klassivaim, mis õigustab valetamist ja petmist. Uuenduspedagoogide arvates niisugused väärnähtused kaoks, kui õpilasi rakendada jõu- ja huvikohasele tööle, otsida ja kasutada niisuguseid tööviise, mis täielikumalt vallandaksid õpilaste loovaid võimeid ja jõudu. Kooliuuenduse mõte oligi selles, et teadlik õpetaja otsiks ja rakendaks niisuguseid tööviise, mis õpilasi rohkem huvitavad ja nende töö viljakamaks muudavad. Sellisel juhul kaoks paljude õpilaste ala-

väärsustunne ja kasvaks tööõõm ning väärikuse hindamine. Niisuguseks pääseteeks oli Eesti uuenduspedagoogide arvates õpilaste rakendamine iseseisvale, individuaalsele tööle, kusjuures õpilased ise otsiksid ja püstitaksid töö eesmärgi, valiksid vahendid selle saavutamiseks.

Välismaal, eriti Saksamaal ja USAs hakati koolitöös uusi teis ja võimalusi tunduvat varem otsima kui Eestis. Soodsat pinda selleks valmistas pragmatismi filosoofia. Pragmatismi põhiväiteks on, et absoluutset tõtt ei ole; kõik, mis meie olemusvõitlusele kasuks tuleb, on hea, õige ja õigustatud. "Iga uus arvamus on ainult niivõrd õige (tõele vastav), kuivõrd ta rahuldab meie vajadusi", väitis pragmatismi peamine rajaja William James (1849–1910). Senisele pedagoogikale heitis pragmatism ette õpetajate ja õpilaste loominguvabaduse piiramist, eluliste vajaduste ignoreerimist, dogmatismi. USA silmapaistev pedagoog H. Rugg ütles reformpedagoogika kongressil Helsingöris 1929. aastal: koolielu oma majandusliku ja poliitilise elu arengust 2–3 generatsiooni maha jäänud. Sellepärast on kasvatusteadlaste, kooli- ja haridustegelaste ülesandeks luua kool, mis vastaks kaasaegsele elukorraldusele.

Kasvatusteaduse uuendamisel kujunes 20. sajandi algusest peale mitu üksteisega võitlevat voolu, millest ükski ei saavutanud määravat domineerivat asendit. Kõige rohkem tähelepanu leidsid esteetilisest kasvatusest, töökooli, isiksusepedagoogika, dalton-plaani ja projektidemeetodi nime all esile kerkinud voolud. Viimastel aastakümnetel on nendele üldnimetuseks antud **reformpedagoogika**. Selle nimekamateks esindajateks on Ühendriikides John Dewey (1859–1952), William Heard Kilpatrick (1871–1965), Helene Parkhurst (1887–1953), Euroopas Georg Kerschensteiner (1854–1932), Hugo Gaudig (1860–1923), Adolphe Ferrière (1879–1960), Ovide Jean Decroly (1871–1932). Aastal 1921 asutati neid voole koondav rahvusvaheline Uue Pedagoogika Liit – New Education Fellowship. Venemaal, niihästi enne kommunismi kui ka kommunismi ajal, propageeriti reformpedagoogikat vaba kasvatuse nimetuse all.

Mõnel eesti pedagoogil, näiteks P. Põllul, õnnestus juba enne riiklikku iseseisvumist tutvuda reformpedagoogikaga Saksamaal. Eriti intensiivset huvi hakati selle vastu tundma iseseisvas Eestis. Ajakirjas Kasvatus avaldati pidevalt sellekohaseid artikleid küll originaalis, küll tõlgetena, juhtivad haridustegelased käisid sageli välisriikides uuenduspedagoogika rakendamisega tutvumas (erilist tähelepanu äratas Viini linna koolireform). Saadud informatsiooni tutvustati ajakirjanduses, õpetajate kongressidel, täienduskoolituse üritustel ja mitmesugustel loengutel.

Eitamata Eesti kooliuuendusliikumise kuulumist ülemaailmsesse reformpedagoogika ideevoolu, ei saa teda siiski pidada mehaaniliseks ülekandmiseks eesti olustikku. Eesti kooli arengus on palju omapäraseid jooni (palju liitklassidega maa-alkgoole, tsaariaja pärand jm), mida uuenduspedagoogid tähelepanelikult arvesse on võtnud.

Kooliuuendusliikumise kõige varasem ja kõige enam rakendust leidnud suund oli **üldõpetus** (*Gesamtunterricht*). Algõpetuse ja lapsepsühholoogiaga tegelenud pedagoogid, eriti O. J. Decroly, juhtisid juba 20. sajandi algul tähelepanu asjaolule, et lapse elu, tema tähelepanekute ja kogemuste maailm on tervik, mida õppetöös ei saa jagada eraldi ainevaldkondadeks. Kui ühes tunnis mingi aine õpetamine 45–50 minuti järel kellahelinaga katkeb ja seda alles 2–3 päeva järel jätkatakse, siis ei kujune lapsel sügavat, loovat tööhuvi. "On selge, et lapse sisemisi jõude vabastab ja paneb liikuma vaid ühtlane tervikuline õppetegevus, mille keskuses on last ümbritsev asjaline maailm, laste kogemuste,

elamuste ja huvide maailm /.../. Laps algkooli alamal astmel ei tunne veel huvi üksikute ainealade vastu, need on talle hoopis võõrad, tundmatud. seepärast oleks ebaloomulik, kui koolitöö kujuneks üksikute ainete õppimiseks, mis lapse teadvuses ei liitu tervikuks” (J. Käis).

Et niisuguse ebaloomuliku olukorra tekkimist vältida, lülitati algõpetuse programmi uus õppeaine – kodulugu, muud õppeained koondati selle ümber. Võttes arvesse last ümbritseva elu nähtusi, infot, mis laps saab väljaspool kooli, tema spontaanselt esile kerkinud probleeme ja mõtteid, soovitati moodustada laste vanusastmele tüüpilised huvikeskmed ja kogu õpitav materjal koondada nende ümber. Sõltub õpetajast, laste vanusest ja miljööst, palju aega ühe või teise huvikeskme jaoks planeeritakse.

Lääne-Euroopas hakkas üldõpetust ulatuslikult juurutama Leipzigi Õpetajate Ühing 1909. aastast alates. Esimeste katsete õnnestumine õigustas selle kasutamist linna kõikide algkoolide 1.–2. klassis. Leipzigi kogemused kujunesid esskujuks paljudele teistele.

Üsna ulatuslikult rakendati üldõpetust seoses koolireformiga Viinis 1921. aastast alates. Esialgu kasutati seda algkoolide esimesest kuni viienda klaasini, hiljem piirduiti kolme, viimaks isegi kahe esimese õppeaastaga. Gustav Reial kirjeldab oma tähelepanekute põhjal üldõpetuse käiku ühe Viini algkooli esimeses klassis järgmiselt.

Harilikult algab päevatöö kõnelusega sellest, mis õppekäigul nähtud või õpetaja poolt antud ülesande täitmisel tähele pandud. Vahel lastakse õpilastel näiliselt osa võtta nädala teema määramisest ja kava koostamisest, kuid tegelikult oskab õpetaja juhtida asja nii, et valitakse tema poolt kavatsatud teema, mille käsitlemiseks tal abinõud ja materjal on juba valmis muretses. Kõnelusele järgneb vastavalt küsimuse laadile lugemine või joonistamine ning edasi arvutamine. Viimaseks tunniks on harilikult laulmine, võimlemine või usuõpetus /.../. Töödistsipliin on kindel. Tunni ja vaheaegade kestusest peetakse täpselt kinni. Koduseid töid antakse juba esimeses klassis. Liiga nendega siiski ei tehta.

Teist laadi üldõpetusest ühes Stockholmi algkooli algklassis kirjutatakse järgmiselt. Õppetöö sisuks on laste igapäevane elu ja ümbrus, kodu, loomad, taimed. Töötatakse ilma tunniplaani ja ainejaotuseta. Kõik õppeained moodustavad päeva terviku ilma vahetundideta, vaheldust toovad käsitöö, aiatöö, mängud, laulmine ja joonistamine.

Eestis tutvustas kodulugu ja sellega seoses üldõpetust esimesena M. Kampmaa oma loengutes õpetajate kursustel 1917. aastal ja Tartu Õpetajate Seminaris. Erilist vaimustust ta üldõpetuse vastu ei tundnud. Tuntud pedagoog A. Kuks oli üldse koduloo õpetamise ja üldõpetuse vastu.

Esimeseks eesti kooliks, kus üldõpetust tegelikult rakendada hakati, oli Rakvere Õpetajate Seminari harjutuskool. Algatajaks oli direktor V. Raam ja teostajateks õpetajad Hans Turp, J. Parijõgi, Marie Brandt jt. Esimesi katseid tehti 1920. aastast alates; kavakindlam töö algas 1. ja 2. klassis 1923/24. õppeaastast. Üritusest oli innustatud ja juhtis seda Jüri Parijõgi.

Jüri Parijõgi (Parinbak) (2. IX 1892 – 9. VII 1941) töötas Rakvere Õpetajate Seminari harjutuskooli juhatajana ja ajaloo õpetajana (1923–1929), Tartu linna 4. algkooli juhatajana (1930–1940), Tartu Õpetajate Seminari direktorina (1940/41. õppeaasta). Mõrvati enamlaste poolt Tartu vanglas 9. juulil 1941. J. Parijõgi paistis silma andeka noorsoo-kirjanikuna ja ajalooõpikute autorina. Rakvere Õpetajate Seminari harjutuskooli alg-

klassides pani ta koostöös seminari direktori V. Raamiga ja kaasõpetajatega tugeva aluse üldõpetusele, olles selle pedagoogilise uuenduse esimesi rakendajaid Eestis. (Käis 1932) Aja jooksul tutvus ta vastava kirjandusega ja välismaa (Saksamaa, Austria) kogemustega, kujunedes selle ala silmapaistvaks teoreetikuks.

Üldõpetuse teooriaga ja välismaiste kogemustega tutvustas Eesti õpetajaskonda ka saksa pedagoog Paul Werth 1922. aastal I kasvatusteaduslikul nädalal.

Eesti kooliuuenduslastest on üldõpetuse probleemiga põhjalikult tegelnud koolide inspektor G. Reial. Üldõpetust pooldades tõstis ta esile, et oma loomulikus ümbruses tegutsedes ja seal leiduvaid esemeid vabalt vaadeldes rakendab laps kõiki meeleeundeid ja väljendab saadud muljeid kõnes, miimikas ja žestides. Niisuguse tegevuse juhtimine arendab teda rohkem kui rangelt piiritletud õppeainete sunniviisil tuupimine. G. Reiali arvates ei tule õppeplaanis ettenähtud õppeainete käsitlemist täiesti välistada, vaid kasutada seda üldteemade komponentidena. Eriti soovitab ta seda harjutusainete suhtes silmas pidada: lugemise, kirjutamise ja arvutamise harjutamist polevat mõtet alati siduda üldteemaga. Õpetajal olgu kindel plaan, millal ja mil määral ta annab koha ühele või teisele õppeainele.

J. Käis põhjendab üldõpetust õppeprotsessi psühholoogilise analüüsi najal. Ta jõuab järeldusele, et õpetamisel ei tohi esineda kiireid üleminekuid ühest mõttevallast teise: see paratamatult killustaks teadvust, hajutaks huvi ja mõtteid ning arendaks pinnapealsust, sest rahutu edasirühkimine ei võimalda millessegi süveneda. Väärtuslikke näidiseid üldõpetuse rakendamise kohta toob J. Käis oma teoses "Uusi teid algõpetuses" I–IV, mille teise köite esimeses osas leidub ka üldõpetuse teoreetiline põhjendus (lk 19–27). Ta osutab seejuures võimalusele üldõpetust ja individuaalset tööviisi omavahel siduda. (Käis 1932).

Eesti kooliuuendajate arvates on üldõpetus mõeldav ainult algkooli 1. ja 2. õppeaastal, 3. õppeaastal peetakse selle osalist rakendamist mõeldavaks eeldusel, et mõnd ainet (ema-keelt, matemaatikat) õpetatakse, nagu soovitab saksa pedagoog W. Albert, ei poolda ükski eesti kooliuuendaja. Teemade valikul soovitatakse lähtuda lapsepärasuse ja eluläheduse põhimõtetest, kusjuures ühe teema või huvikeskme käsitlemisel tuleks piirduda 2–3 päevaga; teema venitamist nädalale või veelgi kauemaks, nagu soovitavad mõned välismaa pedagoogid, ei pea eesti autoritest keegi õigeks. Üldiselt pooldatakse üldõpetuse puhul klassi andmist ühe õpetaja kätte.

Eesti koolide inspektorite andmetel rakendas 1930ndatel aastatel üldõpetust 1. ja 2. klassis 17% algkoolidest, III klassis ainult 8%.

Lähtudes üldõpetuse printsiipidest, pooldab J. Käis õppematerjali osalist koondamist ka algkooli vanemates ja keskkooli nooremates klassides. Ta juhib seejuures tähelepanu neljale võimalusele.

1. Õpetamise tihendamine ajas: mõne aine või selle osa õpetamine koondatakse lühemale ajale (mõnelt teiselt ainelt laenatud tundide arvel); eriti kasulik oleks see loodusõpetuse ja geograafia õpetamisel.
2. Horisontaalne ehk ristlõikeline keskustus: üksteisega tihedasti seotud ainete (keel ja kirjandus, ajalugu ja geograafia, kaks võõrkeelt) õpetamine vastastiku läbi põimitult.
3. Vertikaalne keskustus: mõne mitut klassi läbiva õppeaine õpetamise kontsentreerimine noorematesse või vanematesse klassidesse.
4. Vaba üldõpetus, mis ei rakenda ühegi õppeaine isoleeritult käsitlemist, vaid põimib need isekeski läbi, nagu toimub näiteks projektide meetodit või probleemõpet rakendades.

Pole andmeid, et neid J. Käisi soovitatud uuendusvõtteid Eesti koolides laialdasemalt oleks rakendatud.

Eesti kooliuuendusliikumise kõige populaarsemaks valdkonnaks kujunes **töökool**. Eestis tutvustas seda esmakordselt P. Põld 1910. aastal pikemas ajaleheartiklis. Temale oli selge, et töökooli olemus pole selles, et igas tunnis käsitööd tehakse, vaid et kasvatus ikka rohkem enesekasvatuseks muutuks, et laps ei oleks niipalju vastuvõtja kui otsija, küsija, looja. Mis laps tundma õppinud, seda püüdku ta kujundisse valada. Kooli õppeplaanis antagu rohkem ruumi joonistamisele, laulmisele, käsitööle, mängule.

Vabariigi algusaastatel muutus termin *töökool* otseku lööksõnaks. Ajakirja Kasvatus ilmu- ma hakkamisel 1919. aasta sügisel kirjutas toimetaja (A. Roos) esimese numbri juhtkirjas, et “uue kooli nurgakivid – **ühtluskool** ja **töökool** peavad õieti paigutatama, et uus hoone kaljule asuks”. Sama ajakirja järgmise aasta oktoobrikuu numbris kutsub Eesti Õpetajate Liidu tookordne esimees J. Annusson Eesti õpetajaskonda töökooli lipu alla koonduma. Võru seminari avamisel 1921. aasta kevadel rõhutas J. Käis: “Uus kool peab olema töö- kool”. Seminari aastaraamatule anti nimeks “Teel töökoolile”. Tallinnas asutati Töökooli nime kandev koolitarvete kauplus ja kirjastus. Õpetajate V kongressil 16.–18. juunil 1921 esines J. Käis ettekandega “Kooli lähendamine töökooli põhimõttele”. Samal kongressil võeti Fr. V. Mikkelsaare ettepanekul vastu otsus: “Eesti õpetajaskond tunnistab ema- keelse, algastmel sundusliku ühtluskooli täiel määral teostamise töökooli printsiibi alusel oma ligemaks ülesandeks kooliuuenduse alal”.

Mainitud kongressil peetud ettekandes püüdis J. Käis eesti õpetajaskonnale esmakordselt avada töökooli eesmärgi ja sisu. Ta nimetab töökooliks nüüsgust kooli, kus arendatakse lapse kõiki, kehalisi ja vaimseid loovaid jõude. Töökool kui metoodiline printsüüp laiendab, süvendab ja elustab õppetööd, muudab kooli elukooliks, kus laste kogu tegevus on seotud nende eluga. Koolist tuleb kõrvaldada iganenud traditsioonid, vana tööstiil, mitte päheõpitud teadmiste rohkus, vaid oskus neid otsida, leida ja kasutada – see on töökooli, uuendatud kooli eesmärk. Töökooli sisust lähtudes soovitab J. Käis järgmisi ülesandeid silmas pidades: 1) Soodustada andekate õpilaste õpinguid, nendele eri klasse ja rühmi avades. 2) Koondada mahajäävad õpilased eri klassidesse või koolidesse. 3) Muuta õpilaste üleviimine klassist klassi paindlikumaks, teostades seda mitu korda õppeaastas. 4) Asendada numbritega hindamine sõnalise iseloomustusega. 5) Asendada koduseid õppeülesandeid võimalust mööda loova tööga. 6) Asendada õppekirjanduses kuivad ülesanded iseseisvale tööle suunavate tööjuhenditega. 7) Soodustada õpilaste omavalitsust, klasside kujunemist ise end valitsevateks tööühmeks. 8) Luua õpilaste isetegevust soodustavaid õppevahendeid. 9) Asutada näidis- kool, kus töökooli põhimõtted eelisjärjekorras realiseeritaks. (Käis 1925)

Mainitud kongressil peetud ettekannetega, sõnavõttudega ja vastuvõetud otsustega lükati käiku töökooli vaimu kandev eesti kooliuuendusliikumine. 1930. aasta sügisel Tallinnas korraldatud vabariiklikul koolinäitusel peegeldusid töökooli idee edusammud ilmselt.

Esines juhtusid, kus mõned õpetajad liialdavad käsitööõpetusega, õpilaste rakendamisega tootvale tööle kooliaias ja töökodades või joonistamise ja paberitöödega, ahendades seega töökooli põhimõtteid.

Kuna töökooli mõiste venis laiaks ja tekitas mitmesuguseid väärtõlgendusi, hakkasid kooliuuendajad sellest 1920ndate aastate lõpul loobuma, uusi nimetusi kasutama. Teoses “Theorie der Bildung” (1926) korrigeeris G. Kerschensteiner oma esialgseid seisukohti ja loobus terminist *Arbeitsschule*. Alates 1930ndatest aastates hakkas ka Eesti kooliuuendus- liikumises levima reformpedagoogika uus ala – **individuaalne tööviis**.

Pärast I maailmasõda kasvas õpilaste arv maailma kiiresti. Tekkis palju uusi koole, kus erinevas vanuses lapsed õppisid ühe ja sama õpetaja juures ühes ja samas klassiruumis, kujunesid nn liitklassid. Töökooli meetodeid oli niisugustes koolides raske rakendada.

Töökooli metoodika tugines peamiselt pragmaatilisel filosoofial ja pani pearõhu noorsoo ettevalmistamisele tootva füüsilise töö jaoks. Kõrvuti pragmatismiga arenes aga mitmesuguseid idealistliku filosoofia koolkondi, kus pandi rohkem rõhku kasvava põlvkonna vaimsele kujundamisele, silmas pidades iga nooruki isiklikku vaimset omapära ja huide maailma. Kollektiivsed õppemeetodid suure õpilasarvuga klassides niisuguste eesmärkide taotlemiseks ei sobinud.

Need asjaolud sundisid kooliuuendajaid kõrvuti töökooli meetoditega otsima teid ja võimalusi õpilaste individuaalsete huide rahuldamiseks, originaalsete isiksuste kujundamiseks. "Kui tahame kasvatustööd arendada teaduslikul alusel, siis peame iga hinna eest individualiseerima kasvatus- ja õppetööd /.../. Kõike silv ja tasandav kollektiivõpetus on ebasotsiaalne kõige kõrgemal tasandil", ütles individuaalse tööviisi innukamaid pooldajaid rahvusvahelise kasvatusbüroo juhataja A. Ferriere.

Individualiseeritud õpetamist hakkas Ameerika Ühendriikides häda sunnil rakendama ühe maakooli tegevõpetaja Helene Parkhurst (1887–1953). Tal tuli töötada klassis, kuhu olid koondatud 8 õppeaasta lapsed. Niisugune olukord sundis neile individuaalseid ülesandeid andma. 1920. aastal siirdus ta tööle Massachusettsi osariiki Dalton-nimelise linna algkooli, kus arendas edasi individuaalse töö metoodikat. Analoogilist metoodikat rakendas E. D. Jackmann sama linna keskkoolis. Õpilased rakendati tööle mitte aastaklasside, vaid ainelaboratooriumite (meie keelepruugis kabinettide) kaupa. Õpilased said igas õppeaines kirjalikud tööjuhendid, mille alusel nad pidid õppeaine omandama õppekirjanduse, katsete ja muude allikate najal iseseisvalt töötades. Töö aja ja tempo valis õpilane ise. Töö tulemustest andis ta selleks määratud konsultatsioonitundides õpetajale aru. Töö tulemusi arutati ka õpetaja juhtimisel klassi ühistundides või rühmade kaupa. Mingi töövormi jaoks eraldatud aeg määrati kooli õppeplaaniga. Õpilased vastutasid ise oma töö eest, teades, et õppimine on nende endi mure. Niisugust tööviisi hakati asukohalinna järgi nimetama dalton-plaaniks. See levis kiiresti niihästi Ameerika Ühendriikides kui ka Euroopas.

Inglismaal oli dalton-plaani innukaks rakendajaks A. J. Lynch, kelle teos "Individual Work and the Dalton Plan" (1925) äratas J. Käisi tähelepanu. 1929. aastal rahvusvahelise koolinäituse puhul Londonis olles tutvus ta A. J. Lynchiga ja tema kooliga isiklikult. Sellest ajast peale muutus individuaalne tööviis Käisi lemmikideeks ja varsti kogu Eesti kooliuuendusliikumise keskseks huviobjektiks. J. Käis ise avaldas sel teemal hulga kirjutisi (Käis 1939) tema mõtteosalised rea informatiivseid ülevaateid selle rakendamisest oma praktikas (peamiselt bülletäänis Kooliuuenduslane).

Individuaalse tööviisi pooldajad heitsid senisele õppetunni metoodikale ette, et ülemäärase jutustamisega pidurdab õpetaja õpilaste initsiatiivi ja töötahet, tagajärjeks on vallatus või unistamine. Teiseks paheks on liialdamine küsimise-kostmise meetodiga: küsimuse esitab see, kes teab (õpetaja), vastama peab see, kes harilikult ei tea (õpilane), enamik õpilasi jääb passiivseks. Klassikollektiiv loobub tunnis kaasa töötamast ka sel juhul, kui õpetaja pidevalt arvestab keskmiste õpilastega, jättes tähelepanuta nõrgad või keskmistest tugevamad. Õppetööd individualiseerides ja ülesandeid õpilaste võimetele kohandades need pahed kõrvaldatakse, kogu klass aktiveeritakse.

Majanduskriisi aastatel (1929–1932) toimunud klasside koondamise tagajärjel muutus maakoolides ligi 75% klassikomplektidest liitklassideks. Tööjuhatusete menetlus individuaalse töö peamise vormina kergendas õpetaja tööd liitklassides, muutis selle viljakamaks.

J. Käis tegi vahet kahesuguse individualiseerimise vahel. Nooremates klassides ei ole kirjalikud tööjuhatused hästi rakendatavad, siin piirdub individualiseerimine lühikeste seletustega või konkreetsete ülesannete andmisega ühele või teisele lapsele. Vanemates klassides individualiseeritakse õppetöö kirjalike tööjuhatusete abil. Tegelikult kujunes 1930–1940ndate aastatel just niisugune õppetöö individualiseerimine kooliuuenduse peamiseks sisuks.

Tööjuhatused antakse õpilastele kas trükitud või koolis käsitsi paljundatud kujul, hädapärast ka klassitahvlile kirjutatutena. Vanemates klassides vormistati neid enamasti kas individuaalsete kaartide või brošüüride kujul, viimasel juhul oli võimalik ülesandeid anda pikemaks ajaks – kuuks või isegi õppeveerandiks.

Tööjuhatusi koostati sageli mitmes raskusastmes, et õpilane saaks valida jõukohase, seejuures näidati allikad, kust õpilane leiab vajaliku info. Pikemaks ajaks antud tööjuhatusete täitmise tempo jäeti õpilase valida, peaasi, et ülesanded oleksid määratud tähtjaks täidetud ja tulemused õpetajale kontrollimiseks esitatud. Üheks tunniks antud tööjuhatusete sisu oli võimalik arutada koos klassiga. Kui töötati rühmades, anti igale rühmale mõnevõrra erinev ülesanne, tulemused võeti töö lõpul kokku. Õpilased, kes tunniks antud ülesannet ei jõudnud täita, lõpetasid selle kodus. Õpilasel pidi iga õppeaine jaoks olema vihik, kuhu ta kandis ülesande, lahendamise käigu ja tulemused.

Individuaalse tööviisi rakendamine ei eelda, et õppeaine tervikuna omandatakse sel teel. Et mitte pidurdada õpilaste suulise väljendusoskuse arengut, välditi kirjalike tööjuhenditega liialdamist. Asuti seisukohal, et õpetaja nähku juba õppeaasta või semestri algul oma tööplaanis ette, mil viisil mingi ainelõik omandatakse.

Tööjuhenditele rajatud individuaalne tööviis kujunes 1930–1940ndail aastail Eesti kooliuuendusliikumise peamiseks sisuks. Seda rakendasid oma õppetöös paljud J. Käisi mõtteosalised, nagu J. Parijõgi, V. Ordlik, Karl Praakli, A. Udras jt. Koolinäitustel domineerisid seda tööviisi peegeldavad väljapanekud. Õpetajate täienduskoolituses oli see keskseks teemaks.

Kooliuuendusliikumise esimene hoog tekkis Eesti koolides juba vabariigi alguspäevil, seejuures kaunis väheste kriitikaga kopeerides välismaiseid eeskujusid. Valitsusorganid suhtusid nendesse püüdlustesse heatahtlikult, eriti senikaua, kui tüüri juures oli selliseid kaasuuendajaid nagu kauaaegne haridusministri abi Fr. V. Mikkelsaar, mõnda aega ministriks olnud J. Annusson, silmapaistev haridus- ja poliitikategelane E. Murdmaa jt. Kolmekümnendate aastate majanduskriis tõi kaasa uuenduste piiramisi ja pidurdamisi. Suhtumine kooliuuendusliikumisse muutus kriitiliseks, mõne haridusministri ametisoleku ajal isegi eitavaks, kuid siiski mitte otseselt keelatuks.

Liikumise kandvaks organisatsiooniliseks jõuks oli algusest peale Eesti Õpetajate Liit, niihästi oma vabariikliku juhatuse kui ka kohalike organisatsioonide näol. Liidu hääleandja Kasvatus sisaldas pidevalt uut pedagoogikat tutvustavaid ja propageerivaid kirjutisi, anti välja uuendussuunalist kirjandust. Liidu tegevus muutus kooliuuenduse alal eriti hoogsaks pärast 1931. aastat. Liidu juurde moodustati kooliuuenduslaste rühm, kuhu 1940. aastal kuulus 450 aktivisti. Rühma väljaandel ilmus 8–10 korda aastas 16–20 lehe-

küljeline bülletään Kooliuuenduslane, mille lugejad said ajakirja Kasvatuse lisana. Bülletäänis avaldati rühmaliikmete töökogemuste ja uurimuste kirjeldusi. Küpsemad tööd avaldati ajakirja Kasvatus samal aastal ilmumist alustanud kooliuuendusnurgas.

Kooliuuendusliikumise levimisel etendas tähtsat osa vastava metoodilise kirjanduse ilmumine, enamasti kirjastuse "Töökool" väljaandel Tallinnas. Oluliseks käsiraamatuks oli algkooliõpetajatele "Uusi teid algõpetuses" I–IV (1931–1934), samuti J. Käisi monograafiline teos "Isetegevus ja individuaalne tööviis" (Võru 1935). Maaõpetajaid abistas Tallinna koolijuhataja A. Oengo-Johansonini koostatud "Üldõpetuse töökava algkoolidele". Sisukaid uuenduspedagoogikat käsitlevaid artikleid sisaldas Võru Õpetajate Seminari aasta-raamat "Teel töökoolile" I–VI (1924–1939).

1933. aastal avaldas M. Univer teose "Ühendatud Decroly-süsteem ja Dalton-plaan Eesti algkoolidele", kahe erineva õppesüsteemi meelevaldne ja osalt asjatundmatu ühendamine muutis teose peaaegu kasutamiskõlbmatuks ja ta kaduski käibelt suuremat tähelepanu äratamata.

Ei ole kahtlust, et kooliuuendusliikumine oluliselt rikastas eesti pedagoogilist mõtet. Kahjuks jäid J. Käisi ja tema mõtteosalised peaaegu üksi. Keskkooliõpetajad kritiseerisid oma kongressidel ja ajakirjanduses põhjendatult puudusi, mis esines keskkoolide õppe- ja kasvatustöös, ent olulisi parandusettepanekuid nad ei esitanud, kooliuuendajate taotlusi ei pooldatud. Ka ülikoolilt, eriti metoodika õpetajailt, võinuks oodata suuremat abi keskkoolipedagoogika rikastamiseks. Lääne reformpedagoogikas oli reserve (nt J. Dewey projektide meetod, Peter Peterseni Jena-plaan, O. J. Decroly ettepanekud algkoolipedagoogika uuendamiseks), mille kohandamine Eesti tingimustele oleks meie pedagoogilist mõtet rikastanud, kuid huviosaliste puudusel jäid need kasutamata. Võru seminari kõrval võinuks ka teistest seminaridelt aktiivsemat loomingulist tegevust oodata.

Peale ebamääraste, põhjendamata etteheidete esines Eesti kooliuuenduse kohta ka asjalikku, põhjendatud kriitikat. J. Käisi õpilane ja aktiivne kaastööline R. Taba kurtis, et mõned vanemad õpetajad hakkasid uuendama uisapäisa, puudulikult ettevalmistatutena, mõned äsja seminarist tulnud noored aga asusid reformide teele nõrga enesekriitikaga, rabeledes. Uued pedagoogilised ideed ja ettepanekud vajanuksid sügavamat teaduslikku põhjendust, arvas R. Taba. Sedasama arvas ka koolide inspektor pedagoogikamagister Aleksander Kurvits. Inspektor Chr. Brüller heitis ette, et individuaalne tööviis lõhkuvat klassikollektiivi.

Tõsisema kriitika osaliseks said töökooli ideed ja kirjalike tööjuhenditega suunatav õpilaste individuaalse töö meetod filosoofilisel tasandil. J. Dewey, W. H. Kilpatrick, H. Parkhurst ja enamik Euroopa reformpedagooge, kes eesti kooliuuendajatele eeskujuks olid, kujundasid oma meetodid ja teooriad pragmaatilise filosoofia baasil. Nad avaldasid pedagoogiliste ideede kujunemisele kogu maailmas sügavat mõju. Pärast Esimest maailmasõda kerkis Euroopas esile Wilhelm Dilthey, Eduard Sprangeri, Karl Jaspersi, Herman Nohli, Gustav Wynekeni jt arendatud elufilosoofia ja eksistentsialism, mõjustades tugevasti ka pedagoogikat. Tartu Ülikoolis õpetas 1920ndatel aastatel filosoofiat selle voolu innukas pooldaja W. Schmied-Kowarzik. Tema mõjustas vastavalt ka ülikoolis haritavat noort õpetajaskonda.

Juba 1923. aastal kirjutas direktor Villem Nano ajakirjas Kasvatus, silmas pidades Faria de Vasconcellose eestikeelses tõlkes ilmunud raamatut "Uus kool Belgias", et ei tohiks teha

illusioone selle hingelise kompleksi kohta, mis kujuneb Bierge'i reformkoolis vaba kasvatuses saanud noorukil, kui tal tuleb elada tavalises sotsiaalses keskkonnas.

1920ndate aastate eesti noored armastasid sageli korrata oma lemmikpedagoogi G. Wynekeni sõnu: mida rohkem arenevad õpilase vaimsed võimed, seda abstraktsemate mõistete valdkonda tuleb ta tähelepanu juhtida. Kasvatus peab vabastama noorsoo paremad, varjatud jõud, nimelt tema vastuvõtlikkuse kõige hea, ilusa ja ehtsa suhtes, tema tungi vaimse ja absoluutse poole.

Eesti filosoof ja pedagoog Alfred Koort, kes Eesti kooliuuendusliikumist kõrgelt hindas, kirjutas siiski: "Õigusega tekib kahtlus, kas noorsoo vaimne pale pole siiski mitte keerulisem, kui mõningad uuenduspedagoogilised voolud seda arvasid /.../. On kindlasti õige, et kaugelki mitte kõik, mida meile on esitatud uuenduspedagoogika nime all, ei kannagi igavese tõe märki /.../. Paljudki uuendusvoolud olid ehitatud tühja, elutusse ruumi. Või jälle uuenduspedagoogid ei olnud teadlikud neist maailmavaatelistest eeldustest, mis kandsid nende algatusi". A. Koort märgib õigesti (nagu ka P. Põld), et kasvatuses eesmärgiks on mingi objektiivse võimsuse teenimine. Selliseks võimsuseks võivad olla teadus, kunst, religioon, aga ka ühiskondlikud jõud, nagu rahvus ja riik; eesti kooliuuendusliikumises see ei kajastu. Kokkuvõrtvalt möönab A. Koort, et praeguseks (1936) ülesandeks on tagasivaatavalt mõtestada tehtud tööd ja talletada seda, mis mainitud töös on osutunud viljakaks. Ja on kindel, et meie pedagoogid leiavad selles töös võrdlemisi palju edasiviivat. Individuaalne tööviis, nagu J. Käis seda arendab, on seatud laiale alusele ja hästi läbi mõeldud, kirjutas Koort.

Hoolimata kriitilistest märkustest, mis eesti kooliuuendusliikumise aadressil on tehtud, jääb püsima fakt, et see liikumine oluliselt rikastas eesti pedagoogilise mõtte arengut ning aitas tõsta õppe- ja kasvatustöö taset koolides. Võib ühineda selle liikumise juhi J. Käisi tagasivaatega käidud teele: "Eesti kooliuuendustööd on püüdnud juhtida kindlate pedagoogiliste põhimõtete järgi selge eesmärgi poole – kasvatada tublisid, teovõimelisi ja teotähtsusi **isiksusi** ja riigikodanikke /.../. Õiged uuendussihid on näidanud eesti koolile rahuliku, pideva arengu teed – nii on loodud omapärane eesti kool, mida tunnustavalt hinnatakse ka väljaspool Eestis. (Käis 1939)

Mõõduandvaid pedagooge 1918–1940

Peeter Põld

Peeter Siegfried Nikolaus Põld (12. VII 1878 – 1. IX 1930) sündis ja kasvas Jõhvi kihelkonnas algkoolijuhataja lasterikkas perekonnas (11 last), õppis Rakvere linnakoolis, Narva gümnaasiumis ja astus 1898 Tartu Ülikooli, mille usuteaduskonna lõpetas aastal 1906. Kuulus Eesti Üliõpilaste Seltsi (EÜS) ja töötas aegajalt ajalehe Postimees toimetuses. Töötas aastatel 1908–1918 Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastegümnaasiumi direktorina, 1917. aastal Maavalitsuse haridusosakonna juhatajana, 1918. aastal lühikest aega haridusministrina. Oli 1918–1925 ülikooli kuraator, 1920–1930 pedagoogika professor ja didaktilis-metoodilise seminari juhataja. Suri 1. septembril 1930 tüüfusesse.

P. Põld oli Tartu Ülikooli esimene pedagoogikaprofessor. Ta töötas põhjalikult pedagoogika teooria ja Eesti kooli ajaloo vallas ning kasvas arvuka pedagoogide järelkasvu. Kui elatanud koolimehelt M. Raualt Rootsist küsiti, kellele eesti pedagoogidest tuleks püstitada monument, siis vastas ta kõhklematult: Peeter Põllule (teises järjekorras Fr. V. Mikkelsaa-

rele). Põllu valimise puhul pedagoogikaproffessoriks ütles soomlasest ajaloo professor Arno Rafael Cederberg: "Temale on antud mitte ainult haruldaselt selget mõistust, avarat pilku, haruldast töövõimet ja töötahet, tema on saanud hällikingiks ka suured südame anded, päevapaistelise optimismi, hea karakteri, mis tõmbab oma poole igaüht, kes temaga kokku puutub."

Kui 1906. aastal asutati Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts (ENKS) ja hakati tegema eeltöid eesti tütarlastegümnaasiumi asutamiseks, siis nähti P. Põllus üksmeelselt selle direktorit. P. Põld ise veendus juba üliõpilasena, et kuigi ta õpib teoloogiat, pastoriks ta ei hakka, vaid eelistab minna pedagoogiks.

Kuna P. Põllul polnud pedagoogilist haridust ega kutset, sõitis ta 1908. aastal Lääne-Euroopasse. Viie kuu jooksul tutvus ta Leipzgis, Jenas, Zürichis jm tuntud pedagoogidega nagu Berthold Otto, Wilhelm Rein, Gustav Wyneken, Fr. W. Foerster jt. Kahetsusega mainis ta, et kuna tal puudusid soovitud, ei võtnud kuulus H. Gaudig teda oma seminaris vastu; ka G. Kerschensteineriga ei õnnestunud tal kohtuda. Eriti sügavat mõju avaldas talle tollal Zürichi Ülikooli professoriks olnud Fr. W. Foerster, kellega tal säilis pidev kontakt. P. Põllule omane avarmeelsus ei võimaldanud tal tähele panemata jätta ka selliseid revolutsioonilisi uuenduskatseid nagu G. Wynekeni Vaba koolikogukond. Põllu kaudu levis kahe eelmainitud pedagoogi mõju laialdaselt ka Eestis.

1908. aasta sügisel algas P. Põllu eneseteostuses oluline periood. Noorele 30-aastasele mehele polnud see kerge. Alatasa tuli võidelda tsaarivalitsuse venestamispüüetega, eestikeelse kooli ees seisvate raskustega, mõnikord ka oma rahva lühinägelikkuse ja tuimusega. Puudusid õppeplaanid, programmid, õpikud, kogemustega õpetajaidki oli raske leida.

Oma taotlusi rahvusliku kooli juhtimisel kirjeldab P. Põld 1906.–1916. aasta aruandes. Ta kurdab, et polnud mingeid juhendeid ega kogemusi. Vene ametlikku kooli ei tahtnud ta eeskujuks võtta, kuid ka vabakasvatusega kooli, kus kõik jääb õpilaste otsustada, ei pidanud ta kohaseks.

Kooli juhtimisel püüdis P. Põld lähtuda järgmistest põhimõtetest.

1. Uue, teadliku koolidistsipliini kujundamine, mis tugineks õpilaste arusaamisele distsipliini vajalikkusest, mitte hirmule karistuste ees. Karistus olgu viimane abinõu. Kehalised karistused olgu täiesti välistatud.
2. Õppetöös on vaja arvestada õpilaste individuaalseid huvisid ja kalduvusi. Selleks tuleb vanemate klasside õpilastele jätta võimalus mõningaid õppeaineid valida, mis tõstaks huvi õppimise vastu. Kool kulutavat liiga palju aega võõrkeelte õpetamisele (vene, saksa, prantsuse keel), mistõttu loodusteaduste õpetamine jääb pinnapealseks. Ka joonistamisele, käsitööle ja kodumajandusele olevat vaja rohkem ruumi anda.
3. Õpetamisel tuleb rohkem kasutada õpilaste isetegevust, pöörata rohkem tähelepanu katsetele, ekskursioonidele ja iseseisvale õppimisele. Kodused ülesanded on küll tarvilikud, kuid nad kandku rohkem iseseisva töö laadi.
4. Et isetegevus ja õige töökorraldus vilja kannaksid, selleks õpitagu iga õpilast rohkem tundma; seatagu sisse "isikulehed", kuhu klassijuhatajad panevad kirja kõik õpilase suhtes tehtud tähelepanekud.

P. Põld kurtis, et ta ei saanud neidki kavatsusi täies ulatuses teostada, kuna tsaariaegsed kooliülemused selleks tõkkeid tegid. Ka ei saanud mõned lastevanemad ja õpetajad pedagoogilistest uuenduspüüetest aru. Õpetajate hulgas oli kõige suurema mõjuga Mihkel Kampmaa, kes oli pedagoogiliste uuenduste suhtes üsna skeptiline. Soodsamalt suhtunud nendesse Emma Asson ja Jaan Sarv.

Oma pedagoogiliste ideede, eriti rahvusliku kasvatuse põhjendamiseks ja propageerimiseks asutas P. Põld ENKS väljaandena 1916. aastal ajakirja Kasvatus ja Haridus, esimene number ilmus jaanuaris 1917. Järgnenud revolutsioonid ja P. Põllu uued töö-

kohustused muutsid ajakirja ilmumise üsna ebaregulaarseks ja lühiajaliseks.

Olles valitud 1917. aastal Maavalitsuse haridusosakonna juhatajaks, koostas Põld Eesti-maa koolivalitsuse ajutise korralduse, mis kehtestas uued põhimõtted Eesti koolihariduse struktuuris; korraldus kehtis kuni algkooli seaduse vastuvõtmiseni Asutavas Kogus.

Haridusministrina oli P. Põllu targaks sammuks Fr. V. Mikkelsaare, E. Murdmaa ja G. Ol-liku kutsumine ministeeriumi juhtivale tööle.

Olles aastal 1918 määratud ülikooli kuraatoriks, seisis Põld jälle väga vastutusrikka üles-ande ees. Riigis, kus siiaani polnud emakeelset algkooli, oli rahvusülikooli asutamine äärmiselt raske ja vastutusrikas ülesanne. Tänu suurele organiseerimisvõimele ja laialdas-tele sidemetele läks P. Põllul hoolimata sõjaaja rasketest tingimustest korda rajada vähem kui aastaga uus, rahvuslik eesti ülikool. Õppejõudude kutsumisel eelistas ta teadusliku tööga silma paistnud eestlasi; kui neid mõnel alal ei leidunud, siis ei leppinud ta teaduse populariseerijatega, vaid eelistas kutsuda spetsialiste välismaalt, eriti Soomest. Tsaariaegse Tartu Ülikooli vene ja baltisaksa rahvusest õppejõudude hulgast valis ta vaid üksikud.

P. Põllu valimine 14. septembril 1920. aastal pedagoogikaproffessoriks oli tähtis sündmus Tartu ülikooli ajaloos – esimese pedagoogikaproffessori ametissenimetamine, iseseisva pedagoogikaproffessori loomine. Tuli kujundada pedagoogika kui teaduse õpetamise süs-teem ja koostada programm; samal ajal oli vaja välja töötada keskkooliõpetajate ette-valmistamise kord ülikoolis.

Õppetöös, mida P. Põllul tuli omal ajal ainsa koosseisulise õppejõuna läbi viia, pani ta suurt rõhku üliõpilaste uurimisvaimu ja uurimisoskuse kujundamisele. Tal endal valmisid intensiivse õppetöö kõrval kahe monograafia käsikirjad, mis ilmusid trüki postuumselt: “Üldine kasvatusõpetus” (1932) ja “Eesti kooli ajalugu” (1933), esimene J. Torki, teine H. Kruusi redigeerituna.

Õppetöö kõrval osales P. Põld aktiivselt ühiskondlikus töös. Rahvaerakonna esindajana valiti ta Asutava Kogu, Riigikogu I, III ja IV koosseisu ning korduvalt Tartu linna-volikogu liikmeks; aastast 1907 oli ta Eesti Karskusseltside Keskoimkonna, hiljem Eesti Karskusliidu juhatuse liige, aastast 1928 viimatimainitu esimees. Tema brošüürid “Karskustöö koolis” (1911), “Meie haritlased ja karskusküsimus” (1914) ning “Eesti riigi tulevik ja karskus” (1922) olid parimad omalaadsete seas.

1927. aastal valiti P. Põld esimese eestlasena Tartu ülikooli audoktoriks.

Töötades teaduse rindel, tuli tal lähemalt defineerida oma teadusala, pedagoogika ole-must. Kasvatus on P. Põllu määratluse kohaselt “teadlik, meelega mõjuavaldus täiskasva-nud inimese poolt lapse, kasvava inimese peale mingis soovitavas sihis.” Last kasvatades ei tule ühekülgsest taotleda paljude teadmiste omandamist, vaid juhtida ta osasaamisele paljudest kultuuriväärtustest; lapses tuleb äratada sügavat huvi sisemisest tarbest aetuna neid väärtusi ihaldada, otsida ja oma isiklikus elus realiseerida. Ülimaks väärtuseks peab P. Põld usulisi väärtusi, mis annavad julgust, kindlust ja teadmist, et elu maksab elada, et tal on tähendust.

Käsitledes usu ja teaduse vahet, tugineb P. Põld peamiselt saksa protestantlikule usu-filosoofile Rudolf Otto’le (teos “Das Heilige”, 1917), kelle väidete kohaselt on religioon ainulaadne elamuste kogum, mis ei ole millestki muust tuletatav. “On iseseisev väärtus-ala”, kirjutab P. Põld, “mis puudutamata jääb teadusest, kunstist, sotsialismist, rahvusest; mis põhjeneb iseäralistel kogemustel; mille kaudu inimene leiab oma elule mõtte; mis teeb

tema võimeliseks kõigile raskustele vastu astuma. See on religioon, mis ei ole asendatav millegi muuga ja ilma milleta inimene lõplikult elada ei saa.” Selle tõdemusega läheneb Põld katoliiklikule uustomistlikule teooriale (J. Maritain jt), mis religioonis ja teaduses näeb täiesti iseseisvaid, üksteisest sõltumatuid inimese vaimse elu valdkondi, mis ei tohi üksteist häirida ega kritiseerida, nagu tomistide arvates minevikus tehti ja mõnikord nüüdki veel tehakse.

Kõiki kasvatuslikke püüdlusi peab ühendama tugeva iseloomu kasvatamine, mis eeldab, et kasvataja teaks, mille poole püüda. “Ei ole mõeldav noorsoo kasvatus /.../ kindla vahetegemiseta selles, mis meid alla kisub ja mis tõstab. Sest kui puudub selge teadmine sihtidest, s.o väärtustest, mida püüda, siis puudub ka iseloomu kujundamisel selgroog ja kasvatus jääb tagajärjetuks”.

P. Põld vaidles korduvalt tol ajal vabakasvatuseks nimetatud reformpedagoogika teooria vastu, kuna kasvatus siht pidavat lapsest endast välja kasvama ja kasvataja peab “tummas aukartuses ootama lapsehinge ilmutusi”. Kasvatus, millelt nõutakse, et ta laseks lapsel areneda vastavalt oma loomulikele tungidele, jätab lapse temas peituvate tungijõudude mängukanniks, neid teadlikult suunamata. Neid mõtteid arendas P. Põld eriti 1928. aastal Virumaa õpetajate päeval peetud ettekandes, mille põhiakordina kõlas tõdemus, et “meie aja kasvatus on ummikus nii praktiliselt kui ka teoreetiliselt”. A. Koort on P. Põllu avaldamata paberitest leidnud selle kohta veelgi lisa. “Kas võib moodsas pedagoogikas ülepea kasvataja vastutusest rääkida, kui kõik kujuneb lapse järele? Mille eest vastutatakse, kui ei ole ideaali, kui puudub siht, millele last juhtida. Elu ehtsaid nõudmisi ja inimlikku vabadust peab täiskasvanute poolt äratatama, nad ei kasva mitte lapsest enesest välja”.

Kust peavad noored leidma vastuse oma kahtlustele, kust otsima toetuspunkte, kui nad küsivad elumõtte järele ja asuvad oma eluplaani looma? P. Põllu vastus on kindel: kasvatus keskseks teguriks on kool eesotsas õpetajaga. Pedagoogiline töö koolis toimub tema käe all, tema annab koolile ilme. “Kooliõpetaja elutarkus, tema tähelepanekud laste juures, tema kokkupuutumine lastevanematega, tema tutvumine teadusliku lapsepsühholoogiaga annavad selleks abinõud kätte. P. Põld nõuab korduvalt, et parandataks õpetajate ettevalmistamist, nende majanduslikku olukorda ja sotsiaalset asendit. Selles suunas töötas ta koos organiseeritud õpetajaskonna – Eesti Õpetajate Liiduga, esinedes korduvalt õpetajate päevadel, kongressidel ja avaldas kirjutisi ajakirjas Kasvatus.

P. Põllu veendumuse kohaselt peab kogu rahvas, eriti perekond, kasvatuses osa võtma ja õpetajat toetama. Perekonnakasvatases nägi ta suuri puudusi, eriti harmoonia puudumises ja isade väheses huvis laste kasvatamise vastu. Kooli direktoriks olles korraldas ta süstemaatiliselt lastevanemate õhtuid ja rakendas lastevanemate abi kooli üritustel. Ta kutsus ühiskonda üles võitlema negatiivsete nähtuste vastu, mis noorsoo kasvatamist raskendavad, nagu joomine, pornograafia, sobimatud filmid jne. Et õpilaste sotsiaalsed huvid ja kalduvused saaksid koolis rahuldatud, on vaja neid endid rakendada kooli siseelu korraldamisele, nagu võimaldab õpilaste omaavalitsus.

Üheks vaieldavamaks küsimuseks laste kasvatamisel nüühästi kodus kui ka koolis on P. Põllu arvates nende karistamine. Karistusi võib olla 6 liiki: loomulik karistus, rahakaristus, toidukaristus, aukaristus, vabadusekaristus ja kehaline karistus. Rahakaristusega nuheldaks kõigepealt lastevanemaid, toidukaristus kahjustaks laste tervist, seepärast tuleb neist loobuda. Täiesti loobuda tuleb ka kehalisest karistusest. Kõige paremini mõjub loomulik karistus ja aukaristus. Numbrihinded ja tunnistused on vajalikuks stiimuliks; nendest loo-

buda ei saa. Nad ei peegelda aga lapse võimeid igakülgsest. Seetõttu tuleks klassijuhatajatel pidada nn isiksuselehte, mille alusel õpitakse õpilasi lähemalt tundma.

Rahvusliku kasvatuse huvides soovitab P. Põld tutvustada lastele rahva minevikku, pühitseta koos lastega rahvuslikke tähtpäevi, suunata lapsi lugema rahvuslikult kasvatavat kirjandust jne.

Hariduspoliitiliste vaidluste puhul on huvitav tutvuda P. Põllu seisukohtadega, mida ta 1930ndatel aastatel avaldas koolisüsteemi struktuuri küsimustes.

Algkool olgu kõikidele lastele ühine ja kohustuslik, soovitav kaheastmeline: 4+2 klassi. Algkoolile järgnegu kas 2-aastane täienduskool (lastele, kes mujale edasi õppima ei lähe) või 2–3-aastane kutsekool. Algkool olgu elulähedane, seotud kodupaiga elu ja loodusega. Teisel astmel võiks õppetöö olla mõnevõrra diferentseeritud: ühed õppigu rohkem käsitööd, kodundust, agrotehnikat, need aga, kes tahavad jätkata õpinguid keskkoolis, õppigu võõrkeelt. Üleminekul algkoolist keskkooli pooldas Põld andekusest lähtuvat selektsiooni.

Keskkool olgu kaheastmeline: 2+4 klassi. Õppetöö diferentseeritagu nii, et vähemalt 1/3 õppematerjali oleks õpilastel valitav. Omaegsele 5-klassilisele keskkoolile, mis püüdis ette valmistada kõrgkooliks ja ühtlasi anda kutseharidust, heitis ta ette ülekoormatust; kutseharidus tulevat anda omaette koolides. Võõrkeeli ei tulevat õpetada enne 5. Õppeaastat. Majanduslikel ja pedagoogilistel kaalutlustel pooldas ta ühiskooli poistele ja tütarlastele. Kõrgkooli võetagu vastu range selektsiooniga. Ta polnud rahul, et vasakpoolsete erakondade surve võttis Riigikogu ülikooli seadusesse paragrahvi, mis andis kõikidele keskkooli lõpetanutele õiguse ilma eksamiteta kõrgkooli astuda.

Palju tähelepanu pööras P. Põld naisharidusele, mitte ainult sellepärast, et ta oli kümme-kond aastat tütarlastekooli direktor, vaid pigem sellepärast, et omistas naisele ühiskonnas eriti tähtsa koha. Lähemalt käsitles ta seda küsimust 1929. aasta emadepäeva brošüüris “Emast kui suurest kultuuriloojast”. Ta pooldas, et naistele avatakse kõik kultuuri varasalved, kuid ei lastaks seejuures kaduma minna emalikkust, naiselikkust. Tütarlastele õpetatagu koolides tingimata kodundust, käsitööd, laste kasvatamist.

Eesti pedagoogilise mõtte arendamisel kuulub P. Põllule juhtiv osa. Ta püüdis oma ajastu eesrindlikke pedagoogilisi ideid juurutada eesti ühiskonda. Jätkates rahvusliku ärkamisajastu peamiselt J. Hurda poolt rajatud traditsioone, arendas ta eesti rahvuslikku pedagoogikat ja emakeelse kooli ideed. Ta vabastas eesti pedagoogilise mõtte tardumusest, millesse see oli peale venestamist sattunud. Sellega oli kooskõlas tema isikliku teadusliku uurimistöö põhisuund – eesti kooli ajaloo süstemaatiline uurimine. Muidugi ei saa ajalugu vaikida ka tema teenetest eesti rahvusliku ülikooli rajamisel. (Põld 1993).

Johannes Käis

Johannes Käis (26. XII 1885 – 29. VI 1950) sündis ja kasvas Rosma algkooli juhataja pojana, lõpetas Võru linnakooli (1903), sooritas Pihkva gümnaasiumi juures kreiskooliõpetaja eksami ja eksternina Peterburi Õpetajate Instituudi lõpueksami (1904). Peale õpetajatööd Limbaži ja Valmiera linnakoolis ning Riia Aleksandri gümnaasiumis sooritas ta lõpueksami Peterburi Ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonnas (1917). Pärast Veebruarirevolutsiooni evakueerus ta Venemaale, kus töötas lühemat aega Vologda Õpetajate Instituudis (1917–1919) ja Pihkva Haridusinstituudis, kust 1920. aastal evakueerus Eestisse.

Tänu koolivennale Võru linnakooli päevilt, Fr. V. Mikkelsaarele sai ta otsekohe (3. XI 1920) töökoha haridusministeeriumis riigikoolinõunikuna. Kui haridusministri kohale tuli H. Bauer (25. I 1921), palus Käis end määrata Võru Õpetajate Seminari direktoriks, see soov 29. jaanuaril ka täideti.

Pärast seminari likvideerimist 1930. aastal töötas J. Käis kuni 1940. aastani Eesti Õpetajate Liidu teadusliku sekretärina ja Eesti Entsüklopeedia toimetuse sekretärina. Nõukogude võimu ajal oli ta 1940–1941. aastail Hariduse Rahvakomissariaadi, 1944–1947 Haridusministeeriumi teenistuses metoodikaosakonna juhatajana, 1947–1950 koolide inspektorina, 1940–1941 ja 1945–1949 ka ajakirja Nõukogude Kool toimetajana. Suunati 1950. aasta 27. aprillil kahekuusele puhkusele ja sealt alates pensionile. Suri kaks päeva pärast pensioniaja algust. Seoses J. Käisi sajanda sünnipäevaga anti tema nimi Põlva Gümnaasiumile ja ühele Põlva tänavale. Saksa okupatsiooni ajal oli ta kuueks kuuks suletud Võru vanglasse.

13. märtsil 1921 Võru seminaris esmakordselt esinedes kritiseeris ta senist eesti kooli, mis põdevat sama haigust kui tsaariaegne koolgi. Pikemalt peatus ta revolutsioonilisel Venemaal levinud evolutsionistliku pedagoogika iseloomustamisel ja selle tähtsuse rõhutamisel. Uus kool pidavat kujunema töökooliks, mida iseloomustab õpilaste isetegevus ja iga-külgne loov töö.

Parempoolsed poliitikud heitsid Võru seminarile ette liigset vasakpoolsust. Kord päris ka haridusministeerium selle kohta aru. J. Käis vastas, et seminari õppejõududest on küll 5%, nende hulgas ka tema ise, sotsialistliku maailmavaatega, aga keegi neist ei tee koolis poliitilist kihutustööd. Et mõnest kasvandikust on kujunenud vasakpoolne haridustegelane, tuleb seda seletada paljude päritoluga Võru- ja Petserimaa kehvikperedest.

Pedagoogikast õpetati Võru seminaris V klassis 2 tundi nädalas didaktikat, VI klassis 2 tundi nädalas kasvatuse teooriat ja 1 tund nädalas pedagoogika ajalugu. Programmi koostas Käis ja enamasti õpetas pedagoogikat ise. Ainult ühel õppeaastal, 1929/30ndal õpetas pedagoogika ajalugu ühisgümnaasiumi direktor Edgar Oissar. Didaktikat õppides koostasid õpilased isetegevuse korras järgmise didaktika “käsuõpetuse”, mis sobib teada võtmiseks igale kooliõpetajale.

1. Ole huvitatud oma tööst ja ela sellele kaasa, siis suudad äratada huvi ka õpilases.
2. Püüa oma töös olla loov, tuues igasse kordavassegi tundi midagi uut töö sisu ja võtetes.
3. Ühessegi tundi ei tohi minna ilma tõsise ettevalmistuseta tunni sihi, aine valiku ja töö käigu suhtes.
4. Aine valikul peab hoolega silmas pidama aine lapsepärasust ja eluligidust.
5. Ehita õpetuse käik õigele psühholoogilisele ja loogilisele alusele.
6. Võimalda õpilastele rohkem isetegevust.
7. Hoolitse järjekindlalt harjutus- ja kordamistöö eest, ilma milleta võib ka parim õppeviis jääda tagajärgedeta.
8. Õpetamisel tuleb alati silmas pidada ka kasvatuslikke ülesandeid.
9. Ole eeskujulik oma töös.
10. Kõigi puuduste ja ebaõnnestumiste põhjusi otsi kõigepealt iseendas.

Uuenduseks seminari elus oli originaalse hindamislehe kehtestamine. J. Käis võttis korduvalt sõna õpilaste edasijõudmise numbrilise hindamise vastu. Tema arvates ei või koolitunnistus olla paljas numbrite kogu, vaid peaks sisaldama andmeid ja hinnanguid ka õpilase intellektuaalsete, emotsionaalsete ja kõlbeliste omaduste kohta, iseloomustama tema käitumist koolikollektiivis ja tervislikku seisundit. 1925. aastal kehtestas õppenõukogu 4-leheküljelise hindamislehe. 1928. aastal asendati see 8-leheküljelisega, mis pidi peegeldama õpilase üldist arenemiskäiku ja jõudlust seminaris õppimise aja jooksul. Tegelikult saadi seda rakendada ainult 2 aastat.

Pedagoogilisel praktilikal olevaid seminariste kohustati õpilase isiksust lähemalt tundma õppima. Selleks koostati eriline vaatluskava, mis erines teistes seminarides käibel olevatest.

Õppe- ja kasvatustöö korraldamisel seminaris ja harjutuskoolis püüti rakendada J. Käisi poolt soovitatud uuenduspedagoogilisi võtteid. Töökooli põhimõtete rakendamises ei olnud J. Käisil ega teistelgi selle ajastu eesti pedagoogidel täit selgust.

Töökooli nõudeks on vaba töö kogu tööprotsessi kestel, kirjutas ta. Sellist tööd peab iseloomustama iseseisvus ja huvi. Inimesele on õnnetuseks, kui tal puudub huvi oma kutseala vastu. Kahekordselt õnnetud on noored, kellel puudub tung kõrgemale; nad on raugad, kes tunnevad elutüdimust juba enne, kui ellu astuda saavad.

Peamine uuenduspedagoogiline võte, mida Võru seminaris rakendati, oli üldõpetus nooremal ja kontseptsioon vanemal astmel. Üldõpetust rakendati harjutuskooli kahel esimesel õppeaastal; raskusi valmistas asjaolu, et eri ainete tunnid tuli jaotada 2–3 õpetaja vahel. Kontseptsiooni teostati sel teel, et sama aine tunde paigutati tunniplaanis järjest (siiski mitte üle 2 tunni korraga). Tehti ka katset koondada mõne õppeaine (nt bioloogia, geograafia) tunnid sobivale aastaajale (sügiseks, kevadeks).

Alates 1923. aastast rakendati seminaris aineklasside (kabinettide) süsteemi, mis aitas leevendada ruumikitsikust ja lihtsustas õppevahendite kasutamist. Sama süsteemi rakendati ka harjutuskoolis 5. ja 6. õppeaastal. Õpilaste istumisasend seati harjutuskooli nooremates klassides nii, et kaks äärmist rida istusid näoga keskmise rea poole, et õpilased näeksid üksteist pidevalt.

Viimastel õppeaastatel hakkas J. Käis seminariklassides juurutama individuaalset tööviisi koos tööjuhustega.

Seminar suleti 1. septembril 1930. aastal. Käis sai seal uuenduskatseid rakendada suhteliselt lühikest aega. Tema ja ta õpilased olid nendesse aga nii süvenenud, et neid jätkati hiljemgi. Seminaris kasvandikud, umbes 250 õpetajat, moodustasid oma organisatsiooni Pedagoogiline Ühing Võru Seminar, mis töötas 1940. aastani ja andis välja bülletääni Teated, kus publitseeriti ühingu liikmete katsetusi kooliuuenduse alal. Anti välja kaks Käisi mahukat teost – “Isetegevus ja individuaalne tööviis” (Võru, 1935) ning “Võru Õpetajate Seminar – tegevus ja uuenduspüüded” (Tartu, 1936).

J. Käisil tekkis huvi kooliuuenduse vastu juba Riia gümnaasiumis, kuid tugeva tõuke sai see lühiajalisest tööst Eesti haridusministeeriumis aastail 1920–1921. Enne seda tundis ta ainult reformpedagoogika Saksa ja Venemaa varianti, sedagi pealiskaudselt. Ministeeriumis äratasid J. Annusson ja F. V. Mikkelsaar temas sügavamat huvi Ameerika Ühendriikide pedagoogide, eriti J. Dewey teoste vastu.

Esmakordselt esines J. Käis kooliuuenduse teemal suurema õpetajatekogu ees 16.–18. juunil 1921. aastal Tallinnas peetud Eesti õpetajate kongressil. See kongress kujunes üldse sissejuhatuseks võitlusele kooliuuenduse eest Eestis. Käisi ettekanne „Kooli lähendamine töökooli põhimõttele“ kutsus esile elava diskussiooni. Töökooli põhiline olemus jäi lahendamata. Käis püüdis töökooli ideed ilmutada Ellen Key ja L. Gurliti ideedega siduda. Vastu vaieldi Käisi väidetele, et “süsteemaatika õppesihetides on keskaja jäänus ja peab koolist kaduma” (Kasvatus, 1921, nr 18, lk 278) või “töökool on ühtlasi ka elukool, kus kõik laste tegevus on ühendatud nende oma eluga” (Kasvatus, 1921, nr 17, lk 27). Resolutsiooniprojektiga seotud vaidlused ja hääletamise tulemused näitasid, et seekordne esinemine ei tulnud J. Käisile kui uustulnukale kasuks. See sundis teda enam süvenema reformpedagoogika teooriasse.

Seminaris töötades kujunes tal originaalne koduloo õpetamise ja üldõpetuse rakendamise metoodika, mida ta hiljem viljakalt rakendas teose “Uusi teid algõpetuses” koostamisel.

Kuna Eesti algkool vajab uut, ajakohast õppekava, tegi haridusministeerium selle koostamise 1927. aastal ülesandeks J. Käisile. Seda 6-klassilise algkooli õppekava on peetud eesti pedagoogilise mõtte parimaks kajastuseks, nagu väitsid P. Põld ja Fr. V. Mikkelsaar kava arutamisel.

Seminari direktorina avanes J. Käsil võimalus korduvalt reisida Lääne-Euroopas. 1926. aastal võttis ta osa pedagoogilistest suvekursustest Berliinis, kus esines autoriteetseid saksa pedagooge. 1927. ja 1928. aastal viibis ta Austrias ja Šveitsis, külastades sealsetid koole.

J. Käisi jaoks kujunes murranguliseks Londoni külastamine 1929. aasta hakul. 29. XII 1928 – 5. I 1929 toimus Londonis rahvusvaheline koolinäitus, kus Eestit esindas Võru seminar oma väljapanekutega. Lõpupäevadeks sõitis näitusele ka J. Käis. Seal tutvus ta silmapaistva inglise pedagoogi J. A. Lynch’iga, kes oma koolis edukalt rakendas inglise oludele kohandatud dalton-plaani. Dalton-plaani vastu oli Käis huvi tundnud varemgi, kuid selle rakendust nägi ta J. A. Lynchi teoses “Individual Work and the Dalton Plan” (1925) ja juhendites individuaalse töö jaoks. Sellest ajast peale oli kooliuuendus Käisi ja tema mõtteosaliste silmis peaaegu identne individuaalse tööviisi ja kirjalike tööjuhenditega.

Välissuhetes ei olnud J. Käis alati saaja, vaid mõnikord ka andja osas. Võru seminari direktorina kutsuti teda mitmel korral (1924. ja 1925. aastal) Lätimaale sealsetele õpetajatele uuenduspedagoogilistel teemadel loenguid pidama. Mitme loengu sisu avaldati artiklitenä lätikeelses pedagoogilises perioodikas.

Veelgi tihedamad sidemed kujunesid tal Soome pedagoogidega. Mitmed juhtivad Soome koolitegelased külastasid Võru seminari. Nende huvi Eesti kooliuuendusliikumise vastu kasvas eriti seses pedagoogilise nädala ja koolinäitusega Tallinnas 1930. aastal. J. Käisi ja tema mõtteosalisi hakati igal suvel kutsuma Soome õpetajatele loenguid pidama. Loengute tekste publitseeriti soomekeelses perioodikas. J. Käisi teose „Isetegevus ja individuaalne tööviis“ olulisem osa avaldati soomekeelse monograafiana.

Eriti aktiivseks muutus J. Käisi tegevus kooliuuenduse alal pärast seda, kui ta asus tööle EÕLi teadusliku sekretärina. Õpetajate täienduskoolituse ja kooliuuendusliikumise vahel kadus peaaegu täiesti. 1932. aastal organiseeris J. Käis EÕLi juurde Kooliuuendusrühma, kuhu Vabariigi lõpuaastatel kuulus ca 420 aktivisti. Rühm andis 8–10 korda aastas välja bülletääni Kooliuuenduslane, milles ilmus rühma liikmete töökogemuste kirjeldusi. Aktiivsemateks autoriteks olid Viktor Ordlik, Johannes Lillmaa, Ants Udras, Boris Rea, Karl Praakli, Albert Seppel, Rudolf Taba jt. Kõpsemaid töid avaldati ajakirja Kasvatus kooliuuenduse nurgas (avati 1932). J. Käis ise publitseeris hulgaliselt artikleid Kasvatuses, Kooliuuenduses, Õpetajate Lehes ja päevalehtedes.

J. Käisi elutööd bioloogia õpetamise metoodika reformimisel peetakse üsna tulemusrikkaks, kuid praktikasse ei õnnestunud tal seda täiel määral viia. Seminaris töötades valmis tal kolmeköiteline teos „Loodusõpetus algkoolis“. Aastatel 1942–1944 töötas ta selle ümber üheks mahukaks köiteks, mis oli 1945. aastal täiesti trükivalmis ja leidis retsen-sentidelt hea hinnangu, kuid ei pääsenud poliitilistel põhjustel trükki.

Saksa okupatsiooni ajal tööta olles koostas J. Käis ka ulatusliku, 640 lehekülge hõlmava didaktika suurteose “Õpetamise alused ja teed”, mis samuti trükki ei pääsenud. Häirivaks

põhjuseks oli asjaolu, et 1946. aastal ilmus J. Käisi kogumik "Valitud tööd" milles võimukandjad leidsid poliitiliselt sobimatuid kirjutisi. Tagajärjeks oli, et J. Käisi tööde trükis avaldamist ja tema tegevust haridusministeeriumis hakati pidurdama.

J. Käisi trükis ilmunud teoste ja artiklite bibliograafia ilmus aastal 1946 A. Areti toimetatud teoses „Valitud tööd“ ja sisaldab 359 nimetust.

J. Käisi originaalsemaks ja sisukamaks teoses on "Isetegevus ja individuaalne tööviis" (Võru, 1935, 243 lk). 1992. aastal ilmus sellest Ferdinand Eiseni toimetatud uus trükk. Aastal 1937 ilmus raamat mõningate kärbetega Aarne Huuskoneni tõlkes soome keeles. Hea valimik J. Käisi kirjutistest ilmus 1996. aastal F. Eiseni toimetusel sarjas "Eesti mõttelugu" pealkirja all "Kooli-raamat" (423 lk).

J. Käis mõjutas eesti pedagoogilise mõtte arengut tõenäoliselt rohkem kui paljud teised autoriteedid. Kahjuks elas ta väga heitlikul ajastul ja seepärast jäi paljude tema ideede realiseerimine pooleli. Huvitav on hinnang, mille andis J. Käisile teda üldiselt mittepooldav haridustegelane M. Raud: "See pärastine "kooliuuenduse juht" oli mees haruldaste vaimuannetega, määratu suure energiaga ja hea pedagoogilise ettevalmistusega /.../. Ta oli suurepärane populaarteaduslik kirjanik ja veenev kõnemees". (Käis 1996).

Friedrich Volrad Mikkelsaar

Friedrich Volrad Mikkelsaar (22. XII 1886 – 5. III 1930) sündis Võrumaal Linnamäe vallakooli juhataja pojana. Õppis pärast vallakooli Võru linnakoolis (1900–1905), omandas Tallinna linnakooli juures algkooliõpetaja kutse (1906), Peterburi Õpetajate Instituudis (1906–1909) linnakooliõpetaja kutse. Töötas õpetajana Jaunjelgava linnakoolis (1909–1910), Haapsalu linnakoolis (1910–1913), Valga kõrgemas algkoolis (1913–1917), Tartumaa 2. kooliringkonna inspektorina (1917–1918), Eesti Maanõukogu liikmena ja Maavalitsuse haridusosakonna töötajana (1917–1918), Eesti Vabariigi haridusministri abina ja riigikoolinõunikuna (1918–1930). Suri 5. märtsil 1930. aastal tuberkuloosi.

M. Raud kirjutas paguluses: "Ühel pakasel talvisel ööl 1930. aastal kogunesid Viljandi linna ja ümbruskonna õpetajad koos koolinõunikega Viljandi jaama Valga poolt saabuvat kaubarongi vastu võtma /.../. Õpetajad võtsid rongi vastu lauluga ja ruttasid üles otsima vagunit, mille uksele oli kinnitatud kuuseokstest rist. Selle ees lauldi jälle. Rong seisis jaamas minutit kümme ja sõitis siis õpetajate laulu saatel Tallinna poole. Kuuseokstega vagunis puhkas Eesti koolielu suurima reformaatori Friedrich Volrat Mikkelsaare põrm".

Kui 1918. aasta novembris tuli hakata Eesti riiki rajama, suunas tööga koormatud haridusminister P. Põld Saksa okupantide poolt nurka surutud kogenud koolimehe, koolide inspektori Fr. V. Mikkelsaare ministeeriumi asjade valitsejaks, peatselt ministri abiks ja koolide peainspektoriks. Tööle asudes saatis Fr. V. Mikkelsaar koolidele ringkirja, milles nõuti, et kõikides koolides, välja arvatud vähemusrahvuste koolid, kasutataks õppekeelena eesti keelt, usuõpetust õpetataks rangelt vabatahtliku õppeainena ja saksa okupatsiooni ajal tagandatud õpetajatele antaks tagasi nende töökohad. Kiiresti koostati ühtluskooli (algkool + keskkool) õppeplaani ja programmid. Tema käe all valminud algkooli õppeplaanis nähti koduloole kolmes esimeses klassis ette 4 tundi nädalas, joonistamisele, laulmisele, käsitööle ja kehalisele kasvatusel planeeriti esimeses neljas klassis 2 tundi nädalas. Nii lastesõbralikku õppeplaani ei ole eesti algkool varem ega hiljem näinud.

Tähtsaks ja ühtlasi kiireks ülesandeks oli avalike algkoolide seaduse projekti koostamine. Sellega seoses oli palju ägedaid vaidlusi; Fr. V. Mikkelsaare teeneks oli, et nendes vaidlustes pääsesid ministeeriumi tasandil võimule progressiivsed ideed. Kui Asutavas Kogus tehti selle seadusprojekti arutamisel mõned olulised muudatused, ilma et minister (K. Treffner) ministeeriumi ettepanekut kaitsnud oleks, esitas Fr. V. Mikkelsaar lahkumisavalduse; minister ei võtnud seda vastu – lepiti kokku, et edaspidi saadetakse ministeeriumi neid seisukohti, mille suhtes minister parteilise sõltuvuse tõttu on teistsugusel arvamusel, kaitsma Fr.- V. Mikkelsaar.

Fr. V. Mikkelsaarel oli kombeks igale uuele haridusministrile esitada lahkumisavaldus, et minister saaks endale kaastöölise valida. Ei juhtunud kordagi, et selline avaldus oleks vastu võetud. Nii püsis ta 12 aastat kohal ja tundis ministeeriumi asjaajamist ja vastuvõetud otsuseid paremini kui keegi teine.

Koolide revideerimisel oli tema põhimõtteks, et revideeriija peab olema abistaja, mitte puuduste otsija; kus aga tõelised puudused ilmnesid, seal tuleb olla üsna nõudlik. Piisas mõni tund koolis viibida ja juba oli tal selge ülevaade koolis valitsevast vaimust, õpetaja ning õpetuse tugevatest ja nõrkadest külgedest. Ta ise oli suurepärase õpetaja, keda imetlesid isegi vanad, vilunud pedagoogid. “Kui ta revideerimisel mõnikord tunni enda kätte võttis, oli nauding teda kuulata,” kirjutas M. Raud. Suurepärase pedagoogiline oskus ilmnis ka tema koostatud matemaatikaõpikutes, mis seadsid selle aine õpetamise uutele alustele. Kuid ainult raamatuline õpetamine teda ei rahuldanud: ikka tuletati õpetajatele meelde töökooli ideed.

Kooli uuendamisel peeti Eestis eriti tähtsaks, et õpetajad saaksid hea pedagoogilise ettevalmistuse ja täiendaksid oma haridust. On säilinud mõned õpetajate ettevalmistuskursuste õppeplaanid, kus Fr. V. Mikkelsaar on oma käega suurendanud pedagoogiliste ainete tundide arvu. Algkooliõpetajate ettevalmistamisel eelistas ta seminare. Tõenäoliselt pole juhus, et üsna varsti pärast tema surma seminarid suleti. Ta täiendas pidevalt oma pedagoogilist haridust – luges Lääne-Euroopa ja Ameerika silmapaistvate pedagoogide teoseid, käis sageli välismaa koolidega tutvumas, 1922. aastal ka Ameerikas. Juba 1918. aastal avaldas ta Postimehes pikema artikli Ameerika koolisüsteemist, rõhutades seejuures J. Dewey vaateid.

Fr. V. Mikkelsaare suhtumine kasvatusse, eriti kooliuuendusse tuli ilmekalt esile tema ettekandes EÕLi viiendal kongressil 16.–18. juunil 1921. Ta heitis õpetajatele ette, et need ei lähtu oma tegevuses sageli pedagoogilistest põhimõtetest, vaid traditsioonist ja juhuslikest asjaoludest. Näiteks: ühes ja samas vallas asuvad võrdsetes tingimustes kaks kooli. Ühes käivad õpilased korralikult kevadeni, teises vaevalt kesktalveni. “Kus kooliskäimine väga puudulik, seal on peaaegu ilma erandita õpetaja nõrk, vaieldagu selle vastu kui palju tahes.” Kus kool ise endast lugu ei pea, seal ei saa temast lugu pidada ka rahvas. Koolide revideerimisel tähelepanekut tõi Mikkelsaar järgmise näite: „Õpetaja ilmub klassi, teatab, et ta täna nõrku küsib, eriti neid, kes numbreid parandada tahavad; kutsub siis “nõrga” välja ja eksamineerib teda veerandi kuni poole tunni jooksul. Siis tuleb järgmine “nõrk”. Kui see õigel ajal suud lahti teha ei suuda, siis rändab ta kohale ja ette tuleb uus “nõrk”. Lõpuks antakse järgmiseks päevaks “siit siiani” üles. See on kordamispäevade pilt. Esineb isegi pileтите tõmbamist ja nende järgi vastamist “kordamistundidel”. Mis kordamine on see klassile? Kuid mitte üksi kordamispäevadel, vaid kogu kooliaasta kestel esinevad järjest tüüpilise sõnakooli pildid /.../. Võib märgata, et kõige vähem on kooli-

uuendus edasi nihkunud töökooli sihis. Sellega on ka öeldud, et kooli kasvatusvõime on vähe edenenud, sest õpetus, mis eluks, teoks ei muutu, jätab vähe jälgi.“

Õnneks leidub siiski ka selliseid koole, ütles Fr. V. Mikkelsaar, kus õpetajad koos õpilastega ühiseks tööpereks liitunud, kus on noorte asjalikke rühmitusi, sporti, ajakirju ja suurepäraseid noorte pühad. Üldse rõhutas Fr. V. Mikkelsaar abi, mida noorte vaba isetegevus, noorsooliikumine võib koolile osutada. III õpetajate kongressil 1919. aastal, kus kõneldi noorsooliikumise poolt ja vastu, ütles Fr. V. Mikkelsaar: “Noorsooliikumine on tervitatav nähtus ja õpetajatel tuleks kaasa liikuda. Kui liikumine loomulikes radades käib, annab ta kasvatuse mõttes häid tagajärgi. Kõik õpetajad ei suuda sellega küll leppida, aga kus arusaamisega asjast osa võetakse, on tagajärjed head.”

Eesti rahvuskultuuriline orientatsioon on eesti koolis olnud aastakümneid diskussiooni objektiks. Fr. V. Mikkelsaare päevil oli see seotud küsimusega, millist võõrkeelt õpetada koolis esimesena. Fr. V. Mikkelsaar osales aktiivselt selles diskussioonis. Kõigepealt püstitas ta esimese võõrkeele valiku põhimõtted: ühtluskooli printsiibi seisukohalt peaks kõikides koolides esimese võõrkeelena õpetatama üht ja sama keelt, esimesena õpetatav võõrkeel peab olema rahvusvaheliselt levinud, ta peab kindlustama juurdepääsu rikkalikule kultuurivaramule.

Saksa ja vene ajaloolise vägivalda mõjud on meile veel praegugi vandeaks – kas meie pole õigustatud selle vande alt vabaks saama, küsis Fr. V. Mikkelsaar 1921. aastal. Anglosaksi rahvaste visa, sihikindel tahtejõud, mida juhib tasakaalus mõistus, on neile kindlustanud juhtiva koha maailmas. “Ihates luua kindlaid õigusnorme ja vaba riiki, ei leia meie paremat eeskujut, kui inglise-ameerika ilmast. Kool peab väärtuslikke kodanikke kasvatama ja kui selleks kuskilt elavat eeskujut tuleb võtta, siis inglise ajaloost ja inglise kirjandusest.”

V vabariiklik õpetajate kongress 1921. aastal, kus toimus taas sellekohane diskussioon, võttis seisukoha inglise keele kasuks ja haridusminister J. Annusson andiski koolidele vastava korralduse. Mõned hilisemad ministrid (H. N. Bauer, J. Latik, N. Kann) püüdsid seda suunata või pehmendada saksa keele kasuks. Pärast Fr. V. Mikkelsaare surma lepiti kokku, et kooli ülalpidaja otsustab, millist keelt tema koolis esimese võõrkeelena tuleb õpetada.

Fr. V. Mikkelsaar oli veendunud, et keskkooli ülesanne pole ainult ettevalmistus kõrgkooliks, vaid ta peab rahuldama ka elu nõudmisi. Kõrgkooli astub ainult osa keskkooli lõpetanutest; mis saab teistest? Võttes eeskujuks USA keskkooli, taotles ta, et Eesti keskkoolides õpetataks üldhariduslike ainete kõrval ka kutsehariduslikke. Tema ettepanekul kavandati Eesti keskkooli seaduses jagunemine nt humanitaar-, reaali-, põllumajandus-, tehnika-, kommerts- jm gümnaasiumiks. Keskkooliseaduse arutamisel Riigikogus 1923. aastal võeti see ettepanek pärast elavat vaidlust väikese häälteenamusega vastu. 1934. aasta keskkooliseadus sellist võimalust enam ette ei näinud. Fr. V. Mikkelsaar põhjendas oma seisukohta 1927. aastal pikemas artiklis.

Fr. V. Mikkelsaare pedagoogilistes vaadetes võib rõhutada veel üht tahku –karskuse-meelsuse kasvatamist. Eesti õpetajaskonna juhtidest paistsid paljud – P. Põld, E. Murdmaa, Fr. V. Mikkelsaar, A. (H.) Roos, J. Tork, Rajamaa, Söödor, V. Raam – silma oma võitleva hoiakuga alkoholitarbimise vastu. 1924. aastal asutati Eesti Õpetajate Karskuskasvatuse Liit, mis 1927. aastal muudeti EÕLi karskuskasvatuse toimkonnaks eesotsas gümnaasiumidirektor Roosiga. 28.–30. XII 1928 toimunud õpetajate karskuspäeval esines Fr. V. Mikkelsaar ettekandega “Karskuskasvatustöö filosoofilised alused”. Ettekande

tekst ajakirjas *Kasvatus* (1929, nr 1, lk 4–9) on sisukamaid mõtteavaldusi, mis karskusmeelse kasvatuses kohta eesti keeles üldse on kirjutatud.

Igas ühiskonnas, ütles Fr. V. Mikkelsaar, on sajandite jooksul kujunenud eetilised normid – kombed, seadused, usundid. Normide täitmist valvavad primitiivses ühiskonnas jumalad, arenenumas avalik arvamus ja riigijorganid. Kasvatus peab kindlustama, et inimene täidaks neid norme mitte jumalate, politsei või avaliku arvamuse kartusel, vaid sellepärast, et ta ise neid õigeks peab. Seejuures olgu tal alati meelegekindlust käituda oma veendumuste kohaselt. Eriti puudutas kõneleja ühiskonnas laialt levinud joomakommete täitmist. Karskuskasvatustöös ei piisa sellest, et me teeme noortele selgeks alkoholitarbimise kahju. Peame kujundama iseloomu ja mehisust jääda karskeks ka keskkonnas, kus kehtivad teistsugused normid. Alkoholitarbimist soosivatele normidele tuleb vastu seada mitte ainult isiklik veendumus, vaid püüd kujundada ühiskonda, mis juhindub teistsugustest normidest. Karskusmeelset ühiskondlikku hoiakut kujundades ei või piirduda ainult alkoholsete jookide tarbimise küsimusega, vaid peab kujunema uus väärtuste skaala, uus elustiil. Eesti karskusliikumises pooldas Fr. V. Mikkelsaar elureformi taotlevat suunda.

Kui Fr. V. Mikkelsaare sisukat, kuid lühikest elukäiku kokku võtta, näeme, kui palju on meil ka praegu sellelt elutargalt, ikka püstipäiselt mehelt õppida. “Mitte midagi väärtuslikumat ei saa sa oma rahva heaks teha, kui et sa tema nooruse eest hoolt kannad” oli tema elu juhtmõtteks. (Kits, Elango 1991).

Enn Murdmaa (kuni 1935. aastani Ernst Martinson)

Enn Murdmaa (9. XII 1874 – 7. I 1957) sündis Vändra kihelkonnas Kärü vallakooli juhataja pojana, õppis Lohu vallakoolis, Vändra kihelkonnakoolis, Jõhvi ministeeriumikoolis ja Tartu Õpetajate Seminaris (1890–1894). Töötas õpetajana Kalevipoja Seltsi koolis Haljala kihelkonnas, Narva-Jõesuu kooliseltsi kooli juhatajana (1908–1915), Tallinna 3. ja 4. Algkoolis õpetajana (1915–1917), Tallinna 2. jaoskonna koolide inspektorina ja Harjumaa maavalitsuse haridusosakonna juhatajana (1917–1918), Haridusministeeriumi rahvakooliosakonna, hiljem kooliosakonna juhatajana (1918–1921), Tallinna 21. Algkooli juhatajana (1923–1946). Oli Riigikogu liige 1920–1923. Aastast 1946 pensionil (ajutiselt võttis nõukogude valitsus pensioni ära). Ametiülesannete kõrval on E. Murdmaa võtnud osa ühiskondlikust tööst: oli Eesti Õpetajate Liidu esimees (1923–1940, välja arvatud 1929/1930 ja 1933/1934), Õpetajate Koja juhatuse liige (1936–1937; esimees 1937–1938), ajakirja *Kasvatus* toimetaja (1921–1940).

Seminarist tulnud õpetajad olid mõningal määral mõõduandjad omaaegses rahvakoolis. Nad töötasid enamasti kihelkonna- ja ministeeriumikoolides, tõid uut vaimu ja uusi õpetamisviise. E. Murdmaa esimeseks töökohaks oli Kalevipoja Seltsi poolt ülalpeetav omapärane kool Haljalas, algkoolist oli too kõrgem, kuid ministeeriumikooli õigusi tal polnud. “Kohe oma pedagoogilise tegevuse alul tuli rakendada ka seltskondlikku tegevusse: juhatada muusika- ja laulukoori, õpetada ja mängida näitemängu, pidada kõnesid, täita seltsi kirjatoimetaja kohuseid.” Nii iseloomustas E. Murdmaa ise oma esimest karastust.

Umbes samasse ajastusse kuuluvad ka Märt Raua kälestused oma kolleeg E. Murdmaast. Märt Raud töötas sajandi algul algkooliõpetajana Viru-Nigulas. Korra külastas ta naabervallas õpetajana töötavat E. Murdmaad. Oma mälestustes kirjutab M. Raud sellest külas käigust: “M. oli siis 28-aastane... Ta oli rõõmus optimist, unistaja ja muusikaentusiast. Pool ööd mängis ta mulle oreil ette Friedrich Schilleri “Kellalaulu”, millega ta segakoor

oli ümbruskonnas kontserte andnud. Kogu järgmise päeva jutustas ta vaimustusega oma seltskondlikust tegevusest. Kuna olime mõlemad Jaan Tõnissoni austajad, siis sobisime hästi. Järgmine kord puutusin temaga kokku Tallinnas kuberner Bašilovi kubermangukonverentsil, kus ta esindas Virumaa talupoegi ja võitles südilt mõisnike vastu, eestlaste õiguste eest. Aastal 1910 /.../ külastasin teda Narva-Jõesuus, kus ta oli haridusseltsi emakeelse kooli juhataja. Ta oli ikka veel edueraakondlane, kuid arvustas juba teravalt Postimeest ta liiga tagasihoidliku poliitika pärast. Unistaja oli arenenud fantastiks ja utopistik, kelle pea oli täis igasuguseid maailmaparandamise plaane.”

Narva-Jõesuu kooliseltsi koolis oli E. Murdmaa õpilaseks hiljem üldiselt tuntuks saanud kunstipedagoog Aleksander Remmel. Oma muljetest Murdmaa kui pedagoogi kohta kirjutab ta: “Murdmaa eestvõttel asutati kooli juurde väike sümfooniaorkester, milles ta mängis esimest viiulit /.../. Murdmaa oli lõpuklassides minu eesti ja vene keele õpetaja. Ma ei mäleta, et meil oleks ilukirjanduslikke õppetükke kuivalt analüüsitud, rõhk langes selles peituva elamuse avamisele. Mõnikord korraldas Murdmaa õhtuti ilukirjanduse lugemist /.../. Õpilasele, kes olid huvitatud muusikast, andis Murdmaa tasuta viiulitunde.” Hiljem, kui A. Remmel ise õpetajana tööle asus, olnud E. Murdmaa temale pedagoogi ja organisatori eeskujuks ning ideaaliks.

E. Murdmaal oli juba noorusaastatest peale tugev närv kooli- ja hariduspoliitiliste küsimuste lahendamiseks. Juba siis, kui ta alles Haljasas töötas, saadeti ta Virumaa maa-ameeste esindajana 1906. ja 1907. aastal Tallinnas toimunud Eestimaa kubermangu nõukogu koosolekutele, kus arutati hariduse alal kavatsetavaid uuendusi. E. Murdmaa oli juba koostanud rahvakooli seaduse eelnõu, mille ta esitas 1906. aasta koosolekul.

1917. aastal seisid Eesti pedagoogid ja hariduspoliitikud probleemi ees, milline koolisüsteem omaks võtta. Et tsaariaegse süsteemi jätkamine ei tulnud kõnessegi, oli päevselge; püüdsid ju isegi venelased seda 1915.– 1916. aastal reformida.

Kaaluti kolme võimalust. Fr. V. Mikkelsaar oli vaimustatud Šveitsi koolisüsteemist ja kaitses üsna visalt 7-aastast algkooli ja 5-aastast keskkooli. N. Kann ja mõned teised tsaariaegse rutiniga keskkoolidirektorid ei tahtnud mingil juhul loobuda 8-klassilisest keskkoolist ja kuna kogu koolisüsteemi 12 aastast pikemaks venitada ei võimaldanud majanduslikud tingimused, siis arvasid nad algkoolile 4 aastast piisavat (soovitasid sellele lisada mitmesuguseid täiendõppe vorme). E. Murdmaa jäi pärast kaalutlusi peatuma 4+4+4 variandi juurde, põhjendades seda välismaa eeskujuga.

Huvitav on märkida, et hiljem rahvale meeldinud ja Asutavas Kogus seaduseks saanud 6-klassilise algkooli variant esialgu poolehoidu ei leidnud. “Kuueaastase algkooli poolehoidjad teavad ise väga hästi, et see kool armetu tuleb /.../. Kokkuvõttes peame otsusele jõudma, et kuueaastane algkool meile mitte vastuvõetav ei ole,” kirjutas E. Murdmaa 1920. aastal. Ka täienduskooli – 6+2 variandi suhtes oli E. Murdmaa skeptik, õpilased ei soovivat seda.

Eesti koolisüsteemi põhistruktuur määrati kindlaks Avaliku algkoolide seadusega, mille eelnõu koostas haridusministeeriumis E. Murdmaa koos Fr. V. Mikkelsaarega ja vaatas läbi vastav komisjon. Asutavale Kogule esitatud projektis oli algkool ette nähtud 7-klassilisena, ilma usuõpetuseta. Seadus võeti vastu 7. mail 1920. aastal. See seadus sai pöördepunktiks meie rahvakooli ajaloos. Kool muudeti emakeelseks, kehtestati ühtluskooli süsteem. Endise kolmetalvelise vallakooli asemele astus kuueklassiline kohustuslik maksuta algkool, mille üldõppeaeg pikenes endise vallakooliga võrreldes tunduvalt.

Algkoolist pääses vahetult edasi kesk- ja kutsekoolidesse. Nähti ette vajalikud õppevahendid, õpilaste ning õpetajate raamatukogud, kooliapteek. Koolis pidi olema vajalik arv teenijaid. Kehaline karistus oli rangelt keelatud. Vaimsete või kehaliste defektidega laste jaoks tuli avada spetsiaalsed kasvatus- ja õppeasutused jne.

Seaduse tegelik rakendamine lükkus mitmes osas edasi. 6-klassilise algkooli täieliku elluviimiseni jõuti alles 1930. aastal.

E. Murdmaa on kogu oma pedagoogilise tegevuse kestel koolisüsteemi kõige tähtsamaks lüliks pidanud algkooli. Pikemas kirjutises “Ühtluskool” (Kasvatus 1919, nr 4 ja 6; 1920, nr 1 ja 4) analüüsib ta lähemalt koolisüsteemide iseloomu ja omapära eri riikides ning nende üksikute lülide tähtsust. Algkooli kohta kirjutab ta: “Koolikorralduse demokraatlikkust tuleb hinnata peamiselt selle järele, kui hästi on seotud kõige tähtsama koolitüübiga, rahvakooliga, kõik teised koolitüübid ja kui hästi on korraldatud rahvakool. Igale anderikkale lapsele, ka kõige vaesemale, olgu tee kuni ülikoolini lahti. Ükski anderikas laps ei tohiks kaotsi minna. Kahjuks oletavad mõned kasvatusteadlased (Meumann, Stern), et lapse andekus oleneb tähtsal määral sellest, missugusest rahvakihist ta pärit /.../. Meil on algkoolis õppimise peale sagedasti kui asjata aja raiskamise peale vaadatud. Põhjust selleks annab algkoolide vilets seisukord üleüldse, eriti aga tema õpetajate madal haridus. Ka oleme meie harjunud keskkoolihariduse tähtsust üle hindama. Aga algkoolgi – kõige oma viletsuse ja puudulikkuse peale vaatamata – on meile annud suurema osa avaliku elu põllul töötajaid ja suurem osa meie väljapaistvamaist kõrge haridusega rahvaelu tegelastest on oma haridusele aluse pannud algkoolis. Meie kihelkonnakoolid, kus õpetus ja kasvatus avaramais kätes, on meie rahva kultuuriajaloos kandvat osa etendanud.”

Samas kirjutises käsitleb E. Murdmaa võõrkeelte õpetamist algkoolis. Ta kahtleb võõrkeelte harivas tähtsuses nooremas koolieas võrreldes teiste õppeainetega. “Kahtlemata ei kõlba võõrad keeled algastmel. Võõra keele õige õppimise aeg on siis, kui lapses huvi ärkab võõra rahva ja tema keele vastu, kui ta nii kaugele arenenud, et tal tarvidus või tung on võõra rahvaga, tema kultuuriga ühendusse astuda /.../. Õiget vaimutoitu õigel ajal! Ärge tuupige neile keeli sel ajal, kus nad januneva hingega inimese ja looduse elu nähtustesse tungida tahavad.”

Algastmel on kooli ülesanne lahendada küsimusi, mida ümbritsev elu lapses äratav. Selgete algmõistete kujundamisel on selles eas põhjanev tähtsus. Ilma selleta ei ole loomulikkude alust keerulisemate ning abstraktsemate ainete käsitlemiseks. Sellest tuleb E. Murdmaa üldõpetuse tähtsuse.

Käsitledes õpetaja osa koolitöös, nendis E. Murdmaa, et “kõige parem raamat ei saa elava õpetaja aset täita, iseäranis algastmel. Raamatust saadud mõisted jäävad sagedasti segaseks, muljed lamedaks, ettekujutused värvituks. Elav õpetaja võib igakülselt silmas pidada laste vaimlist ning hingelist tasapinda.” Samas väljendab E. Murdmaa oma seisukoha õpilaste iseseisva töö kohta koolis. Iseseisvalt, oma kogemuste kaudu edasi tõtates areneb õpilases küll suutlikkus, karastub tahtejõud, aga nii kulutatakse palju aega eksiteedele. Õpetaja korraldav käsi ja kindel süsteem peavad õpilase väiksema pingutuse ja lühema ajaga sihile viima. Seejuures ei tohi õpetaja isik õpilasele pealetükkiv olla, tema isetegevust halvata. Õpilase isetegevusele võib jätta avarad piirid, aga edasijõudmisele tuleb kaasa aidata.

Seoses koolikorralduse küsimustega püüdis E. Murdmaa ka ühiskooli probleemi lahendada.

dada. Ajakirjas Kasvatus (1923, nr 4) avaldas ta selle kohta pikema artikli. "Ühiskoolil on kasvatusteadlaste hulgas palju poolehoidjaid aga ka väga palju vastaseid," kirjutab ta. USA koolidest olla ühiskooli algkooli astmel 96%, keskkooli astmel 72% ja kõrgkooli astmel 65%. Skandinaavia riikides olla ühtluskoolid laialt levinud, Inglismaal tunduvalt vähem, Prantsusmaal veelgi vähem. Ta toob rea põhjendusi ühtluskooli poolt ja vastu, tsiteerides välismaa tuntud pedagoogide (Horatius Mann, Netsajev, Hugo Gaudig, Ernst Meumann) sõnavõtte. Ilmse poolehoiuga tsiteerib ta saksa reformpedagoogi H. Gaudigi artiklit koguteoses "Kultur der Gegenwart". "Peab tunnistama, et on suur vahe mehe ja naise vaimuelu vahel. Sellepärast tuleb hukka mõista praegust voolu, mis vägivaldselt sarnastab mehe ja naise hariduse." Umbes samasugusel seisukohal on ka kõlbelse kasvatuse esindaja F. W. Foerster: "Vastastikune lähenemine on kaugelt keerulisem kasvatus-teaduslik probleem, kui seda ühiskooli kaitsejad enesele ette kujutavad. Kumbki sugu peab enne ennast leidma, omapärasena välja kujunema, ja siis alles oma kasvatavat mõju teise soo peale avaldama."

E. Murdmaa ise ei võta kindlat seisukohta ühiskooli küsimuses, küll aga juhib tähelepanu tuntud kasvatusteadlaste eitavale seisukohale. Kindlalt on E. Murdmaa aga õpetajaskonna naisestumise vastu, mis Eestis paistvat eriti algkooliõpetajate hulgas silma.

Kooliuuendusliikumises polnud E. Murdmaa initsiaatoriks, kuid läks sellega kaasa, toetas seda igati. Algkoolipedagoogina süvenes ta eriti üldõpetuse problemaatikasse. 1926. aastal oli ta õppereisil Šveitsis ja Austrias, peatus pikemat aega Viinis, et tutvuda sealse koolireformiga. Ta külastas peamiselt üldõpetuse tunde algkoolides; tehtud tähelepanekute ja kogutud andmete põhjal koostas ta sisuka artikli „Kooliuuendus Austrias, eriti Viinis“ ajakirja Kasvatus 1927. aasta numbrites 5 ja 6. See oli üks asjalikumaid ja põhjalikumaid artikleid sellelt alalt eesti keeles. Omapärase detailina rõhutas ta, et tema külastatud koolides ei viibinud õpetajad vahetundidel õpetajate toas, vaid õpilaste keskel.

1920ndatel aastatel huvitas teda ka töökooli probleem. 1923. aastal avaldas ta ajakirja Kasvatus numbrites 3 ja 4 pikema artikli "Töökooli teoreetiliseks põhjenduseks". Kirjutis polnud originaalne, vaid tugines saksa pedagoogi Alwin Pabsti samateemalisele artiklile. Seal kritiseeritakse senise kooliõpetuse ühekülgsed teoreetilisust ja eluvõõrust. "Ühekülgne mälu- ja mõistusekultuur, mis meie koolides aset leidnud, on selleks täiesti võimetu, et kasvavas põlves välja arendada kõlbelist tahtejõudu." Keegi pole koolihariduse läbi saanud kultuurivarade loojaks. Eriti heitis ta kõrgkoolidele ette, et nad saadavad välja teadmistega varustatud inimese, kellel puudub oskus neid teadmisi rakendada. Artikkel ei sisalda konstruktiivseid ettepanekuid olukorra parandamiseks.

Tallinna 21. Algkooli juhtides innustas ta õpetajaid töötama uuenduspäedagoogika vaimus; ise paistis ta silma tunnustatud ja õpilaste poolt hinnatud eesti keele õpetajana. Kaua aegne eesti keele õpetaja M. Suigu kirjutab: "Lühikese ajaga võitis ta suure kooli ligi tuhandeliikmelise õpilaspere kui ka õpetajate armastuse ja austuse. Tema autoriteet kooliperes oli suur." Suurt rõhku pani ta õpilaste klassivälisele tööle ja kunstialasele ise-tegevusele; muusika osas oli selle hingeks noor muusikapedagoog Riho Päts.

E. Murdmaa andumus kooliuuendusele ilmnis eriti tema tegevuses EÕLi juhina. Ta valiti EÕLi esimeheks 8. jaanuaril 1923 ja seitsaadik oli liit tema tugeva isikliku mõju orbiidis, isegi sel ajal, mil ta ametlikult esimehe kohal ei olnud. Kooliuuendusliikumise mitmesuguseid avaldusi soosis ta alati niihästi majanduslikult kui ka ideoloogiliselt. J. Käisiga kujunes tal hea töövahekord juba esimese koostöö ajast haridusministeeriumis (1920).

Käis oli õpetajate kongressidel, kursustel, pedagoogilistel nädalatel jms üritustel ikka kohal. Kui ta Võru Õpetajate Seminari sulgemisega õpetajaametist vabanes, kutsuti ta E. Murdmaa initsiatiivil EÕLi teaduslikuks sekretäriks, tegelikult kooliuuenduse juhiks. Käisil võimaldati ajakirjas Kasvatus avada kooliuuendusnurk tema ja tema mõtteosaliste kaastöö avaldamiseks. Samal ajal võimaldati tal Liidu egiidi all organiseerida kooliuuenduslaste rühm oma häälekandjaga Kooliuuenduslane. 1930. aastal ilmus E. Murdmaa toimetusel (EÕLi väljaandel) koguteos “Kooliuuenduse päevaküsimusi”, kus tutvustati välismaiseid uuenduspedagoogilisi liikumisi ja kus J. Käisil oli võimalus ulatusliku artikli (79 lk) näol tuua esile oma individuaalse tööviisi projekt. “Ilma EÕLi ja tema esimehe E. Murdmaa toetuseta oleks kooliuuenduspüüetel palju raskem olnud laiade õpetajate hulkadega kontakti saavutada,” kirjutas EÕLi kauaaegne sekretär Valter Horm 1965. aastal.

1933. aastal sattus E. Murdmaa suhteliselt keerulisse olukorda. Õpetajate XI üldkongressil tekkis koolitöötajate töö- ja palgatingimuste halvenemise tõttu suhteliselt ärev meeleolu. Eriti tugevalt kõlas õpetajaskonna noorema generatsiooni hääl. Kõneldi isegi õpetajate streigist ja nõuti ühist rinnet tööliste ametiühingutega. E. Murdmaal kui kongressi juhatajal tuli vastutust kanda. Vastavas ametkonnas ähvardati isegi “vangiraudadega”. E. Murdmaa autoriteet aitas situatsiooni siiski rahumeelselt lahendada – tal tuli lihtsalt üheks aastaks EÕLi juhtimisest loobuda.

Enn Murdmaa kui väsimatu ja järjekindel võitleja demokraatliku kooli ja progressiivse pedagoogika eest on eesti pedagoogilise mõtte arengusse jätnud silmapaistva jälje. (Horm 1969)

Juhan Tork

Juhan Tork (5. IX 1900 – 8. VIII 1988) sündis ja kasvas Tartus töölisperekonnas, lõpetas Tartu linnakooli ja omandas algkooliõpetaja kutse Valga linnakooli juures (1906). Lõpetas 1914. aastal Tartu Ülikooli ajaloo, filosoofia ja ladina keele erialal. Kandidaaditööna arvestati esimesel kursusel võistlustööna tähelepanu äratanud käsikirja “Uuemad voolud vene kasvatusteaduses”. Kõrvuti ülikooliõpingutega ja viis aastat pärast seda töötas J. Tork mitmes alg- ja keskkoolis õpetajana. Aastatel 1919–1932 oli ta Tartu Õpetajate Seminari direktor ja 1920–1927 ühtlasi lasteaednike seminari juhataja, pärast õpetajate seminari sulgemist Tartu linna 15. algkooli juhataja (1932–1941). 22. septembril 1944 lahkus J. Tork koos perekonnaga Eestist, töötas lühemat aega õpetajana Saksamaal, hiljem juhutöödel Austraalias. Suri pensionärina perekonna keskel Torontos.

Pedagoogina oli J. Torki töö kulminatsiooniks Tartu Õpetajate Seminari juhtimine. Mõistev ja humaanne suhtumine inimestesse kujundas sõbraliku vahekorra kaasõpetajate ja õpilastega. Ülikooli naabrus võimaldas õppejõududeks värvata silmapaistvaid teadlasi nagu Andrus Kustas Saareste, Peeter Tarvel, Jaan Port, Juhan Köpp, Erik Jaanvärk, M. Kampmaa jt. Selle tagajärjel tõusis seminari teaduslik maine. Õpilaste aktiivne omavalitsus ja sõbralik koostöö löid soodsa pinna positiivse pedagoogilise mentaliteedi tekkimisele, mis andis end tunda veel kaua pärast seminari sulgemist. J. Tork ise paistis silma innuka võitlejana seminaride eluõiguse eest, nende pedagoogilise prioriteedi põhjendajana. Tema brošüür “Seminaride kaitseks”(1925) äratas üldist tähelepanu. Artiklid “Tartu I Õpetajate Seminar (saksa õppekeelega)” ja “Tartu seminar Eesti iseseisvuse päevil” koguteoses “Tartu Õpetajate Seminar 1828–1928” (Tartu 1929) pole kaotanud informatiivset tähtsust tänaseni.

Nõudmised, mis J. Tork esitas üldhariduslikule keskkoolile, avaldusid tema ettekandes “Gümnaasium kui osaduskond ja õpetaja selle liikmena”, mille ta pidas Tallinnas 1.–3. maini 1931 toimunud gümnaasiumiõpetajate II kongressil. J. Tork asus seisukohal, et keskkooli eeskuju ei tule otsida välismaalt, ei Saksa- ega Prantsusmaalt, Ameerikast ega Inglismaalt, vaid see peab kujunema meie endi olude kohaselt, lähtudes meie rahva vajadustest. Ka minevik ei anna olevikule sünteetilisi eeskujusid, ta õpetab vaid teese ja anti-teese selgemini püstitama; neid tuleb meil endil ikka uuesti otsida. Uus päev nõuab uut loovat lahendust. Gümnaasiumi kui osaduskonna (kollektiivi) kujundamisel tuleb aluseks võtta klassiosaduskond, kusjuures juhtivaks ja vastutavaks jõuks peab olema õpetaja. Ainult niisugune õpetaja, kes omab õpilaste usaldust ja nende silmis autoriteeti, suudab neid liita ühiseks pereks. Selleks peab õpetaja end igakülgsest rikastama ja täiendama.

Mis puutub kooliuuendusse, siis selle suhtes väljendab J. Tork oma seisukoha järgmiselt: “Töökool oli J. Käisi tõttu hästi tähtsale kohale tõstetud, ta tegutses agaralt. Mina oma karakteri poolest ei saa moe sunnil eriti palju teha. Ma ei rääkind küll kuskil töökooli vastu, ta oli pluss meile, aga et see niisuguses ulatuses nagu meil tekkis, oleks /.../ pääsmine, nii ühekülgne ma ei saa olla. Minu veendumus oli, et inimene ise – õpetaja – on peafaktor selles ametis. Kui ikka armastust ja soojust ei ole, võib kõiki moodsaid voole küll kasutada, aga sa jääd hüüdjaks hääleks kõrbes.”

Oma seisukoha hariduspoliitika küsimustes väljendab J. Tork pikemas artiklis “Kilde meie rahvusliku hariduse problemaatikast”. Puudutades haritlaste üleproduktsooni, mille üle sageli kurdeti 1930ndate aastate ajalehtedes, väidab J. Tork, et sellega tahetakse haridus muuta privileegiks, mis soodustab pääsu parematele teenistuskohadele. Kas saavad kunagi inimesed ja rahvad kannatada hariduse koorma all? Kas on kellelgi õigust takistada rahvast või mõnd rahvaklassi tema püüdmises hariduse poole? Kas ei ole haritlaste üleproduktsoonist rääkimine sisuliselt nonsenss? Rahvusriigis täidavad inimesed mitmesuguseid terviku üldtarvetega koordineeritud ülesandeid. Kasvatus on seejuures inimühiskonna sigimise funktsiooniks, ilma millega ühiskond ei suudaks edasi elada, arwab Tork, tuginedes saksa kasvatusteadlasele Paul Barthile. Seejuures rõhutab ta kooli loobumist ainuõigusest või liigsest eesõigusest haridustandva asutusena. Õpitagu vääriliselt hindama ja rakendama rahva kasvatuse teenistusse ka teisi rahva hariduse ja kasvatuse tegureid, organisatsioone nagu riik, kirik, perekond, kaitsevägi, teater, raadio, kino, ajakirjandus, kirjandus, muusika, laul, sport, seltsid jne. Iseäranis tahaks rõhutada eesti noorsoo, eriti algkooli lõpetanud noorsoo organiseerimist ja juhtimist rahvusliku riigi ideaalide vaimus, kirjutab ta. Pea ainuvalitseva vaatekoha – “töö on elu sisu” – kõrvale asetugu “haridus on elu sisu”, arwab ta. Haridusväärtused tõusku abinõu, tööriista, võitlusvahendi astmelt taotluste sihi, otstarbe, elusisu tasemele. Haridus muutku elu rikkamaks kõikide nende väärtuste poolest, mis kuuluvad valemisse “inimene ei ela üksi leivast”. Kui oleme suutnud avastada ja elustada haridusideaali uue sisu, siis kaob ka kurtmine haritlaste üleproduktsooni üle, arvas ta.

Kui 1935. aastal tähistati 400 aasta möödumist tollal esimeseks peetud trükitud eestikeelse raamatu ilmumisest koguteose “Raamatu osa Eesti arengus” väljaandmisega, siis peeti loomulikuks, et seal oleks ka ülevaade Eesti kooliraamatu ajaloost. J. Tork nõustus seda kirjutama ja nii ilmuski seal tema artikkel „Pilk meie kooliraamatu minevikku seoses tema osatähtsusega eestluse arengus“. See on esimene katse anda eesti kooliraamatu ajaloost ammendav ülevaade. Piiratud maht on sundinud autorit leppima teoste loetlemisega. Artikli lõpus annab ta kooliraamatule Eesti kultuuriloos järgmise hinnangu: “Meie kooli-

raamat eestikeelse raamatuna soodustas rahva keele, eestluse olulise kandja, säilitamist ja süvenemist. Eesti keele arengus oli ta mitmeti otsustava tähtsusega /.../. Meie kooli-raamat kandis kokku, küll aegamööda ja tasahilju, vastastele peidetult, eestlasele peamiselt ridade vahelt, tundekanalite kaudu alateadvusse nõrguvalt, neid elemente, millest koosneb see meelsus, mida me võime nimetada eestluseks: ema-isa armastust, kodusoojust, emakeele ilu imetlemist ja selle üle uhkeolemist, isamaa tundmist ja sellesse kiindumist, oma rahva mineviku tundmist, ajaloolist teadvust.”

Kõige suurema panuse eesti pedagoogilise mõtte arengusse tegi J. Tork kahtlemata oma doktoriväitekirja näol. Ta lähtus veendumusest, et individualism on nihutanud inimestevaheliste suhete esirinda imperatiivi: tunne inimest; pedagoogikas tähendab see: tunne õpilast. Õpilaste tundmaõppimisel on tema arvates tähtis osa intelligentsustestidel (tema kasutab terminit „intelligentsitest“). Testide olemuse ja testimise metodoloogiaga tutvus ta lähemalt 1923. aasta suvel Hamburgis prof Wilhelm Sterni koolkonnas viibides.

Kui 1933. aasta jaanuaris korraldati haridusminister Hugo Villi. Kukke ülesandel Tartus koolinõunike ja ülikoolipedagoogide nõupidamine Eesti algkooli lõpetajate arengutaseme fikseerimiseks, siis arvati, et seda eesmärki on võimalik kõige kindlamini saavutada aine- ja intelligentsustestide abil. Koolinõunikud jaotasid endi vahel õppeained, J. Tork valis algkooli lõpetajate üldise vaimse taseme fikseerimise intelligentsustestide abil. J. Tork jagas Eesti algkoolide 3. kuni 8. õppeaasta õpilastele täitmiseks 12 606 testivihikut à 12 lehekülge, tulemused töödeldi statistiliselt ja võeti kokku suure hulga tabelite ja graafikute näol. Üldiselt püüdis autor lahendada järgmisi küsimusi: 1) intelligentsus ja sotsiaalne miljö; 2) intelligentsus ja perekond; 3) laste intelligentsus ja laste ning nende vanemate sünnikoht; 4) laste intelligentsuse suhe teiste dispositsioonidega; 5) intelligentsus ja kool. Tulemused on autor oma dissertatsioonis kokku võtnud 10-leheküljelisel “tagasivaatel”. Peale sisuliste tulemuste arvab J. Tork tema normeeritud testiseeriat kõlbavat eesti laste intelligentsuse mõõtmiseks edaspidigi mitmesuguste teoreetiliste ja praktiliste pedagoogiliste küsimuste lahendamisel.

Nõukogude Liidus keelas ÜK(b)P Keskkomitee 1936. aastal testide kasutamise (oli mõeldud intelligentsusteste, ehkki seda sõnaselgelt ei väljendatud). Sellest ajendatuna avaldas Tallinna õpetaja Vassili Orav pärast juunipööret Eestis ajakirjas Nõukogude Kool (1940, nr 4) Torki väitekirja kohta negatiivse kriitika, mis kiirendas teose keelustamist Nõukogude Liidus. Lühinägelikult keelati testide kasutamine ka teadmiste kontrollimise vahendina.

Ehkki kasvatusteadus (ka väljaspool Nõukogude Liitu) pole intelligentsustestide menetlusele andnud ühtselt positiivset hinnangut ja ka J. Torki väitekirjas esineb mõningaid sisulisi vaieldavusi, võib seda siiski pidada väärtuslikuks panuseks Eesti kasvatusteadusesse, mis väärib unustuse hõlmast esile toomist.

Juhan Torki peamine panus Eesti pedagoogilisse ellu oli seotud põhiliselt Tartu Õpetajate Seminariga ja võitlusega seminaride kui parimate õpetajaid ettevalmistavate õppeasutuste eest.

Oma käänakuterohke elu kirjelduse ja eetilis-filosoofilise analüüsi avaldas J. Tork teoses “Seisata, rändur!”, mille tema sugulased 1993. aastal Torontos välja andsid. (Tork 1993).

KASUTATUD KIRJANDUS

- Aarelaid, A., Jansen, E. Rahva kultuurielust minevikus ja tänapäeval. – Tallinn 1982.
- Aho, J. Usun kindlasti... A. Annisti tõlge. – Uudismaa 1922/1923, nr 8.
- Alttoa, V. Veel vanimatest eesti aabitsatest. – Keel ja Kirjandus 1971, nr 10.
- Amelung, F. Baltische Culturstudien den vier Jahrhunderten der Ordenszeit (1184-1561). – Dorpat 1884 (1885)
- Amelung, F. Studien zur Geschichte Oberpalens. – Dorpat, 1892.
- Andresen, L. Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu, I. – Tallinn 1997.
- Andresen, L. Eesti kooli vanem ajalugu. – Tallinn 1985.
- Andresen, L. Eesti rahvakooli seadused 19. sajandil. – Tallinn 1996.
- Andresen, L. Kirjamees ja rahvavalgustaja B. G. Forselius. – Tallinn 1991.
- Annist, A. Muinsusromantika osast Eesti arengus. Raamatu osa Eesti arengu. – Tartu 1935.
- Annist, A. Lauuluema Mari kangelaslugu. – Tallinn 1966.
- Annusson, J. Instruction publique en Estonie. – Tallinn 1925.
- Ariste, P. Vadjalaste istjatsed. – TRÜ toimetised nr 162. Tartu 1964.
- Arvelius, F. G. Ramma Josepi Hädda- ja Abbi Ramat. Ehk maggusad ja tullused juttud ja õppetussed, kuidas ma-rahwas wõib rõõmsaste ellada, ausal wisil rikkaks sada ja issi ennele ja mu rahwale monnesugguses hädas ja willetsusses abbi tehha. – Tallinn 1790.
- Baldwin, J. M. Die Entwicklung des Geistes beim Kinde und der Rasse. – Berlin 1898.
- Barth, P. Geschichte der Erziehung. – Leipzig 1920.
- Becker, K. Z. Noth und Hiilfsbüchlein für Bauersleute. 1788.
- Boecher, J. W. Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten. – Reval 1685.
- Borrmann, K. Schulkunde für ewangelische Volksschullehrer. – Berlin 1859.
- Bühler, Charlotte. Das Seelenleben des Jugendlichen. – Wien 1929.
- Bühler, Karl. Die geistige Entwicklung des Kindes. – Wien 1918.
- Chamberlain, A. F. The Child and Childhood in Fol-Thought. – New York 1896.
- Die evangelische Prediger Livlands bis 1918. – KÖLN-Wien 1977.
- Eesti ajalugu. I, II, III. Peatoimetaja H. Kruus. – 1936-1940.
- Eesti Entsüklopeedia Täiendusköide. II. 1940.
- Eesti kirjanduse ajalugu. – I-V. – Tallinn 1965-1987.
- Eesti kooli ajalugu. I. Peatoimetaja F. Eisen, tegevtoimetaja E. Laul. – Tallinn 1989.
- Eesti kultuura. I. Toimetaja V. Reiman. – Tartu 1911.
- Eesti NSV ajaloo lugemik. I. – Tallinn 1960.
- Eesti raamat 1525-1975. – Tallinn 1978.
- Eesti rahva etnilisest ajaloost. – Artiklite kogumik. Toimetaja H. Moora. – Tallinn 1956.
- Eisen, F. Algkooliõpetajate ettevalmistusest iseseisvuse aastail. – Haridus 1990, nr 7.
- Eisen, F. J. Fr. Herbarti pedagoogiliste v'ideede levikust Eestis. – Haridus 1992, nr 11.

- Eisen, F. Eesti talurahvakoolide arengu mõjuritest möödunud sajanditel. – Haridus 1993, nr 2.
- Eisen, F. Didaktilis-metoodilise seminari osa keskkooliõpetajate ettevalmistamisel. – Haridus 1996, nr 2.
- Eisen, M. J. Koll. – Eesti Kirjandus 1915, nr 1.
- Eisen, M. J. Endise põlve pärandus. – Tartu 1883.
- Eisen, M. J. Esivanemate varandus. Koostanud H. Tampere. – Tallinn 1958.
- Elango, A. Esimene rahvuspedagoogiline organisatsioon Eestis. – Kasvatus 1928, nr 1.
- Elango, A. F. R. Kreutzwaldi seisukohti rahvahariduse ja kooli küsimustes. – Tartu Riikliku Ülikooli toimetised. 1955, vihk 38.
- Elango, A. C. R. Jakobson õpikute koostajana. – C.R. Jakobson ja tema ajastu. Toimetaja E. Jansen. – Tallinn 1957.
- Elango, A. Pedagoogika ajalugu. 2. trükk. – Tartu 1984.
- Elango, A., Remmelt, H. Kaasaegse rahvapedagoogika probleeme. – Nõukogude Kool 1967, nr 7.
- Elango, A. Juhan Kunder pedagoogina. – Nõukogude Kool 1988, nr 5.
- Elango, A. Ühest eesti unustatud pedagoogist. 140 aastat C. H. Niggoli sünnist. – Haridus 1991, nr. 10.
- Elango, Õ. Hariduspoliitika ja õpetajaskond kodanlikus Eestis 1919-1940. – Tallinn 1972. ENE. II – Tallinn 1970.
- Faehlmann, Fr. R. Kirjatööde kogu, I. – Tartu 1915.
- Grünthal, J. Eesti rahvameditsiin. – Eesti Kirjandus 1924, nr 18.
- Helk, V. Die Jesuiten in Dorpat (1583-1625). – Odense 1977.
- Hiärne, Th. Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte. – Riga 1835
- Hollmann, F. A. W. Über nationale Erziehung. – Dorpat 1852.
- Holzmayer, J. B. Osiliana. – Dorpat 1872.
- Horm, V. Enn Murdmaa ja tema osa kodanliku Eesti kooliuuendusliikumises. – Eesti kooli arengu radadelt. Nõukogude pedagoogika ja kool, V. – Tallinn 1969.
- Hupel, A. W. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. I, II, III. – Riga 1774-1782.
- Hurt, J. Vana kannel. I. – Tartu 1886.
- Hurt, J. J. Hurda kõned ja avalikud kirjad. Toimetaja H. Kruus. – Tartu 1939.
- Ilbak, E. Kui hirv kisendab... - Tallinn 1990.
- Ilja, V. Vennastekogudused 1730-1743. – Tallinn 1995.
- Illak, J. Neeruti kooli aea lugu. – Eesti Kirjandus, 1910, nr 4.
- Jakobson, C. R. Valitud teosed. I, II. – Tallinn 1959.
- Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Toimetanud H. Kruus. – Tartu 1939.
- Janno, R. Põranda-alustes varjudes. – Noorusjõud IV. – Tartu 1929.
- Jansen, E. C. R. Jakobsoni "Sakala". – Tallinn 1971.
- Jansen, E. Natsionalismist. – Looming 1991, nr 3.
- Jansen, E. Veel kord ärkamisaja kultuuriuuringutest. – Keel ja Kirjandus 1993, nr 6.
- Jansen, E. C. R. Jakobson muutuv asjas. – Tallinn 1987.

- Jansen, E. Eesti talurahva rahvusliku teadvuse kujunemisest XIX sajandil. – Rmt.: Eesti talurahva sotsiaalsed vaated. – Tallinn 1977.
- Jansen, E. Jakob Hurda rahvusest ja tema kultuuriprogrammist. – Eesti TA Toimetised. – Ühiskonnateadused 1990, nr 30/1.
- Johanson, P. v. zur Mühlen, H. Deutsch und Undeutsch. – Köln-Wien 1973.
- Jõgi, M. Eesti rahvapidustuste osa noorsoo kasvatamisel. – Rmt.: Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloo küsimusi. – Tartu 1970.
- Jõgever, J. Eestlaste hariduslised olud enne Kristust. – Eesti Kirjandus 1911, nr 9.
- Jürgenstein, A. Huvitav peatükk Eesti minevikust. – Tartu 1921.
- Kahk, J. Maikuningad ja näärisokud. – Sirp ja Vasar 1982, nr 19.
- Kahu, M. uut valgust C. R. Jakobsoni lugemike sünniloole. – Keel ja Kirjandus 1969, nr 7-8
- Kaljuvee, G. Eesti rahvapedagoogika põhiprobleemid. Kandidaadiväitekiri. Käsikiri TÜ raamatukogus. – Tartu 1972.
- Kampmaa, M. Eesti kirjandusloo peajooned. I-IV. 1912-1936.
- Karjahärm, T. Venestamine Eestis 1880-1917. Dokumente ja materjale. Koostanud T. Karjahärm. – Tallinn 1997.
- Kelch, Chr. Liefländische Historia. – Reval 1695.
- Kinkar, F. Vabaharidus Eestis 1918-1940. – Tallinn 1993.
- Kirotar, J. Kaarma seminar kui Eesti kultuuri tegur. – Rmt.: Eesti kultuura. I. Toimetaja V. Reiman. – Tartu 1911.
- Kits, A., Elango, A. Friedrich Volrad Mikkelsaare osa eesti kooli kujundamisel. – Haridus 1991, nr 4.
- Kivimäe, J. Jesuiitide koolitegevusest Tartus. – Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. I. – Tartu 1995.
- Kivisaar, J. Tartu Eesti vallakooliõpetajate seminar 1873-1887. – Tartu 1932.
- Kreutzwald, F.R. Eesti rahva ennemuistsed jutud. – Tallinn 1951.
- Kreutzwald, F. R. Eesti-rahva Kasuline Kalender. 1873. – Tartu 1872.
- Kruus, H. Eesti ajaloo lugemik. III. – Tartu 1929.
- Kruus, H. Eesti Aleksandrikool. – Tartu 1939.
- Kruusberg, A. Esiisade enneajalooline õigus. – Eesti Kirjandus 1920, nr 3.
- Kunder, J. Ema-armastus Eesti rahvaluules. – Tallinn 1883.
- Kuriks, O. Kuri silm ja tema pilgu maagiline mõju. – Eesti Arst, 1930, nr 9.
- Kõpp, J. Kirik ja rahvas. – Lund 1959.
- Käis, J. Teel töökoolile. II. – Võru 1925.
- Käis, J. Uusi teid algõpetuses. II. – Tallinn 1932.
- Käis, J. Individualiseeritud õpetus teena isetegevusele. – Kooliuuenduslane 1939, nr 2.
- Käis, J. Kooli-raamat. Koostaja F. Eisen. – Tartu: Ilmamaa 1996.
- Kühnel, J. Vaateõpetus. – Tallinn 1921.
- Laar, M., Vahtre, L., Valk, H. Kodu lugu. – Loomingu raamatukogu, 1989, nr 40-41.
- Laas, J. Teadus-aeg. – Tartu 1989.

- Lange, A. H. Das erste Dorpatsche Lehrer-Seminar mit seinen Schülern und Lehrern von seiner Gründung 1828 bis zu seiner Schliessung 1898. – Dorpat 1890.
- Laugaste, E. Valimik eesti rahvalaule. – Tallinn 1948.
- Laugaste, E. Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. – Tallinn 1963.
- Laul, E. Die Schule und die Geburt der Nation. – Rmt.: National Movements in the Baltic Countries during the 19th Century. – Stockholm 1985.
- Lehmann, A. Aberglaube und Zauberei von den Eltsten Zeiten an bis in die Gegenwart. – Stuttgart 1858.
- Leturneau, Ch. L'Evolution de l'Education dans les divers races humaines. – Paris 1898.
- Ligi, H. Talurahva arvu dünaamikast Eestimaal XVIII sajandil. – Rmt.: Studia historica in honorem Hans Kruus. – Tallinn 1971.
- Liim, A. Rahvaharidus Eestis aastail 1907-1917. Kandidaadidissertatsioon. Käsikiri TÜ raamatukogus. – Tartu 1971.
- Liim, A. Rahvaharidusest Eestis Oktoobrirevolutsioonieelsel perioodil. – Nõukogude Kool 1960, nr 2.
- Liiv, O. Lisandeid Eesti rahvakooli ajaloole 17. sajandi lõpul. – Eesti Kirjandus 1934, nr 5.
- Lipp, M. Kodumaa kiriku ja hariduse lugu. I, II. – Jurjev 1897-1899.
- Loorits, O. Eesti rahvausundi maailmavaade. – Tartu 1932.
- Loorits, O. Grundzüge des estnischen Volksglauben. I, II. – Lund 1949-1951.
- Loorits, O. Liivi rahva usund. – I, II, III. – Tartu 1926-1928.
- Loorits, O. Maarahva ümbersünd eesti rahvuseks. – Õpetajate Leht 1939, nr 40.
- Loorits, O. Pagulaskodude kasvatusraskused. – Vaastena 1953.
- Luiga, J. Soome sugu usk. – Eesti Kirjandus 1908, nr 2.
- Luiga, J. Põhjavaim. – Eesti Kirjandus 1911, nr 4.
- Lätt, S. Eesti rahvanaljandid. – Tallinn 1957.
- Lüdimois, J. Laste-karistus. – Tartu 1879.
- Manninen, I. Sündimine ja lapsepõlv eesti rahvatraditsioonis. – Eesti Arst 1924, nr 2.
- Martinson, K. Albu seminar. – Nõukogude Kool 1978, nr 7.
- Merkel, G.H. Die Letter, vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts. – Leipzig 1796.
- Mägi, A. Eesti rahva ajaraamat. – Tallinn 1993.
- Neumann, M. Kunda seminar ja tema kasvandikud. – Tallinn, 1928.
- Niggol, C. H. Kasvatuse radadel. I-V. – Tallinn, i.a.
- Oissar, E. Vanimatest eesti aabitsatest. – Keel ja Kirjandus 1969, nr 3.
- Parroti 200-ndale sünni-aastapäevale pühendatud teadusliku konverentsi materjale. – Tartu 1967.
- Peterson, C., Bach, J., Inselberg, E. Das ritterschaftliche Parochiallehrer-Seminar in Walk, seine Lehrer und Zöglinge. 1839-1890. – Riga 1888.
- Prints, O. Eesti koolimatemaatika ajalugu. I. – Tartu 1992.
- Põdder, M. Tõe tuum ebausku koore all. – Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat. – Tartu 1883.

- Põld, P. Eesti kooli ajalugu. – Tartu 1933.
- Põld, P. Valitud tööd. I, II. – Tartu 1993.
- Põldmäe, R. Eesti vennastekogude kirjandusest XVIII sajandi keskel. – Eesti Kirjandus 1936.
- Põldmäe, R. Herrnhuutlikud elulookirjeldused. – Eesti Kirjandus 1938, nr 9.
- Põldmäe, R. Eesti ainek Vennaste-uniteedi arhiivis Herrnhutis Saksamaal. – Ajalooline Ajakiri 1940.
- Põldmäe, R. Herrnhuutlik kirjasõna XVII sajandil ja XIX sajandi algul. – Eesti kirjanduse ajalugu. I. – Tallinn 1965.
- Päss, E. Setu rahvakombed lapsest. – Eesti Kirjandus 1939, nr 8.
- Rantasalu, A. V. Der Ackerbau im Volksaberglauben der Finnen und Esten. – Sortavala 1920.
- Rannap, H. Muusikaline kasvatus Eesti rahvakoolis ja kodus (kuni 1917.a.). Kandidaadidissertatsioon. Väitekiri TÜ raamatukogus. – Tartu 1969.
- Rannap, H. Muusika eesti perekonnas ja rahvakoolis. – Tallinn 1972.
- Reiman, V. Eesti rahva haridusjärg iseseisvuseaja lõpul. – Eesti Kirjandus 1908, nr
- Robert, K. Carl Robert Jakobsoni Kooli lugemise raamat. – Nõukogude Kool 1957, nr 3.
- Ruoppila, V. Kansa lastensa kasvattajana. – Porvoo-Helsinki 1954.
- Russov, B. Liivimaa kroonika. Stockholm, 1967.
- Ränk, G. Näärisokk ja jõuluhani. – Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks. – Tartu 1927.
- Samson, H. Vohlerlesene und Wohlbegründete Hexenpredigten. – Riga 1626.
- Schmidt, H. (Selmet, A.), J. W. Jannseni pedagoogilised vaated. – Eesti Kirjandus 1925, nr 1, 3, 6, 7.
- Schröder, L. A. Germanische Elben und Götter beim Estenvolke. – Wien 1906.
- Semper, J. Matk minevikku. I. – Tallinn 1989.
- Sepp, H. Tee riigi juurde lähemas minevikus. – Eesti Kirjandus 1920, nr 1.
- Sild, O. Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal (vanemast ajast kuni olevikuni). – Tartu 1937.
- Sild, O. August Wilhelm Francke mõjud meie maal. – Tartu 1928.
- Sirk, V. Õpetajate Seminar 1920-1930. – TUNA 2001, lk 43.
- Suits, G. Kreutzwald ja rahvuslik eelärkamine. – Looming 1934, nr 7.
- Stahl, H. Hand und Hauszsbuch für das Fürstenthumb Esthen in Liffland. – Riga 1632 jj.
- Tartu Õpetajate Seminar 1828-1928. – Tartu 1929.
- Tartu Ülikooli ajalugu. I, II. – Tallinn 1982.
- Tallinna 1. keskkool 1631-1981. Koostanud E. Laul. – Tallinn 1981.
- Tarvel, P. J. Tõnissoni rahvuspoliitilisi vaateid. – Jaan Tõnisson töös ja võitluses. Toimetanud H. Kruus. – Tartu 1938.
- Tering, A. Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632-1710. – Tallinn 1984.
- Terring, A. Uut B. G. Forseliuse õpingute kohta. – Keel ja Kirjandus 1981, nr 1.
- Tommola, B. Yliluonnolliset olennot lasten pelotuksina. – Helsinki 1955.
- Tool-Marran, E. Tallinna dominiiklaste klooster. – Tallinn 1971.
- Tork, J. Tartu I Õpetajate Seminar. – Tartu Õpetajate Seminar. – Tartu 1929.

- Tork, J. Seisata, rändur. – Toronto 1933.
- Tuglas, F. Ado Grenzsteini lahkumine. – Taartu 1926.
- Tuglas, F. Eesti Kirjameeste Selts. – Tartu 1932.
- Tuhkru, P. C. R. Jakobson koolist ja selle ülesandest. – Nõukogude Kool 1957, nr 1.
- Usinski, K. A. Valitud pedagoogilised teosed. I, II. – Tallinn 1951.
- Vahtre, S. Eesti kultuuri ajalugu. – Tallinn 1993.
- Valk, Ü. Maagilisest mõtlemisest. – Vikerkaar 1989, nr 8.
- Vanasõnad. Koostanud A. Hussar, A. Krikmann, I. Sarv. – Tallinn 1984.
- Viires, A. Puud ja inimesed. – Puude osast Eesti rahvakultuuris. – Tallinn 1975.
- Wiedemann, F. J. Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten. – St. Petersburg 1876.
- Wieselgren, G. B. G. Forseliusund die Grundlegung der estnischen Volksschule. – Lund 1943.
- Грунский, Н.К. Лекции по педагогике. 2. изд., Юрьев, 1914.